

SHAHZODA XUDOYNAZAROVA

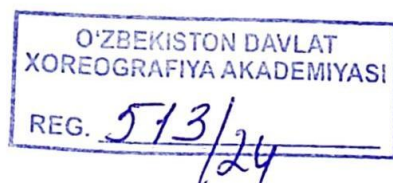
**IMKONIYATI CHEKLANGAN
O'QUVCHILARNING TAYANCH
HARAKATLARINI XOREOGRAFIYA
SAN'ATI ORQALI RIVOJLANTIRISH**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON DAVLAT XOREOGRAFIYA AKADEMIYASI**

SHAHZODA XUDOYNAZAROVA

**IMKONIYATI CHEKLANGAN
O'QUVCHILARNING TAYANCH
HARAKATLARINI XOREOGRAFIYA SAN'ATI
ORQALI RIVOJLANTIRISH**

Monografiya

TOSHKENT – 2024

Xudoynazarova, Sh. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini xoreografiya san'ati orqali rivojlantirish [Matn] / Sh. Xudoynazarova.- Toshkent: YASHIL YAPROQ NASHRIYOTI, 2024.-134 b.

Ushbu monografiyada ta'lim-tarbiya jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning jamiyatdagi faolligini yanada oshirish va rivojlantirish hamda ularning tayanch harakatlarini musiqa va xoreografiya san'ati uyg'unligini ta'minlash asosida rivojlantirish, ularning jamiyatdagi faolligini oshirish bo'yicha tizimli amaliy ishlar olib borish yo'llari ko'rsatib berilgan. Monografiyadan soha mutaxassislari, xoreografiya, pedagogika va psixologiya fanlari o'qituvchilari, magistrantlar va talabalar foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir:

M.Xakimova - *Pedagogika fanlari doktori, professor*

Muharrir:

R.Jomonov - *Filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

Taqrizchilar:

N.Kasimov - *O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi professori, TFA akademigi*

N.Shermatov - *O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, dotsent*

M. Xodjimatoeva - *O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti*

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi Kengashining 2024-yil 8-fevraldagi 7-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-9043-9-4

© YASHIL YAPROQ NASHRIYOTI

KIRISH

Jahon miqyosida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning psixik-psixologik holati va tayanch harakatlarini xoreografiya san'ati orqali rivojlantirish mexanizmlari ta'lim jarayonlariga tatbiq etilmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning jamiyatdagi faolligini yanada oshirish va rivojlantirish, Dakar deklarasiyasi asosida qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun"¹ dasturi asosida inkluziv ta'limni keng joriy etish hamda imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini musiqa va xoreografiya san'ati uyg'unligini ta'minlash asosida rivojlantirish, ularning jamiyatdagi faolligini oshirish bo'yicha tizimli amaliy ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlarida imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini xoreografiya san'ati orqali rivojlantirish, his-tuyg'ularni plastik vositalar yordamida ifoda etish, raqs yordamida qo'rquv va o'ziga ishonmaslik hislarini kamaytirish, koordinatsiya va reaksiya tezligini rivojlantirish, xoreografiyadan estetik tarbiya vositasi sifatida foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Auditoriyadan tashqari ishlar tizimini yaratish, imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlari, madaniy tafakkurini rivojlantirish, xoreografiya san'ati orqali kasbiy bilim, ko'nikma va hayotiy malakalarini shakllantirish, mustaqil ishlarni tashkil etishning innovatsion vositalarini yaratish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish hamda xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishda tabaqalashtirilgan o'qitishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. Natijada, shaxsiy, oilaviy, ijtimoiy hayot va mehnat faoliyati integratsiyasi asosida jamiyatdagi faollikni oshirish, o'quvchilarning huquqiy tayanch harakatlarini rivojlantirishning adaptiv metodikasini takomillashtirishning imkoniyatlari kengayadi.

¹ Дакарские рамки действий. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств // Текст, принятый Всемирным форумом по образованию Дакар, Сенегал, 26-28 апреля 2000 г. – Париж, 2000. – С.18.

Mazkur monografiyada ayni shu jarayonlar ilmiy-nazariy tadqiq etilgan va amaliy tavsiyalar berilgan. Jumladan:

- imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning tayanch harakatlarini xoreografiya san’ati orqali rivojlantirish bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar ishlab chiqilgan;

- tadqiq etilayotgan toifadagi o‘quvchilarga ta’lim berish bo‘yicha energayzer trening majmuyi ishlab chiqilgan, tadqiqot doirasida alohida Web-sayt, telegram, instagram. twetter, feysbuk rasmiy kanal va sahifalari takomillashtirilgan;

- imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning tayanch harakatlarini xoreografiya san’ati orqali rivojlantirish texnologiyalari takomillashtirilgan.

I BOB. IMKONIYATI CHEKLANGAN O‘QUVCHILARNI TAYANCH HARAKATLARINI XOREOGRAFIYA SAN’ATI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Raqs san’ati o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ijodiy obrazlarni yaratishning asosiy vositasi sifatida o‘ziga xos ifoda, ya’ni tilni tashkil etuvchi inson tanasining harakatlari va positsiyalaridan foydalanadi. Ushbu tilning kelib chiqishi asl hayotda tug‘ilgan xarakterli harakatlar va plastik intonatsiyalar bilan bog‘liq.

Ma’lumki, kundalik muloqotda odamlar nafaqat so‘zlar tilidan, balki harakatlanish tilidan ham foydalanadilar. Harakatlar, ularning xarakteri, dinamikasi, ko‘lami, odamning holatiga qarab, uning hissiy holati, atrofdagilarga munosabati, ularga ta’sir o‘tkazish istagi va hattoki shaxsiy xususiyatlari va kasbiy mansubligi to‘g‘risida hukm chiqarish mumkin. Aytishimiz mumkinki, harakatlar tilining har bir «birligi» ba’zi bir ma’lumotlarga, ya’ni ba’zi ma’nolarga ega.

Raqsdan harakatlarning ushbu mazmunli xususiyatlari saqlanib qoldi. Raqs san’atining rivojlanishi jarayonida individual ekspresiv harakatlar o‘zgarib, keskinlashdi, tobora odatiy bo‘lib qoldi, shunga qaramay ular ma’nosiz “sxemalar”ga aylanmadi; ularning har birida siz u yoki bu ma’noni ko‘rishingiz mumkin.

Raqs - bu musiqiy va plastik san’at. Har qanday san’at turi singari raqs ham atrofdagi hayotni ijodiy obrazlarda aks ettiradi. Qadim zamonlardan buyon odamlar tabiatda, hayotda, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarda o‘zlarining g‘oyalarini ifoda etdilar, raqsga tushirdilar, sodir bo‘layotgan voqealar haqida gaplashdilar. Mashhur xoreograf K.Y.Golezovski ta’kidlagan: “Raqs” so‘zi texnikaning oddiy yig‘indisidan ko‘ra mazmunliroq va g‘oyaviy jihatdan ko‘proq narsani anglatishi kerak ...”. Raqs bu tomoshabin oldida ongli ravishda rivojlanib boradigan nutq, sujetli muayyan mavzudagi hikoya, hayotdagi voqealarni qayta hikoya qilish, atrof-muhitning aniq va haqiqiy tasviri obrazli, sujetli xarakter raqsga xos ekanligi ayon bo‘ladi.

Xoreografiya insonlarning do'stona ittifoqi, ularning ijodini tug'ilishiga imkon beradigan san'atdir. Raqs - bu eng qadimiy san'at turlaridan biri. Insoniyat bor ekan, u doimo raqsga tushadi. Raqs inson tug'ilishidan o'limigacha hamroh bo'lgan deyarli barcha marosimlarining ajralmas qismiga aylangan. Ritual raqslar boshqa qabiladoshlarni birlashtirdi, ularni umumiy maqsadga erishish uchun ilhomlantirdi. Masalan, ov boshlanishidan oldin ota-bobolarimiz maxsus raqs ijro etishgan, bu nafaqat ov qilish texnikasi va mahoratini sayqallabgina qolmay, balki muvaffaqiyatga bo'lgan ishonchni mustahkamlagan.

Xoreografiya san'ati uzoq yillik rivojlanish tarixiga ega bo'lgan universal insoniy hodisa. Uning kelib chiqishi odamning ritmik harakatga bo'lgan to'siqsiz istagi, harakat va musiqani uyg'un ravishda bog'lab, o'z his-tuyg'ularini plastik vositalar yordamida ifoda etish zarurligiga asoslanadi. Xoreografiya san'atining shakllanish tarixi - bu insoniyat madaniyati evolutsiyasi, har bir davrning ijtimoiy xususiyatlari, xalq raqs san'atining tarixi, turli davrlar va xalqlarning o'qituvchi-xoreograflari va ijrochilarining amaliy faoliyatida ko'rish mumkin.

Xoreografiya ajoyib psixoterapiya vositasidir. Raqs, ayniqsa, qo'rquv yoki o'ziga ishonmaslik hissi kuchayganlarga, shuningdek, depressiyaga moyil bo'lganlar uchun tavsiya etiladi.

Xoreografiya san'atining har bir janri atrofdagi olamni, odamni va inson munosabatlarini bilish uchun o'z imkoniyatlarini beradi. Raqs to'g'ri pozitsiya mahoratini tarbiyalaydi, butun vujudni uyg'un rivojlantiradi, harakatni ozod qiladi. Mashg'ulotning mashg'ulotga kiritilishi mushak-skelet tizimini tarbiyalashga yordam beradi, badan va oyoq-qo'llarning barcha muskullarining o'ng va chap tomonlama rivojlanishini muvozanatlash, harakatlarning murakkab koordinatsiyasini rivojlantirish, harakatlanish doirasini kengaytirish, nafas olish va yurak-qon tomir tizimlari, shu bilan hayotiy faollikni oshiradi.

Xoreografiya san'atining o'ziga xos xususiyati uning insonga ko'p qirrali ta'siri bilan belgilanadi, bu san'atning sintetik shakli sifatida raqsning o'ziga xos xususiyatiga bog'liq. Shaxsning hissiy sohasini rivojlanishiga ta'sir qilish, inson tanasini jismonan takomillashtirish, musiqa, xoreografiya orqali ma'naviy tarbiyalash, o'ziga ishonchni

oshirishga yordam beradi, o'z-o'zini rivojlantirishga, doimiy rivojlanishiga turtki beradi. Insoniyat o'z taraqqiyotining turli bosqichlarida doimo inson tanasi va ruhini tarbiyalashning universal vositasi - shaxs ta'limini uyg'unlashtirish vositasi sifatida raqsga aylanib kelgan. Xoreografiyani o'rganish, boshqa san'at turlari singari, o'quvchining shaxsiy salohiyatining o'sha tomonlarini rivojlantirishga yordam beradi, bunda boshqa mavzularning mazmuni cheklangan ta'sirga ega: tasavvur, faol ijodiy fikrlash, hayot hodisalarini turli pozitsiyalardan ko'rib chiqish qobiliyati. Boshqa san'atlar singari, raqs ham estetik didni rivojlantiradi, ko'tarilgan tuyg'ularni tarbiyalaydi, ammo boshqa san'atlardan farqli o'laroq, bolaning jismoniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Xoreografiyaning nazariy mohiyati inson tanasining raqs ekspressivligini rivojlantirishdir. Asosiy vazifa - raqs texnologiyasini estetik jihatdan chiroyli harakatlar bilan o'zlashtirishning barcha murakkabligini xoreografik plastmassada ifoda etishni xalq raqsi vositasida tarbiyalash, ijrochining epchil, egiluvchan va harakatchan, jismoniy tayyorgarligi folklor raqs orqali jismoniy rivojlanishning asosiy yo'nalishini aniqlashga imkon beradi. Bolalarning rivojlanishi xoreografiya yordamida xalq raqsining nafis va nafis uslubida, barkamol rivojlangan tana tomonidan bajariladigan imo-ishoralarning to'liqligi va kengligi bilan pozalar nisbati asosida o'qitish tizimiga asoslanadi. Texnologiyani o'rganayotganda raqs vositalari yordamida xoreografiya bilan shug'ullanish jarayonida bolalarda jismoniy rivojlanishga bo'ysunadigan barcha vazifalarni bajarish uslubini asta-sekin rivojlantirish kerak. Shuni esda tutish kerakki, raqs elementlarining ijrosi raqs plastmassasining rivojlanish yo'nalishini davom ettiradi. Texnik va hissiy mazmuni tufayli ular bolalarning umumiy jismoniy rivojlanishiga qadam qo'yadi. Hajmi jihatidan kichik, ammo xarakteri jihatidan har xil bo'lgan raqslarning elementlari o'quvchilar uchun harakatlarni tanlashda qarama-qarshilik yaratadi. Ushbu koordinatsiya va reaksiya tezligini mashq qiladi, bu bolalarda plastisitni rivojlantirish uchun juda muhimdir.

1. Raqs mashg'ulotlari yordamida xoreografiya bilan shug'ullanish jarayonida bolalarning jismoniy rivojlanishini yaxshilash, o'quvchilarning

jismoniy xususiyatlarini hisobga olgan holda professional xoreografik texnikaga asoslangan bo'lishi kerak.

2. Xoreografiya mashg'ulotlari mashg'ulot uchun zarur bo'lgan fazilatlar, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda faol ishtirok etadi.

Raqs mashqlarini bajarish bolalarning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini unutmaslik kerak.

O'quv jarayonida to'g'ri tanlangan va tashkil etilgan raqs mashqlari ishlash qobiliyatiga hissa qo'shadi, darsga qiziqishni uyg'otadi, shuning uchun o'qituvchi bolalarni o'qitish uchun to'g'ri metodikani tanlashi juda muhimdir. Ta'lim jarayonini doimiy ravishda yangilab borish, o'qitilayotgan bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda ma'lum tuzatishlarni kiritish, xalq raqsi harakatlarni muvofiqlashtirishni yaxshilashga yordam beradi, mushak apparatini yanada kuchaytiradi, mashg'ulotlarda qatnashadigan mushak guruhlarini rivojlantiradi.

Xoreografiyani o'qitishning o'ziga xosligi doimiy jismoniy faoliyat bilan bog'liq. Ammo jismoniy mashqlar o'zi uchun bola uchun tarbiyaviy ahamiyatga ega emas. U ijodkorlik, aqliy mehnat va hissiy ifoda bilan mos kelishi kerak. O'qituvchi-xoreografning vazifasi - bolalarda ijodiy o'zini namoyon qilish, hissiyotlarni malakali egallash va go'zallikni tushunishga intilishni tarbiyalash.

Raqs harakatlari amaliy namoyishlar va og'zaki tushuntirishlar orqali o'rgatiladi. Xoreografiya mashg'uloti - bu raqs mashqlarining jismoniy rivojlanishga ta'sir etishining uzoq davom etadigan jarayoni. Positsiyalar, harakatlar va ularning turli xil versiyalaridagi birikmalari - bu tanada yangi bo'lgan motor qobiliyatlari, yangi psixologik va jismoniy stresslar. Shu bilan birga, o'qituvchi har doim motorli ko'nikmalarni o'zlashtirish har doim ma'lum bir hissiy kayfiyat bilan birga bo'lishi kerakligini yodda tutishi kerak.

Raqs harakatlarini o'zlashtirishga prinsipial yondashuv quyidagicha: takroran bajariladigan harakat sodda va qulay bo'ladi. Tananing ixtiyorida ikki xil harakat turi mavjud: ixtiyoriy va ixtiyoriy bo'lmagan. Birinchisini o'z xohishiga ko'ra boshqarish mumkin, ikkinchisi esa bunday nazoratga berilmaydi.

Oyoq-qo'llar, tana, bo'yin, yuz, ko'z, lablar harakatlari o'zboshimchalik bilan amalga oshiriladi. Ixtiyoriy bo'lmagan harakat odatda tanadagi mushaklar bilan chegaralanadi. Biz yurakning qanday ritmik urishini, qanday ritmik nafas olayotganimizni, qanday yurishimizni sezmaymiz. Har qanday xalq raqsi darsi zalning o'rtasida mashq bajarishdan iborat. Xalq raqsida darslar barcha o'qish yillarida katta amaliy ahamiyatga ega. Jismoniy mashqlar ustida ishlash, zalning o'rtasida, barcha harakatlarni ham bir oyoq bilan, ham boshqa oyoq bilan bajarish, bu nafaqat raqs texnikasini takomillashtirishga, balki o'quvchining harakatlantiruvchi apparatini teng ravishda rivojlantirishga va kuchaytirishga imkon beradi. Raqs mashqlarining asosiy maqsadi jismoniy chidamlilikni rivojlantirishdir.

Bugungi kunda ijtimoiy munosabatlarni demokratlashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi o'zgarishlar, madaniyat va ta'lim sharoitida yosh avlodni ijodiy tarbiyalash masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda paydo bo'layotgan qiyinchiliklarni mustaqil hal qila oladigan, nostandart qarorlarni qabul qiladigan va ularni amalga oshiradigan yuqori intellektli ijodiy shaxslarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bularning barchasi yosh avlodni tarbiyalashning yangi usullarini ishlab chiqishni talab qiladi va ijodiy ta'limga noan'anaviy yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Bu borada boshlang'ich maktab o'quvchilari eng katta qiziqish uyg'otmoqda, chunki aynan shu yoshda shaxsning poydevori yaratiladi, ma'naviyatni rivojlantirish, o'zini o'zi anglash, o'zini namoyon qilish va keyingi istiqbollarda faol rivojlanadi.

Xoreografik ijod – bu boshlang'ich sinf o'quvchilarini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Xoreografiya yordamida bolalarni ijodiy tarbiyalashning mahsuldorligi musiqa, ritm, tasviriy san'at, teatr va plastik harakatlarni birlashtirgan xoreografiyaning sintezlovchi xususiyati bilan bog'liq. Kichik maktab o'quvchilarining ijodiy ta'limi amaliyotini tahlil qilish, bolalarning ijodiy ta'limida xoreografiyaning mumkin bo'lgan imkoniyatlari va undan yetarli darajada samarali foydalanmaslik o'rtasidagi ziddiyatlardan dalolat beradi. Bu qisman ijodiy ta'lim imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmaganligi bilan bog'liq. Shunday qilib, ko'plab maktablar asosan bilimlarni uzatishga e'tibor berishadi

va axloqiy va hissiy tuyg'ularni shakllantirish ikkinchi darajali deb hisoblanadi yoki umuman hisobga olinmaydi.

Xoreografiya san'atida bolalarni ijodiy tarbiyalashning ko'plab shakllari yotadi. Aynan xoreografiya san'ati dunyoni vizual, eshitish va harakatlantiruvchi shakllarini rivojlantirishni eng muvaffaqiyatli amalga oshiradi, aqliy charchoqni ketkazadi va aqliy faoliyat uchun qo'shimcha turtki beradi.

Madaniyat muassasalari va umumta'lim maktablarining yosh, maktab o'quvchilarini ijodiy tarbiyalash bo'yicha faoliyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular xoreografiya orqali bolalarni ijodiy tarbiyalash bo'yicha yetarlicha keng va samarali ishlarning asosi bo'lib yetishmagan.

Hozirgi vaqtda yangi tipdagi maktablar yaratilmoqda, ularda bolalarning ijodiy ta'limiga alohida e'tibor berilmoqda. Bularning barchasi boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy ta'lim tizimidagi xoreografiyaning potensial imkoniyatlarini har tomonlama o'rganish maqsadga muvofiqligi va zarurligini belgilab berdi.

Ijtimoiy hayot tarkibiy qismi sifatida xoreografiyaning jamiyatda tutgan o'rnini, jamiyatning mazmuniga va tahlil qilinayotgan ijtimoiy borliqning xususiyatlariga bog'liqdir. Ijtimoiy jarayon, kishilarning xatti-harakati, ya'ni sosial faoliyati madaniy ideallarni, qadriyatlarni, normalarni qaror toptirilishi yoki barham berilishida vosita vazifasini, shuningdek, kishilarning ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarining shaxslararo va guruhlararo aloqalar shakli vazifasini ham bajaradi.

Xoreografiya ijtimoiy hayotning tarkibiy va funksional jabhalarida ifodalanadi. Shu jihatdan jamiyatda xoreografiya vujudga kelgan. Jamiyatda vujudga kelgan xoreografiya qanchalik murakkablashib boyib borsa, uning insonga va jamiyatga ta'siri mukammallashib va nisbiy mustaqilligi kuchayib boradi. Masalan, Antik jamiyat allaqachon o'tmish, tarixga aylangan bo'lsa-da, uning xoreografiya madaniyati hozirgi kunda o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda yoki biz bu davr xoreografiya madaniyatini o'sha vaqtdagiga nisbatan ko'proq bilamiz. Shuning uchun xoreografiya jamiyatning mahsuli, faoliyat uslubi sifatida qaralsa-da, har bir jamiyatni u yoki bu madaniyatning konkret shakllanish manbai tarzida ham qarash mumkin. Ijtimoiy taraqqiyot faoliyat bilan xoreografiya

madaniyatning o'zaro munosabatlarida o'zgarishlarga olib keladi. Agarda dastlab madaniyat faoliyatning mazmuniga to'liq bog'liq bo'lgan bo'lsa, sivilizatsiya jarayonlari oqibatida faoliyat madaniyatni tobora ko'proq shakllanishi kuzatilmoqda. Jamiyat taraqqiyotida tarixiy inersiyaning katta ta'sirini ham hisobga olish kerak. Inersiyaning ta'sirida insoniyat bajarilishi lozim bo'lgan vazifalardan tamoman boshqa narsalar bilan mashg'ul bo'ladi. Chunki jamoa tafakkuri qiyinchiliklar bilan qayta quriladi. Moddiy boyliklarni qisqa vaqt ichida yo'q qilish va yoki buzib tashlash mumkin, lekin ma'naviy qadriyatlar xoreografiyadan tezda voz kechib uning yangisini qabul qilib bo'lmaydi. Rossiya va sovetlar imperiyalarining milliy ma'naviy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va an'alarimizni «zamonaviylashtirish» sohasida olib borgan siyosati oqibati nima bilan tugaganligi ko'pchilikka ma'lum. Biz, xoreografiya va ijtimoiy faoliyat bir-biridan mustaqil mavjud bo'lmashligi, xoreografiyaning taraqqiyoti masalalarini qisqacha ko'rib chiqdik, endi xoreografiyaning shaxs faoliyatidagi o'rni va ahamiyati masalasiga to'xtalsak. Xoreografiya va shaxs nafaqat mazmunan bir-biriga yaqin bo'lgan, balki ichki va tashqi tomonlari jihatidan o'zaro mos keluvchi tushunchalardir. Shaxs muayyan xoreografiya muhitda yashaydi va faoliyat ko'rsatadi.

Xoreografiya tiplari tarixiy davrlarga qarab o'zgarib turadi. Davrlarning almashinishi bilan xoreografiyada ham sifat o'zgarishlari yuz beradi. Konkret tarixiy davrda yashagan kishilarning dunyo to'g'risidagi tasavvurlari, bilimi, ma'naviy qadriyatlari to'g'risida atroficha ma'lumotga ega bo'lishimiz uchun biz shu davrning xoreografiyasiga murojaat qilishimiz lozim. Shuning uchun san'atshunoslik fani turli xalqlarning xoreografiyasi rivojlanish tarixini jahon madaniy taraqqiyotining tarkibiy qismi sifatida o'rganish bilan birga aniq tarixiy davrning ijtimoiy taraqqiyotda tutgan ma'naviy rivojlanishi bosqichlari, umumiy qonuniyatlari, o'ziga xos xususiyatlarini ham o'rganadi.

Xoreografiya san'ati muhim tarbiyaviy vazifani ham bajaradi. Insonda ziyolilik hissini tarbiyalash kursning diqqat markazida turadi. Kishi qanchalik ziyoli bo'lsa - degan edi I.Lotova - u shuncha ko'p tushunadi va o'zlashtiradi, uning o'rtasidagi mushtaraklikni qayd etadi:

mantiqning aqlga munosabati grammatikaning tilga munosabati kabidir. Grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yoʻldan olib borish uchun aqlni toʻgʻrilab turadi. Xoreografiya esa insonni estetik tarbiyalaydi [67].

Xoreografiya sanʼatining yana muhim vazifalaridan biri, bu - kishida ijodiy qobiliyatni rivojlantirishdir. Xoreografiya faqatgina moddiy va maʼnaviy qimmatlar yigʻindisidan iborat emas, balki ijodiy faoliyatdir. Xoreografiya insonni zavqlantirish bilan birga yoshlarda madaniyat voqeliklari bilan munosabatda boʻlish malakasini hosil qiladi. Xilma-xil maʼlumotlar berish bilan birga tomoshabinlarda ilmiy tafakkur qilish uslublari uzliksizligini, mantiqiylikni shakllantiradi.

Xoreografiya sanʼati jamiyatda kishilar hulqini tartibga solish, ularning kuchini bir meʼyorda va jamiyatni bir butunlikda saqlash maqsadida muvofiqlashtirishda katta rol oʻynaydi. Meʼyor, qoida qandaydir harakat yoki qandaydir predmetlar, narsalarni yaratish sohasida aniq koʻrsatmalar shakllantiradi. Ongli ravishda oʻrgatilgan yoki koʻp asrlik anʼanalarga tayanuvchi majburiy, taqiqlovchi meʼyorlar mavjud (huquqiy, axloqiy meʼyorlar), biroq ularning mazmuni bor jamiyatni barbod qilmaslik uchun kishilar faoliyatini tartibga solish, aniq chegaralar bilan belgilash uchun xizmat qilganidek, xoreografiya sanʼati ham jamiyatda faqat insoniyat manfaatini koʻzlab ish yuritadi.

Amerikalik olim M.Sandersning “Jismoniy va intellektual imkoniyati cheklanganligi boʻlgan shaxslar uchun raqs/harakat terapiyasi: ilhomlantiruvchi ifoda” nomli kitobida takliflar ishlab chiqilgan va olim taklif etgan usullardan jismoniy va aqliy jihatdan murakkab imkoniyati cheklanganligi boʻlgan shaxslarga raqs-harakat terapiyasini (DMT) qoʻllashda mutaxassislar qoʻllashi lozim boʻlgan usullar berilgan. Ushbu taʼlim tajribasining bir qismi boʻlgan koʻplab shaxslar imkoniyati cheklanganlar aravachasi foydalanuvchilari hisoblanib, ularga ikki tomonlama tashxis qoʻyilgan; ammo ular hali ham harakat orqali hayotni boshdan kechirishga qodirlar. Ushbu usullar sakkiz oy davomida ularning yashash joyida boʻlib oʻtadi. “Oʻzimning maʼlumotlarimni toʻplash orqali men bu aholini DMT quvvatida qoʻllab-quvvatlash uchun cheklangan miqdordagi manbalar mavjudligiga xulosa qildim. Men oʻz tajribalarimni

DMT amaliyotida g'oyalarga safarbar qilgan holda taqdim etishga umid qilaman"-degan edi muallif [143].

Bugungi kunda tizimlar nazariyasi ko'pchilik ruhiyat salomatligi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarga tanish, chunki u oilaviy terapiyaning asosi hisoblanadi. Biroq tizimlar nazariyasi transdisiplinar tushuncha hisoblanib, fanlardan, xususan, fizika va biologiyadan kelib chiqqan (Von Bertalanffi 1968-yil, u immunologiya va kompyuter texnologiyalari kabi turli sohalarida ishlagan). Tizimlar nazariyasi guruhlar, oilalar, biologik, ijtimoiy va individual ko'rinishga ega jarayonlar o'zaro ta'sir qiluvchi tarmoqlar sifatida, yaxlitlik qismlar yig'indisidan ko'proq; har biri faol gomeostaz bilan "butun" (muvozanat o'rtasidagi o'zaro ta'sir); qoidalar, o'tkazuvchan chegaralar va boshqa tizimlar va munosabatlar bilan (Scheflen Bilan 1972). Tushunchalar raqs-harakat terapevtlariga, masalan, harakat xatti-harakati shu vaqtda ma'no kasb etishini tushunishga imkon beradi va bir vaqtning o'zida bir nechta darajalar (Davis 1990) va bu orqali klinik baholash, harakat o'zaro, madaniy, rivojlanish, anatomik va hisobga olish kerak psixologik jihatlar (Dulicai 1995). Tizimlar nazariyasi biopsixososial modelni asoslaydi va tibbiy kontekstda DMT amaliyotidan xabardor qiladi. Qisqacha sharhi tizimlarning xususiyatlari qandayligini ta'kidlashi mumkin.

Yevropalik olim M.Feldman tizimlarning oltita xususiyatini belgilaydi: yaxlitlik, iyerarxik tashkil etish, o'zaro bog'liqlik, o'z-o'zini saqlash, faollik va o'z-o'zini o'zgartirish. Ulardan uchtasi to'g'ridan-to'g'ri raqs-harakat terapiyasi uchun mantiqiy asosga olib keladi hamda umumiy sog'liqni saqlashdagi roli katta hisoblanadi. Birinchidan, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishni tushunish kishini jihozlaydi, ikkinchidan, inson salomatligi va kasalliklarining fiziologik dinamikasini baholash uchun xizmat qiladi [139].

Tibbiy raqs-harakat terapiyasiga kirish: Harakatda sog'liqni saqlash

Taniqli ingliz olimi M.Pendzik raqs-harakat terapiyasini (DMT) tibbiy kasallikka chalinganlar uchun hayotiy va qimmatli psixo-ijtimoiy yordam xizmati sifatida taqdim etar ekan, aql va tana aloqasi bilan ijodiy ishlash, shifo jarayonini qanday rag'batlantirishi va yaxshilashi

mumkinligini ko'rsatadi. Olim yozgan kitob tibbiy DMTda so'nggi yillarda amalga oshirilgan ishlarni kompilyatsiya qilish, sintez qilish va nashr etishga qaratilgan birinchi urinishdir [141].

Tibbiy DMTning paydo bo'lgan qo'llanilishi san'at terapiyasi, sog'liqni saqlash psixologiyasi va ilmiy istiqbollar kabi o'rnatilgan nuqtai nazar va nazariyalar kontekstida asoslanadi. Muallif uning nazariy asoslarini o'rganish bilan bir qatorda, turli yoshdagi, turli kasalliklarga chalingan odamlar bilan ishlaydigan tibbiy DMTning hayotiy misollarini taqdim etadi.

Raqis harakati psixoterapiyasiga teginishning ta'siri: tanani ongni markazlashtirish yondashuvi terapevtik jarayonga teginishning ahamiyati haqida muhim yangi tushunchalarni ko'rsatadigan klinik natijalar taqdimoti hisoblanadi.

R. Lempp tadqiqot ishida raqis harakati psixoterapevti chuqur o'rganish qobiliyatiga ega bo'lgan mijoz bilan ishlashning chuqurlashtirilgan misolini taqdim etadi. Tadqiqotchi Buyuk Britaniyaning Milliy sog'liqni saqlash xizmati tomonidan homiylik qilingan doktorlik dissertatsiyasi tajribalari va klinik natijalaridan kelib chiqadi. Jarayon davomida teginish hodisalari qanday boshlanganligi va amalga oshirilganligi tavsiflari; teginish hodisalarining keyingi toifalari o'z-o'zidan yo'naltirilgan, passiv yoki o'zaro; terapevtik jarayonni sharhlash va muhokama qilish kabilar. Ko'rib turganimizdek, teginish hodisalari mijozning ruhiy iztirobi, jarohati, qobiliyatsizligi va boshqalar jarayoniga yordam beradi[140].

MDH mamlakatlari olimlaridan N.M.Shelovanov, N.L.Figurin, M.P. Denisova, M.Y.Kostakovskayalar [56] qo'lining nozik harakatlarini egallash, ko'rish, anglash, kinestetik sezgilarni - tananing fazodagi joylashuvi va holatini his qilishni rivojlanish jarayonida vujudga kelishini o'zining tadqiqot ishlari asosida ko'rsatib o'tishgan.

Xoreografiya madaniyati kishilar ma'naviy ijodkorligi faoliyatlari natijalari tasavvurlar, g'oyalar, ilmiy bilimlar, diniy qarashlar, san'at sohalari, axloqiy va huquqiy me'yorlarni ishlab chiqarishdan hosil bo'ladi. Bunday xoreografik qadriyatlar o'zicha paydo bo'lmaydi, balki muayyan taraqqiyot bosqichida o'zaro munosabatga kiradigan kishilar

tomonidan yaratiladi. Xoreografiya madaniyati — ma'naviy ijodning shunchaki mahsuloti bo'lmay, balki ijodiy faoliyatni amalga oshiradigan kishilar o'rtasidagi munosabatni ham bildiradi. Shuningdek, xoreografiya san'ati ta'lim va fan sohasi bilan bog'langan ilmiy faoliyat va bilim olish jarayoni bilan uzviy bog'liq bo'lgan bilish madaniyatini, axloqiy va estetik madaniyatni o'z ichiga oladi. Natijada, xoreografiya madaniyati o'zaro uzviy bog'liqlikda inson ma'naviy fazilati va faoliyatining narsalarda moddiylashgan shaklida, inson tomonidan yaratilgan ma'naviy qadriyatlar shaklida (ilm, san'at, huquq, axloq qoidalarida) mavjud bo'ladi.

Insoniyat jamiyati doimiy rivojda bo'lib, u o'zgarib takomillashib boradi. Turli tarixiy davrlarda va xilma-xil madaniyatlarda odamlar dunyoni o'zgacha anglaydilar va qabul qiladilar, o'zlariga xos ravishda tasavvurlari va bilimlarini boyitib, to'siqlarni o'tmishda odamlar qanday qilib yengib o'tganlarini o'rgana borib, o'tmishga savollar bilan murojaat qilamiz, o'tmish bizga javob qaytaradi va shu bilan o'tmish, hozirgi zamon va kelajak o'rtasida doimiy muloqot bo'lib turadi. Xoreografiya — jamiyatning mahsuli, ijtimoiy hayotning eng muhim jabhalaridan biridir. Xoreografiyasiz jamiyat bo'lmaganidek, madaniyat ham jamiyatdan tashqarida mavjud bo'lmaydi. Murakkab ijtimoiy voqelik sifatida xoreografiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u insoniyat avlodlariniig mehnati va bilimlarini o'ziga singdirib oladi, saqlaydi va doimiy boyitib boradi. Xoreografiya ijtimoiy hayotning vorisligi, qadriyatlarini to'plashi va ularni kelgusi avlodlarga yetkazib berish bilan bog'liq bo'lgan sohalaridan biridir.

Xoreografiya, qayd etilgan sabablar ta'sirida muayyan ishlab chiqarish usuli hukmronligi sharoitidagi tarixdan tarkib topgan ijtimoiy va madaniy muhitda jamiyat bilan individ o'rtasida nisbatan o'zgaruvchan muvozanatda bo'ladi. Bu muvozanatni hosil bo'lishida xoreografiyaning ishtiroki salmoqlidir. Xoreografiya shaxsga ta'sir etadi va uning psixologik holatini shakllantiradi, shaxsning xarakterida va dunyoni bilishida muqim o'rnashib qoladi. Shaxs jamiyatda xoreografiya bilan quyidagi sohalarida munosabatda bo'ladi:

birinchidan, madaniyat ta'sir etish obyekti sifatida uni o'zlashtiradi;

ikkinchidan, madaniy qadriyatlarni tashuvchi va ifodalovchisi sifatida konkret madaniy muhitda faoliyat ko'rsatadi;

uchinchidan, madaniy ijodiyot subyekti sifatida madaniyatni rivojlantiradi. Xoreografiya va shaxsning o'zaro munosabatlari, uning shaxs hayotida tutgan o'rni to'g'risidagi mulohazalarimizga xulosa qilib, shuni aytish mumkinki, tabiat qonuniyatlar asosida rivojlanib borsa, insonning ichki dunyosi, ichki «tabiati»ni shakllantirish maqsadli yo'naltirilgan asosda tashkil etilishi mumkin, bunda raqs insoniyatga shunday imkoniyatni yaratuvchi muhim vositalardan biri bo'ladi.

Har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalash o'qituvchining asosiy vazifalaridan biridir. Xoreografiya san'ati shaxsning shakllanishi va rivojlanishida alohida o'rin tutadi. Xoreografiya san'ati jamiyatda yosh avlodning ma'naviy hayotida ko'proq rol o'ynaydi, o'spirinlarning axloqiy va estetik qiyofasiga g'oyaviy va emotsional ta'sir doirasini kengaytiradi. Xoreografiya san'at turi sifatida ma'lum ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajaradi.

M.M. Kolsova "...tizimli harakatlar va davomli mashqlar nutqning rivojlanishiga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi va ...bosh miya po'stlog'i faoliyati samaradorligini oshirishning kuchli vositasi"- degan fikrni ilgari surdi [62]. Muallif tadqiqotida psixomotor malakalarning rivojlanishi orqada qolsa, nutq rivojlanishi ham kechikib rivojlanishini ta'kidlaydi.

M.D. Maxanevaning fikricha, harakat sohasining holati va rivojlanishi u yoki bu harakatlarni muayyan motor aktlarini, motor faoliyatini o'zlashtirishdagi imkoniyatlar inson hayotidagi ko'p narsalarga: hayot uchun zarur harakat usullaridan (toqqa chiqish, yurish, yugurish va hokazo.) maktabgacha yoshdagi elementar o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish, o'quv-mehnat faoliyatini o'zlashtirish va nihoyat, bo'lg'usi kasbi uchun talab qilinadigan koordinatsiyalashgan harakatlarni shakllantirish va rivojlantirishiga bog'liq [72].

Ijtimoiy madaniyatning turli funksiyalari orasida quyidagilar asosiy vazifalar sifatida ajratiladi:

- gumanistik (insonning ijodiy salohiyatini rivojlantirish);
- ijtimoiy va axborot (ijtimoiy tajribani to'plash, saqlash va uzatish);
- kommunikativ (ijtimoiy muloqot);

tarbiyaviy (shaxsni ijtimoiylashtirish, uni bilim va madaniy meros bilan tanishtirish);

regulativ (ijtimoiy xulq-atvorni qadriyat-me'yoriy tartibga solish);

integratsiya (odamlarni birlashtirish, ularning jamoatchilik tuyg'usini rivojlantirish, jamiyat barqarorligini saqlash).

Xoreografiya san'atining asosiy ijtimoiy-madaniy funksiyasi estetik bo'lib, u xoreografiya san'atining o'ziga xosligidadir. Raqs san'ati bir vaqtning o'zida bir nechta funksiyalarni bajarishi bizga ma'lum. Bu uning odamlarga, ijtimoiy hayotga ta'sirini integral ravishda tavsiflovchi funksiyalarning ma'lum bir tuzilishi bilan tavsiflanadi.

Butun jahonda bo'lgani kabi bizning mamlakatda ham imkoniyati cheklangan shaxslar jamiyatning muayyan qismi bo'lib, turli xil muammolarga duch kelmoqdalar hamda davlat va jamiyatning doimiy e'tiboriga muhtojdirlar. Afsuski, mazkur ijtimoiy qatlamga kirganlarning soni yildan-yilga ko'payib kelmoqda.

Ayrim hollarda imkoniyati cheklanganlar o'z-o'ziga xizmat ko'rsata olmaydi, ma'lumoti yo'q, ish joyi yo'q, oila qurishmagan. Kam daromad oladigan imkoniyati cheklanganlar ko'plab moddiy va maishiy muammolarga duch keladi, ularga ijtimoiy himoya va tibbiy xizmat sohalari yetarli darajada e'tibor qaratishmaydi.

Murakkab vaziyatlarni o'z kuchi bilan yecholmaslik tushkunlikka, depressiyaga ijtimoiy faoliyatga qiziqishning yo'qolishiga, jismoniy va ruhiy sog'liqning yomonlashuviga olib keladi. Ayniqsa bu holat to'laqonli xatti-harakatlanish imkoniyatiga ega bo'lmaganlarga tegishlidir.

Imkoniyati cheklanganlarni ko'ptarmoqli, kompleks tarzda, ya'ni tibbiy, mehnat, kasbiy, ijtimoiy rehabilitatsiyasini tashkil etish hozirgi kundagi davlat siyosatining eng mas'uliyatli vazifalaridan biridir. U imkoniyati cheklanganni turli xil mehnat, maishiy, ma'naviy, ijodiy faoliyati uchun sharoit yaratilishida davlat va jamiyatning harakatini o'z ichiga qamrab oladi. Shu maqsadda tashkil etilgan davlat va jamiyat tashkilotlari, fondlar, rehabilitatsiya markazlari imkoniyati cheklangan

O'ZBEKISTON DAVLAT
XOREOGRAFIYA AKADEMIYASI

REG.

573/44

shaxslar uchun munosib hayot sifatini ta'minlashga harakat qilib kelishmoqda.

Tibbiy, ishlab chiqarish, maishiy adaptatsiya bilan bir qatorda, imkoniyati cheklanganlar ijtimoiy adaptatsiyaga ham muhtojlar. Ijtimoiy adaptatsiya nafaqat "to'siqsiz makon" shakllanishi orqali atrofdagi muhitga moslashuvni, balki ijtimoiy hayotda o'z imkoniyatini namoyon etish uchun maksimal darajaga yetishini nazarda tutadi. Misol tariqasida imkoniyati cheklanganlarning har xil sport turlari bilan shug'ullanishini, turli musobaqalarda, bellashuvlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishini keltirishimiz mumkin.

Adaptatsiyaning yana bir turi – ijtimoiy-madaniy moslashuv – imkoniyati cheklangan shaxslarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish orqali ularni madaniy va ma'naviy-ma'rifiy boyliklarga bahramand etishdir. Imkoniyati cheklangan shaxslar ijodning turli sohalarida – adabiyot, xonandalik, teatr, amaliy san'at turlarida o'zlarini faol namoyon etishadi. San'atning tabiatida psixoterapevtik va rivojlantiruvchi imkoniyatlar mujassamlangan. Shuning uchun art-terapiya ijtimoiy-madaniy adaptatsiyaning eng ta'sirli vositalaridan biri deb hisoblanishi mumkin.

Art-terapiyaning turlaridan biri – raqs terapiyasi bo'lib, u insonning tana harakatlarini va his-tuyg'ularini faollashtiradi.

Ilk bor raqsni reabilitatsiya vositasi sifatida qo'llash XX asrning 60-yillarida Shvesiyada boshlangan. O'sha yillarda Avstriyalik xoreograf Xilda Holger Daun sindromiga chalingan o'g'li bilan raqs mashg'ulotlarini boshlagan.

AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Shvetsiya kabi yuqori rivojlangan davlatlar ta'limi amaliyotida nogironligi bo'lgan va imkoniyati cheklangan bolalarga me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari qatorida umumta'lim maktablarida ta'lim olish imkonini beruvchi integratsiyalashgan yondashuv tamoyili joriy etildi [67, 44-b.].

90-yillardan boshlab Rossiyada "Integratsiyalashtirilgan bal" raqsi mushak-skelet tizimi jarohatlangan shaxslar uchun adaptatsiya vositasi sifatida qo'llanib kelgan.

Mamlakatimiz muctaqil rivojlanish yillarida jahonda nogironligi

bo'lgan shaxslar huquq-manfaatlarini himoya qilish bo'yicha kechayotgan barcha jarayonlarni qo'llab-quvvatlab, bu boradagi xalqaro huquqiy hujjatlarni davlat siyosatiga joriy etib, o'ziga xos tashabbus va g'oyalari bilan tajriba maktabini ham yaratib kelayotganligi ahamiyatlidir. Bugungi kunda mamlakatimizda "nogironligi bo'lgan shaxslarning qadr-qimmatini, ularning muqaddirligini, tanlash erkinligini hurmat qilish, nogironligi bo'lgan shaxslarning va ular oilalarining huquq va erkinliklarini boshqa fuqarolar bilan teng ravishda himoya qilish hamda amalga oshirish kafolatlarini belgilash orqali ta'minlanishi"ning qonuniy asoslari mamlakatimizning "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi O'RQ-641-son Qonunida mustahkamlab qoyilgan [5].

O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunida "Ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar jamiyat hayotida ishtirok etishda boshqa bolalar bilan teng huquqlarga ega" ekanliklari ularning jamiyatga uyg'unlashish huquqi kafolatlari sifatida mustahkamlandi [3].

"Nogironligi bo'lgan shaxslarning oilasi, davlat va jamiyat bilan o'zaro aloqalarini kuchaytirish" nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat va jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini yanada takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilab olindi [6].

"2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"ning 66-moddasi aynan rivojlanishida turli muammolari bo'lgan bolalar va kattalarni to'laqonli turmush tarzi bilan ta'minlashda sifatli ta'lim xizmatlarini kuchaytirish va bu jarayonga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish ko'zda tutilgan. Jumladan, Taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha 2022-yilda quyidagi vazifalarni bajarish belgilab berildi. Ular: o'rta ta'lim tizimini zamon talablariga moslashtirish; umumiy o'rta ta'lim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish; taraqqiyot strategiyasida inson qadrlarini ulug'lashga yo'naltirilgan ijtimoiy himoya siyosati; imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish; imkoniyati cheklanganlik belgisi bo'yicha kamsitishga yo'l qo'ymaslik, imkoniyati

cheklanganligi bo'lgan shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoitlarni va ularni buzganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash; imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta'minlovchi inkluziv ta'lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish; imkoniyati cheklanganlikni belgilashning ijtimoiy modeliga bosqichma-bosqich o'tish kabi muhim vazifalar belgilandi [9].

Imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga integratsiyalashuvi va moslashuviga ko'maklashish, ularni jamiyat hayotining barcha cohalariga bocqichma-bocqich va rivojlanish xucuciyatlariga moc datur, uclub va modellar orqali tayyorlab borishni bildirib, bunda oilaviy hayotga tayyorlash jarayoni ham alohida uctuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

L.Akatovning fikricha, "Imkoniyati cheklanganlik" tushunchaciga nisbatan ijtimoiy yondashuv ahamiyatining oshib borishi bu toifadagi shaxslarning nafaqat o'zgalar yordamiga muhtoj bo'lgan, jamiyatning alohida toifasini tashkil etishidan qat'iy farqli o'laroq, rivojlanishining dastlabki davrlaridanoq ulardagi nuqsonlarnigina emas, balki boshqalar kabi ularning jamiyatga faol ijtimoiylashuvi va integratsiyalashuvi imkoniyatlarini ham o'rganish, korreksion-pedagogik texnologiyalar va maxsus metodlar orqali o'zining turli sohalaridagi ehtiyojlarini qondirishga qodir bo'lgan shaxs sifatida kamol topishiga ko'maklashish zarurligi e'tirof etilmoqda [29, 129-b.].

Bugungi globallashuv sharoitida mamlakatimizda maxsus ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, imkoniyatlari cheklangan bolalarda ijtimoiy hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish va ularni maktab ta'limiga tayyorlash masalasi bir qator olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida tadqiq etilgan. Ya'ni, imkoniyatlari cheklangan bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularning ikkilamchi nuqsonlarini korreksiyalash, oilada imkoniyati cheklangan farzandni tarbiyalashning ilmiy-nazariy, metodik asoslari L.R.Mo'minova [76], R.Sh.Shomahmudova [124], G'.B.Shoumarov [125], Sh.M.Amirsaidova [33], N.Abidova [25], Z.N.Mamarajabova [70], D.A.Nurkeldieva [86], L.Sh.Nurmuhammedova [63], D.B.Yakubjanova

[131], P.M.Po'latova [95], M.F.Hakimova [114], M.P.Hamidova [115] va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

Markaziy davlatlar hamdo'stlik mamlakatlarida qator olimlar jumladan: L.I.Akatov [29], N.M.Galimova [52], A.N.Gamayunova [54], V.Karvyalis [60], A.N. Leontev [66], V.I. Lubovskiy [68], I.C. Bagdacaryan [48], T.P. Pavlenko [90], A.Cteblyak [108], L.M. Shipitsina [122], O.Shpek [129] larning ilmiy izlanishlarida imkoniyatlari cheklangan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasini tashkil etish, ularda hayot uchun zarur ijtimoiy ko'nikma va malakalarni, oddiy mehnat uquvlarini rivojlantirish masalalari tadqiq qilingan.

Professor L.Mo'minova hozirda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'lim-tarbiya, ijtimoiy moslashuvi va inkluziv ta'limi muammosi eng dolzarb va murakkab nazariy va amaliy muammolardan biri ekanligini qayd etib, ularning fikricha, "Bir tomondan nogironlikka ega odamlarga ularni jismoniy, psixik va intellektual imkoniyatlaridan qat'iy nazar, ijtimoiy e'tiborni oshishi, ikkinchi tomondan demokratik, fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan shaxs qadr-qimmatini va huquqlarini himoyalash zaruriyatini oshishi – mazkur guruh odamlarini psixologik-pedagogik ishi dolzarbligini belgilaydi" deb nogironlikning qator o'ziga xos jihatlarni ochib berishga harakat qilgan [77].

L.Sh.Nurmuhammedovanning "Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari" ilmiy tadqiqotlari doirasida oilada nogiron farzandi bor ota-onalarning o'ziga xos xususiyatlari, qiyinchiliklari va ijtimoiy-pedagogik, psixologik ko'rsatmalarga muhtojligi tahlil qilingan va bir qator ilmiy natijalar olingan [87].

Sh.M.Amirsaidovanning tadqiqotlarida sharq mutafakkirlarining maxsus pedagogika faniga oid ilmiy fikrlari o'rganilib, Abu Ali Ibn Sinoning maxsus pedagogika fani ravnaqi uchun xizmat qiladigan tibbiy-ilmiy, pedagogik va psixologik g'oyalari tahlil qilinib, o'quv jarayoniga tadbiq etish usullari ishlab chiqilgan [33].

M.P.Hamidova tomonidan olib borilgan "Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so'z boyligini oshirishning korreksion-pedagogik asoslari" nomli tadqiqot ishida umum va maxsus pedagogik tadqiqotlar asosida aqli zaif bolalarning nutqini ko'rikdan o'tkazish metodlari yaratilgan.

Bolalarni ko'rikdan o'tkazish natijasida aqli zaif bolalar nutqining rivojlanmaganlik mezonlari ishlab chiqilgan [115].

M.F.Hakimovanning "Maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari" (aqli zaif o'quvchilar misolida) tadqiqotlari doirasida ilmiy natijalar olingan.

Maxsus ta'lim muassasalarini mehnat ta'limi o'qituvchilar uchun aqli zaif o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashga doir, ta'limning uzviyligini ta'minlash borasida pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan va maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning samarali tizimi yaratilgan [114].

P.Galperin [53] o'z tadqiqotlarida tarbiyalovchi ta'lim haqida fikr yuritib uning o'quvchilarni intellektual rivojlantirish imkoniyatiga egaligini ta'kidlagan edi. O'quvchilarga ta'lim berish jarayonida o'qituvchi ularning qalbiga chuqur kirib borishi, hissiyotlariga ta'sir ko'rsata olishi lozim. O'quvchilarning qalbi va his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatishning asosiy usuli ular bilan jonli muloqot o'rnatishdir. O'quvchilarga to'g'ri ta'lim berish orqali ularning intellekti va his-tuyg'ulari to'g'ri yo'naltiriladi. Chunki o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini faollashtirishda ularning intellektlari va his-tuyg'ulari yetakchi o'rin egallaydi. O'quvchilarning aqliy rivojlanish jarayonlarini tashkil etish orqali ularda fikriy izchillik tarkib toptiriladi.

O'quvchilarning ruhiy rivojlanishlarida o'quv faoliyatining ahamiyatini asoslar ekan E.Eydemiller [130], uning amaliy ko'nikmalarini faollashtirishdagi o'rniga yuqori baho bergan edi. O'quvchilarning amaliy faoliyat subyekti sifatida shakllanishlari jarayonida ularning maqsadga yo'nalganliklari, mustaqilliklari, o'z-o'zlarini boshqara olishlari namoyon bo'lib, ruhiy o'ziga xosliklari va xulq-atvorlari o'zgaradi. Bu o'zgarishlar o'quvchilarning amaliy harakatlari natijasi bilan bog'liqdir. O'quvchilar yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonining subyekti sifatida o'z harakatlarining faolligini ta'minlovchi bilim, ko'nikma va malakalari bilan tavsiflanadilar.

Tadqiqotchilar M.J.Pendzick va L.Demi qarashlarida "aqliy rivojlanishdagi muammolar yoshning o'cishiga o'z ta'cirini ko'rsatmaydi, akcincha, yosh o'sishidagi jarayonlar uning jamiyatdagi ehtiyojlarini

yanada chuqurlashtirib boradi” [141]. Bu esa barcha turdagi tarbiya kabi, oilaviy hayotga tayyorlashni ham aqli zaif bolalarda yosh bilan bogʻliq rivojlanish xususiyatlariga mos holda olib borish maqsadga muvofiqligini koʻrsatadi.

L.S.Vigotskiy aytadi: “Bolalarning rivojlanishi uning tez suratlarida oʻzining tengdoshlaridan oʻzib ketishi bilan tavsiflanmaydi, aksincha, uning atrof-muhitni oʻrganish yoʻlida turli faoliyatlarni egallashga qiziqishi bilan baholanadi” [49;58]

Imkoniyatlari cheklangan bolalarning atrof muhitga moslashishi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi, turli hayotiy vaziyatlarda oʻz-oʻzini namoyon qilishi va boshqalar ijtimoiy hayotga tayyor boʻlishning mezonlaridan biri sanaladi. Bola sogʻlom yoki rivojlanishida maʼlum bir muammosiga ega boʻlmasin, uning shaxs sifatida shakllanishi va ijtimoiy hayotga tayyor boʻlishi muayyan muhit taʼsirida kechadi. Fiziologik va psixologik, intellektual, jismoniy, ritmik rivojlanish jarayonida bola faoliyatning har xil turlariga jalb qilinadi (oʻyin, mehnat, oʻquv, ritmika, raqs, sport va b.) va atrofdagilar bilan muloqotga kirishadi. Bunday holatda oʻquvchi oʻziga xos boʻlgan ijtimoiy faollikni namoyon etadi. Bu vaziyat mazkur oʻquvchi uchun muayyan bir ijtimoiy tajribani egallashga yordam beradi.

Integratsiyalashgan jamoalar, odatda, imkoniyati cheklanganlikning bitta turiga: mushak-skelet tizimi yoki koʻrish, eshitish, asab xastaligiga chalingan shaxslar uchun moʻljallangan ixtisoslashgan internatlar yoki reabilitatsiya markazlarida tashkil etiladi. Bunday jamoalarda odamlar bir biri bilan tezroq aloqa oʻrnatadi, biri-birini yaxshiroq tushunadi. Muayyan ijod turini osonroq egallashlari maqsadida ular uchun maxsus metodikalar ishlab chiqilmoqda. Misol uchun, Oʻzbekistonda eshitish qobiliyati buzilgan bolalar uchun moʻljallangan bir qator raqs jamoalari muvaffaqiyatli faoliyat yuritib kelishmoqda. Xususan, Toshkent shahridagi 101-sonli kar bolalar uchun ixtisoslashgan maktab-internatda raqs toʻgaragi mavjud.

Xoreograflarning kar yoki eshitish qobiliyati past bolalar bilan ishlash metodikasi bir necha yil mobaynida muvaffaqiyatli qoʻllanib kelinmoqda. Kar-soqovlar musiqani eshitishmaydi, lekin uni vibratsiyasi

va ritmini sezishadi. Raqsda harakatlar kombinatsiyaga birlashadi, kombinatsiyalar figuralarga birlashadi.

Har bir kombinatsiya va figuraga raqam beriladi. Raqs ijro etilayotgan vaqtda rahbar raqqosga raqam ko'rsatib, harakatlar ketma-ketligini ijro etilishida adashmaslikka yordam beradi. Afsuski, raqqoslar raqs musiqasidagi emotsional his-tuyg'ularni plastik vositalar yordamida ifoda etisholmaydi.

Toshkentda 30 yildan ortiqroq davr mobaynida imkoniyati cheklanganlikning turli shakllariga chalingan insonlarni o'ziga birlashtirgan integratsiyalashgan ijodiy jamoa – "Lik" harakatlar teatri faoliyat yuritib kelmoqda. Uning tashkilotchisi va rahbari – Lidiya Pavlovna Sevastyanova. Teatrning raqs spektakllarida ko'zi ojiz va karsoqov bolalar, turli xil ruhiy-nevrologik hastaliklarga, bolalar serebral paralichiga, oligofreniya sindromiga va o'sishi to'xtagan imkoniyati cheklangan bolalar ishtirok etishadi. Bu yerda Toshkent Yoshlar teatrining professional aktyorlari va studiyachilari ham ijodiy faoliyat yuritishadi. Teatrda jami 40 nafar ishtirokchilar birlashgan.

Xoreografiya – bu yuksak darajali muvofiqlashtirish, mushaklarning to'liq nazorati, barqarorlik va muvozanat saqlash, ritm va ifodali plastika san'atidir. Raqs san'ati deganimizda, ko'z oldimizda, avvalambor, chiroyli va sog'lom tana namoyon bo'ladi. L.Sevastyanova teatrida raqsga biroz boshqacha yondashuvni ko'rishimiz mumkin. Raqs – bu yig'i va xursandchilik, tantanavorlik va ko'ngil qayg'usi. Har bir tanada esa – sog'lomda ham, betobda ham – jon bor. Sevastyanovanning har bir spektaklida plastik harakat orqali asosiy fikr namoyon bo'ladi. Bu fikr shundan iboratki, inson qanday tanaga ega bo'lmasin, eng muhimi – uning ruhiy sifatlari, hamdardlikka, tushunishga, rahm-shavqatga, sezgirlikka layoqati, boshqa insonni ruhiy darajada dardini sezish, eshittirish va eshita olish qobiliyatiga egaligidir.

"Lik" teatri aktyorlari o'zlari uchun zamonaviy, shakli bo'yicha yorqin plastik improvizasiya texnikasini tanlab olishgan. Mazkur texnika maxsus toifadagi aktyorlarning jismoniy imkoniyatini va ichki his-tuyg'ularini hisobga olish imkoniyatini yaratadi, shu bilan birga, raqsga singdirilgan chuqur g'oyalarni ifodalaydi. Raqs–bu musiqa bilan bog'liq

bo'lgan ichki his-tuyg'ular, kayfiyat, fikr-mulohazalar, kechinmalarni tashqi namoyon etish uslubidir. His-tuyg'ular qanday xatti-harakat orqali namoyon bo'lishi-sahnalashtiruvchi taklif etgan yoki ijrochilar o'zlari o'ylab topganligi muhim ahamiyatga ega emasdir.

Raq's davomida har bir ishtirokchi o'zining jismoniy imkoniyatlari, salomatligining holati, ijtimoiy statusidan qat'iy nazar, tomoshabinlarga "Kechirim", "Tug'ilish", "Uchrashuv", "Ko'k ko'l ustidagi oq chaykalar", "Aka", "Qarsildoq" kabi spektakllar hikoya qilib beradi.

Teatr rahbarining so'zlariga ko'ra, spektakllarning mazmuni va shakli har xil bo'lishiga qaramay, ular bitta g'oyani ifodalashadi: har bir ishtirokchi o'zining qadr-qimmatini bilan boshqa ishtirokchining kamchiliklarini to'ldirishi mumkin. Aktyorlar juftlikda o'zaro hamkorlik qilishni, partnyorni sezishni, u uchun mas'uliyatli bo'lishni o'rganishadi. Teatr jamoasida ko'z ilg'amaydigan g'amho'rlik, bir-biriga e'tiborlik va ogohlik, o'zaro yordam berish, qo'llab-quvvatlash, maslahat berish muhiti hukmronlik qilmoqda.

Ayrim hollarda imkoniyati cheklanganlarda xudbinlik, beparvolik, norozilik, sog'lom odamlarga nisbatan hasad, sog'lom jamiyatning ularga nisbatan qarzdor ekanligi moyilligi namoyon bo'lishi mumkin. Xoreografiya ijodi bilan shug'ullanish shaxsni ruhiy-emotsional nuqtayi nazaridan qayta tug'ilishiga sabab bo'ladi. Xoreografik amaliyotda ishtirok etishi tufayli imkoniyati cheklangan shaxslar "MEN" degan tushunchani qaytadan anglashadi, ularning dunyoqarashi, atrofdagi borliqqa munosabati o'zgaradi, o'z-o'zini baholash ko'tariladi.

Natijada inson o'ziga imkoniyati cheklangan sifatida bo'lgan munosabati o'zgaradi. Hayot yangi mazmun, yangi maqsadlar, yangi aloqalar bilan to'ldiriladi, inson o'z e'tiborini xastalikdan faoliyatning yangi turini o'zlashtirishga qaratadi, do'stlar va hamfikrlar izlash maqsadida tashqi dunyo bilan samarali aloqa o'rnatishga intiladi. Ijodiy jamoaning har bir ishtirokchisi jamiyat tomonidan rad etilmaganligini, aksincha, qabul qilinganligini va tushunilganligini sezadi, uning taqdiriga befarqlikni emas, qiziqishni ko'radi. Bunday jamoada imkoniyati cheklangan inson o'z qadr-qimmatini, jamiyatga kerak ekanligini anglab,

o'zini erkin tutadi, yolg'izlik, o'ziga ishonchsizlik, qo'rquv kabi salbiy fazilatlardan xalos bo'ladi.

Xoreografiya jamoasidagi o'zaro hamkorlik munosabatlari shaxslararo kommunikasiya masalalarini yechishga ko'mak beradi, konfliktli vaziyatlar va tushunmovchilikni yengishni, kompromisga borishni, shaxsiy manfaatni umumiy ish unumdorligiga bo'ysundirishni, oldinga maqsadli harakat qilishni o'rgatadi. Raqs davomidagi ijobiy emotsiyalar, raqs plastikasi estetikasi, musiqa, nafis san'atga aloqadorlikni ifodalovchi nozik his-tuyg'ular pozitiv kayfiyatni shakllantiradi va imkoniyati cheklanganlarning ijtimoiy-madaniy moslashuvi masalasini muvaffaqiyatli hal etilishiga ko'maklashadi.

Raqsningshifobaxsh, terapevtik funksiyasi qadim zamonlardan buyon ma'lum. Hozirgi kunda raqs san'ati o'zining yuksak mavqeyini borgan sari mustahkamlab kelmoqda, o'z dolzarbligini saqlamoqda, butun dunyoda o'zining ijtimoiy faoliyatni muhim turi ekanligini namoyon etib kelmoqda.

Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar xoreografiyasini rivojlantirish va faollashtirish borasida men hozirgi kunda O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasida ilmiy tadqiqotlar olib borib va aynan shu mavzuda loyiha ustida ish olib boryapman. Loyihani olib borish jarayonlarida imkoniyati cheklangan shaxslarga xoreografiya san'ati vositalari orqali reabilitatsiya yordamini ko'rsatish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni amalga oshiryapman.

Imkoniyati cheklangan bolalarni reabilitatsiyasida xoreografiya san'atining ahamiyati shubhasizdir. Raqlar bilan shug'ullanish ham sog'lom bolalar, ham imkoniyati cheklanganlikka chalingan bolalar organizmining barcha tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Harakat natijasida yurak urishining tezlashuvi o'pka hajmining o'sishiga, organizmda qon almashuvini yaxshilanishiga, tana a'zolarida qon aylanishining faollashuviga, natijada ularning kislorod bilan ta'minlanishini yaxshilanishiga olib keladi.

Motorika yaxshilanadi, skeletning mushaklari va bo'g'inlari mustahkamlanadi, egiluvchanlik, epchillik, koordinatsiya rivojlanadi. Bolalar o'z e'tiborini tananing holatlariga qaratishni, gavgdani tik tutish

va muvozanat saqlashni, mushaklar qisqarishini nazorat qilishni, qo'l, oyoq, bosh harakatlarini boshqarishni o'rganishadi.

Harakatlanish faolligi bolaning ruhiy va intellektual rivojlanish darajasini oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Har bir raqsdagi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan harakatlarni o'zlashtirishdagi murakkab jarayon miya faoliyatini faollashtiradi, ko'psonli yangi neyron aloqalarini vujudga kelishiga sabab bo'ladi, natijada bolaning o'qishga bo'lgan qobiliyatining takomillashishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Raqslar bilan muntazam ravishda shug'ullanish jarayonida shaxsiy tavsif

va ruhiy-emotsional ko'rsatkichlari yaxshilanadi. Maxsus tanlangan raqs harakatlari va mashqlari, ular ijro etiladiganda obrazli va ifodali musiqaning yangrashi emotsional ta'sirchan bolalarni tinchlantirishi mumkin, shu bilan birga harakatsiz bolalarni faollashtirishi mumkin. Bolalar sabrli bo'lishga, mehnatsevarlikka, tirishqoqlikka, intizomga, mustaqillikka o'rganishadi. Ularning intizomida ijobiy o'zgarishlar ko'zga tashlanadi, xulqidan talab etiladigan ta'qiq va cheklavlarga munosabati yumshaydi.

Kommunikativ muammolarga, psixologik to'siqlarga, emotsional-irodaviy sohadagi buzilishlarga ega bo'lgan bolalar oddiy sharoitda o'ziga birovni qo'l tekkizishiga yo'l qo'ymaydi, raqsdan esa bir-birini qo'lini ushlaydi, o'z xatti-harakatlarini boshqa bolalar bilan hamohanglikda bajaradi, ya'ni xulq-atvorida taqlidchilikni o'zlashtiradi. Bunday holat esa ularning kognitiv xususiyatlarini rivojida yangi istiqbollarni vujudga keltiradi.

Jamoalarning konsertlarda ishtirok etishi, bayramlarda, festivallarda qatnashishi, mazkur tadbirlar bilan bog'liq bo'lgan tayyorgarlik jarayonlari (liboslarni kiyish, yuzga makiyaj ishlatish, sochni tarash va h.k) alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarni yangi taassurotlar bilan boyitadi, hayotlariga yorqinlik, rang-baranglik va emotsional tuyg'ular bag'ishlaydi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni xoreografik faoliyatga jalb etish masalasi bo'yicha loyiha ishlab chiqish jarayonida shuni inobatga olish kerakki, sog'lom bolalar ishtirokidagi raqs jamoasidan farqli o'laroq imkoniyati cheklangan bolalar ishtirokidagi raqs jamoasi faoliyati alohida

yondoshuv talab etadi. Bolalar bilan biron faoliyat turi (makrame, shaxmat, vokal, raqs) bilan shug'ullanuvchi murabbiy ularga nisbatan hamisha pedagog sifatida namoyon bo'ladi, imkoniyati cheklanganlar bilan shug'ullanuvchi murabbiy esa, shu bilan birga reabilitolog ham bo'lishi darkor.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun madaniy-rivojlantiruvchi markazlar tashkil etish va u yerda asosiy e'tiborni xoreografiya san'atiga qaratish – bu davlat va jamiyat oldidagi o'z yechimini kutayotgan muhim insonparvarlik vazifalardan biridir.

Jismoniy rivojlanishdan tashqari, o'zini tutish madaniyati ham o'sib bormoqda: bolalar muloyim bo'lib, atrofdagilarga ko'proq e'tibor berishni boshlaydilar, do'stlari bilan umumiy qiziqishlarini topadilar va o'zlarini jamoaning bir qismi kabi his qiladilar. O'g'il bolalar va qizlar o'rtasida do'stlik rivojlanadi. Xulq-atvor madaniyati nafaqat dars paytida, balki kundalik hayotda ham o'sib boradi. Harakat unchalik ahamiyatsiz narsa emas. Yurish, turish, gapirish, odobli bo'lish ham ko'p narsani anglatadi.

Axloqiy fazilatlar raqs orqali tarbiyalanadi. Raqs ijro etayotganda yoki tomosha qilayotganda bolalar yorqin his-tuyg'ularni uyg'otadilar, ular xarakterni his qilishni va ularga hamdard bo'lishni, o'z munosabatlarini namoyon etishni, yaxshini yomondan ajratib olishni, tahlil qilish va xulosalar chiqarishni o'rganadilar.

O'zini pedagogik, tarbiyaviy faoliyatga bag'ishlagan inson ko'plab fazilatlarga ega bo'lishi kerak. Xoreografiya o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgani uchun, u tabiiy ravishda o'qituvchi-xoreografning o'ziga xos xususiyatini belgilaydi.

O'quvchilarning dunyoqarashi, va ahloqiy tamoyillari ko'p jihatdan o'qituvchining umumiy madaniyati va bilimiga bog'liqdir.

O'qituvchining har bir ishi, birinchi darsdan to oxirgi darsgacha, har bir so'zi va harakati bolalar uchun juda muhimdir. Uning hatto tashqi qiyofasi ham, shu bilan birga zukkoligi, ozodaligi, odob-ahloqi, yurish-turishi - o'quvchilarda taassurot qoldiradi.

Bolalarni tarbiyalashning muhim jihati – chidamlilik, his-tuyg'ularingizni boshqarish qobiliyati, har qanday vaziyatda va istalgan vaqtda xatti-harakatlaringiz ustidan nazoratni yo'qotmaslik.

O'qituvchi sinfga kirganda, u qanchalik kuchli bo'lishidan qat'iy nazar, shaxsiy tajribalarini eshik tashqarisida qoldirishi kerak. Ushbu kayfiyat shogirdlarga darhol yetkaziladi. Va aksincha, do'stona tabassum bilan sinfga kirib, o'qituvchi dars uchun zarur ohangni o'rnatadi, muvaffaqiyatli mashg'ulot uchun ajoyib atmosfera paydo bo'ladi, unda jismoniy kuch har doim katta miqdordagi asab kuchi bilan birlashtiriladi.

Umuman olganda, raqs jarayonida har bir ishtirokchini tarbiyalashdagi muhim nuqta, bu-repertuar. Yuqori ijodiy repertuarining boyligi va uni o'zlashtirishga qulayligi bolaning ijodiy didini shakllantirish uchun zamin yaratadi, uning ijodiy salohiyatini ochib beradi. Shu bilan birga, bir tomondan, o'qituvchi bolaning ichki dunyosi haqida ma'lumot oladi, boshqa tomondan, u bolaning hissiy va ma'naviy sohasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan obrazlarning o'zgarishi va o'zgarishini loyihalashtiradi. Raqs nafaqat insonning, balki tomoshabinning ham g'oyaviy, estetik va ijodiy tarbiyasi ko'p jihatdan repertuar tarkibiga bog'liq.

Shunday qilib, xoreografiya jamoasi yaxshi muloqot maktabiga aylanishi kerak, bu yerda do'stlik, o'zaro tushunish, o'zaro yordam, mas'uliyat, jamoat va shaxsiy manfaatlarni birlashtirish qobiliyati va jamoaviy mehnat quvonchini his etish asoslari yaratiladi. Bolalar bilan ishlaydigan rahbar raqsning tarbiyaviy vazifasi hissiy ta'sirning katta kuchiga ega ekanligini va insonning his-tuyg'ulari va hissiyotlariga eng ta'sirchan ta'sir ko'rsatishi bilan samarali ekanligini tushunishi kerak.

M.Arslanovanning fikricha, tuzatish xoreografiyasi - bu dolzarb mavzu, ammo juda oz o'rganilgan. Zamonaviy pedagogika jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni xoreografiya ta'limi uchun ma'lum bir umumiy qabul qilingan metodikani hali taklif qila olmaydi. Biz tuzatuvchi xoreografiyani bugungi kunda mashhur tendensiya – art terapiya deb tasniflashimiz mumkin. Harakat bolalarning psixo-emotsional holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zamonaviy tuzatish pedagogikasi maxsus bolalarga xoreografik ta'lim berish imkoniyatlarini o'rganishni endigina boshlaydi. Natija bebaho bo'lishi mumkin, chunki harakat bu hayotdir. Vigotskiy shunday deb yozgan edi: "Xoreografiya ta'limi maxsus bolalar uchun suyak tizimini mustahkamlaydi, musiqiylikni

rivojlantiradi, xayoliy fikrlashni shakllantiradi, ularni atrofdagi dunyoni yangitdan ko'rish va eshitishlariga majbur qiladi. Natijada bolalarda maxsus emotsional kuchli munosabat shakllanadi" [43].

Sog'lom bolalarning xoreografik ta'limi jismonan kuchli shaxsni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, harakatlarning muvofiqlashtirilgan koordinatsiyasi, harakatlanish dinamikasi, o'qitilgan xotira va diqqat markazida. Aksariyat bolalar uchun raqs darslari bir qator psixologik muammolarni hal qilish, tengdoshlari va o'qituvchilari bilan muloqot qilishda aloqa muammolarini yengishga imkon beradi. Xuddi shu narsani maxsus bolalarning xoreografik ta'limi jarayonida ham ko'rishimiz mumkin. Tuzatish pedagogikasi bo'yicha nazariy ishlarda biz buning tasdig'ini topamiz. Masalan, tadqiqotchi E.G.Rechitskaya yozadi: "Sinfdan tashqari ishlarda kar va ko'zi ojizlar uchun nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga, balki bolaning o'qituvchilar bilan yoki umuman guruh bilan muloqotini faollashtirish uchun hissa qo'shadigan ritmik va raqs darslari taklif qilinishi mumkin, ularning muammolarini aniqroq ifodalash, ichki qarama-qarshiliklar tajribasi". Shaxsiy amaliyot natijalariga ko'ra, biz guruhga kiradigan eshitish qobiliyati past bo'lgan bolalar darhol moslasha olmasligini ta'kidlaymiz. Guruh raqamlarini sahnalashtirish ularga o'zlarining psixo-emotsional holatlarini raqs orqali ifodalashning yangi usulini topishga imkon beradi. Boshqa bolalar bilan muloqotda ular yanada ochiq bo'lib, his-tuyg'ularini ifoda etishning yangi plastik usullarini izlaydilar. Har xil jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bir necha xoreografiya darslaridan so'ng ijobiy dinamika ko'rsatdilar. E'tibor bering, barcha mashg'ulotlar malakali shifokor nazorati ostida xoreograf tomonidan olib borildi.

Imkoniyati cheklangan bolalarga xoreografiyani o'qitishning mualliflik usuli endi sinovdan o'tkazila boshlandi. Biz qo'lga kiritgan natijalar keyingi rivojlanish muhimligini ko'rsatadi. Maxsus bolalarning xoreografik ta'limi ularda ijobiy hissiy kayfiyatni yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Darslar o'quvchilar bir-birlari bilan imkon qadar ko'proq muloqot qilishlari uchun guruhda o'tkazilishi kerak. O'quvchilar bilan ishlash sahnalashtirilgan raqs kompositsiyalari va improvizasiya shaklida amalga oshiriladi. Maxsus bolalar raqsda harakatning ibtidoiy ma'nosini

ko'rishadi, ular uchun qanday harakat qilishlari muhim emas, dominant rolni ular tomonidan ilhomlangan hislar, tuyg'ular va fikrlar o'ynaydi.

Maxsus bolalar uchun ba'zi tadbirlar o'yin shaklida o'tkaziladi. O'quvchilarga o'ynashlari kerak bo'lgan bir qator holatlar taklif etiladi. Ularga u yoki bu hayvonni tasvirlash yoki she'rni ritmoplastikada sahnalashtirish vazifasi yuklatilishi mumkin. Sinflar har bir bolaning yosh toifasini, individual psixofizik xususiyatlarini hisobga olgan holda farqlanadi. Asosiy maqsad xoreografiya san'ati orqali maxsus bolalarning ma'naviy va jismoniy sifatlarini rivojlantirishdir.

Metodika lokomotor apparatni, musiqiy-ritmik harakat qobiliyatlarini, ijodiy qobiliyatlarni va muloqotni rivojlantirishga qaratilgan. Ishlashning bir necha uslubiy usullari: so'z bilan bolalar bilan suhbat tarzida universal foydalanish; vizual in'ikos – musiqiy materialni tinglash, mashqlar va mashg'ulotlarni ko'rsatish; amaliy – bolalar qo'rqmasligi va jamoatchilik qo'rquvini yengib o'tishni o'rganishlari uchun spektakllarni o'tkazish va o'yin usuli.

Bizning texnikamizning o'ziga xos xususiyati – harakatlarni, raqs kompositsiyalarini eng oddiydan eng murakkabiga qadar o'rganish. O'quvchilarga musiqiy materiallar bilan tanishish imkoniyati beriladi. Bolalar iloji boricha o'zlarining his-tuyg'ularini eshitganlaridan ifoda etadilar, ushbu musiqa ostida raqsda ifoda etadigan narsalar haqida xayol qiladilar. Shundan so'ng xoreografik harakatlarni rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar boshlanadi; materialni birlashtirish uchun bir necha marta takrorlash talab etiladi. Bolalar nafaqat klassik xoreografiya harakatlarini o'rganadilar, balki tarixiy, maishiy, folklor va bal raqslari harakatlari bilan ham tanishadilar. Ular o'zlarining imkoniyatlaridan kelib chiqib, o'rganilgan materialni o'zlashtiradilar va bajaradilar. Turli yo'nalishdagi raqs mashqlari tanani rivojlantirish va mustahkamlashga yordam beradi, muvofiqlashtirishni rivojlantiradi, yangi aloqa usullarini topishda va yangi imkoniyatlarni kashf etishda yordam beradi. Maxsus bolalarga improvizatsiya qilish imkoniyati beriladigan tadbirlarga alohida e'tibor qaratiladi. Bunday darslar, qoida tariqasida, o'quvchilarni ilhomlantiradi va ular o'rganilgan barcha materiallarni qunt bilan eslab, ko'paytiradilar va hattoki shu asosida o'zlarining raqslarini yaratishga harakat qilishadi.

Natijada bolalar olingan bilimlarni tahlil qilishni va uni sintez qilishni o'rganadilar.

Tuzatish xoreografiyasi - bu imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashning nisbatan yangi pedagogik usuli. Shubhasiz, bu soha jismoniy rivojlanishi cheklangan bolalarga yordam berish uchun katta imkoniyatlarga ega. Raqs nafaqat bolaning terapevtik dinamikasiga, balki uning to'laqonli shaxs sifatida shakllanishiga ham hissa qo'shadi. Shunga qaramay, harakat - bu hayot, harakat - bu sog'lom va imkoniyati cheklangan bolalar uchun juda muhimdir. Umid qilamizki, tez orada tuzatuvchi xoreografiya tegishli ilmiy e'tirofga sazovor bo'ladi va imkoniyati cheklangan bolalarni davolash va qo'llab-quvvatlashning boshqa samarali usullari qatorida munosib o'rin egallaydi.

Bugunga kelib hamon yurtimizda imkoniyati cheklangan bolalar xoreografiyasi ilmiy o'rganilgani yo'q. Bu borada biz faqatgina chet el adabiyotlariga tayangan holda ish ko'rdik. Xoreografiyani kichik imkoniyati cheklangan o'quvchilariga ijodiy ta'lim tizimida o'rganishga bag'ishlangan maxsus ishlar hali mavjud emas.

Xoreografiya pedagogikasi sohasida ishlash jarayonida to'plangan amaliy tajriba, xoreografik ijodning yosh avlodga ijodiy ta'lim tizimi samaradorligini oshirishda ma'lum foydalanilmagan zahiralar bor degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bularning barchasi ushbu tadqiqot mavzusini tanlashni aniqladi.

Muammoni o'rganish shuni ko'rsatdiki, ushbu mavzu bo'yicha olib borilayotgan izlanishlarga qaramay, ta'lim va madaniyatning o'zaro ta'sirida xoreografiya yordamida imkoniyati cheklangan maktab o'quvchilarini ijodiy tarbiyalash masalasi juda yaxshi o'rganilmagan. Bu tanlangan mavzuni ijodiy-ma'rifiy jarayonni shakllantirishning turli jihatlarini, maktab o'quvchilarining ijodiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va kichik o'quvchilarning o'zini namoyon qilish xususiyatlarini o'rganish dolzarbligi va zarurligini tasdiqlaydi.

Imkoniyati cheklangan bolalar maktabda ijodiy ta'limni joriy etish, yangi ta'lim usullarini umumiy o'quv jarayoniga joriy etish pedagogika

fanida haqiqiy inqilobni amalga oshirishi va shu bilan ta'limning prinsipial yangi usullarini ishlab chiqishga hissa qo'shishi mumkin edi. Atrofdagi voqelikning barcha sohalarida go'zallik yaratish, haqiqat va ezgulik uyg'unligini tasdiqlash uchun yaratilgan ijodiy ta'limni xoreografiyadan tashqarida tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu shaxsning jismoniy va ma'naviy rivojlanishini eng intensiv ravishda rag'batlantiradi.

Bizga ushbu muammoni o'rganishda rus psixologlaridan L.S. Vigotskiy [50], N.Galimova [52], A.N.Leontev [66], A.Smirnovalarning [103] asarlari muhim rol o'ynaydi. Xoreografik ta'limning asosiy tamoyillaridan biri, bu rivojlanayotgan va o'qituvchi ta'siri ostida bosqichma-bosqich, tizimli va izchil ravishda bolalarda shakllantirishdir. Ushbu tamoyil o'quvchilarda vazifalarning murakkabligini oshirish va vazifalarni ko'paytirish orqali unga bog'liq aqliy funksiyalarning namoyon bo'lishiga qo'yiladigan talablarni muntazam ravishda oshirish zarurligini keltirib chiqaradi.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda optimal yukni tanlash muhim, ya'ni bu organizmdagi adaptiv o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan intensivlikning minimal qiymatini anglatadi. Kuchliroq ta'sirlanish haddan tashqari kuchlanishni keltirib chiqaradi, yoki haddan tashqari talablar bilan fiziologik imkoniyatlarning ortiqcha bo'lishiga va organizmning normal ishlashini buzilishiga olib keladi.

Inkluziv ta'limda raqs tasviri turlari va shakllari

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarga raqs sahnalashtirishda raqs kompositsiyasining muhim omillaridan biri bu raqs chizmasi asosida o'rgatishga qaratildi. Ijrochilarning sahnada joylanishi va harakatlanishiga raqs chizmasi deyiladi. Bunda asosan zaif eshituvchilar uchun nazariy auditoriyani boyitish, raqs chizmasining turlari, atamalari to'g'risida mukammal bilim berish va shu chizmalar asosida raqs etudlar yaratish maqsadga muvofiq. Albatta raqs sahnalashtirishda raqs chizmasining o'rni juda katta. Hattoki hech qanday harakatlarga asoslanmasdan ham raqs chizmasi orqali ma'lum bir raqsni ifodalasa bo'ladi. Bu aynan zaif eshituvchi, aqlan va jismonan nuqsoni bor o'quvchilar uchun raqs sahnalashtirishda muhim aspekt sanaladi. Albatta bunda xoreograf bilimi

yuksak bo'lishi kerak. Agar xoreograf imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilar uchun biror g'oya asosida raqs sahnalashtirishni rejalashtirsa, masalan qaldirg'ochlar uchib ketayotgan jarayonini ham raqs chizmalari orqali yoki tabiatning eng go'zal tuhfaridan ochilayotgan gullar, sharshara, turli xildagi favvoralar, yog'ayotgan qor, yomg'ir, shamol, bulut, yoki zarrin quyosh nurlarini shu kabi tabiat hodisalarini raqs chizmasi orqali namoyish etsa bo'ladi.² Hattoki raqs chizmasi orqali mashhur ertaklarni ham sahnalashtirsa ijobiy ko'rsatkichlar qayd etish mumkinligi tahlil qilindi.

Shuningdek, o'quvchilar bilan raqs chizmalari asosida raqs sahnalashtirilganda predmetlardan unumli foydalanish, bu orqali o'quvchilarni raqs mashg'ulotlaridan zerikib qolmasligini ta'minlandi.

Biroq raqs asari tomoshabin tomonidan iliq kutib olinishi, eng asosiysi xoreograf o'z g'oyasini imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilar imkoniyatidan kelib chiqib to'liq yetkazib berishida raqs chizmasining o'zi kamlik qiladi. Shuning uchun asar to'liq ifoda etilishida raqs chizmasiga xoreografik lison chambarchas bog'lanadi. Raqs chizmasi va xoreografik lisonni bir-biridan ayirib bo'lmaydi. Bu ikki omil bir-birini to'ldirib, yetuk asar yaratishda asosiy rolni bajaradi.

Xoreograf turli raqs chizmalari yordamida ma'lum bir g'oyaga asoslanib, etud yaratsa asosiy vazifa mana shu yaratilgan etud xoreografik lison bilan boyitilishi talab qilinadi.

Xoreograf asosiy urg'uni imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilar uchun sahnalashtirmoqchi bo'lgan etudini raqs chizmasiga mos harakatlar o'ylab topishga qaratishi lozim. Har bir qo'yilgan raqs chizmasi uchun to'g'ri harakatlar, ya'ni xoreografik lison tanlanishi kerak. Masalan, xoreograf tabiatdagi sharsharani o'z asarida ko'rsatmoqchi bo'lishi mumkin. Bunda albatta sharsharaga mos raqs tasviri va uni ifodalovchi harakatlar ya'ni xoreografik lison ya'ni g'oya o'ylamog'i darkor. Shundagina u o'z asarini tomoshabinga yetkazib bera oladi. Xoreograf tomonidan shunday holat ham kuzatiladi, ya'ni u o'z g'oyasini ifoda etish uchun yaxshi g'oya tanlaydi. Unga mos musiqa va raqs chizmalarini izlab topadi. Ammo shunday holatlar ham yuz beradiki,

² G. Usmanova. Raqs kompozitsiyasi asoslari T., Fan ziyosi 2022. - 71 b.

qo'yilgan raqs chizmasiga xoreografik lison to'g'ri kelmay qoladi. Bunday vaqtlarda xoreograf nimani o'ylagani tomoshabin uchun tushunarsiz bo'lib qoladi. Shuning uchun har bir o'ylangan raqs tasviriga mos xoreografik lison qo'yish, izlab topish, kerak bo'lsa yangi harakat yaratish kerak.

Raqs chizmasi – bu ijrochilarning sahnada joylanishi va harakatlanishidir.

Xoreografiya san'atida raqs chizmasining o'рни katta. Ayniqsa imkoniyati cheklangan o'quvchilar va aynan zaif eshituvchi hamda kar o'quvchilar uchun raqs chizmalari asosida raqs mashg'ulotlari o'tish maqsadga erishishning muhim jihatidir.

Raqs chizmasining turlari juda ko'p bo'lib, ular oddiy, murakkab, simmetrik, asimmetrik, bir planlik va ko'p planlik, g'oyaviy, statik va dinamik turlarga bo'linadi.

Raqs dramaturgiya qonuniyatiga asoslanib raqs sahnalashtirish uchun avvalo raqs chizmalari tayyorlanadi. Raqs chizmalarining yo'nalishi ushbu rasmda ko'rsatilgan tartibda bo'ladi (1.1.3-rasm).³

1.1.3-rasm Raqs chizmalarining yo'nalish tartibi

³ G.Usmanova. Raqs kompozitsiyasi asoslari T., Fan ziyosi 2022. - 70 b.

Raqsh mashg'ulotlarining imkoniyati cheklangan bolalar organizmiga fiziologik ta'sirini baholashda funksiyalarini tartibga solish bo'yicha markaziy yetuklik darajasi, fiziologik tizimlarning yoshga bog'liq rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Jismoniy sifatlarni shu tarzda muvaffaqiyatli va uzoq muddat takomillashtirish, ularning asoslari kuchining ma'lum bir o'lchovini va erishilgan siljishlarning bosqichma-bosqich mustahkamlanishini ta'minlamaslik mumkin emas. Bu yerda biz o'zgaruvchanlik, uni ishlatishda vosita mahoratining ishonchliligini ta'minlash uchun erishilgan narsaning saqlanib qolishi va barqarorligi kabi qarama-qarshi tendensiyalarning dialektik birligiga duch kelamiz. Ushbu qarama-qarshilikni to'g'ri hal qilish qobiliyati o'qituvchining mahoratidir.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun o'quv jarayonini to'g'ri shakllantirish bilan xoreografiyada ixtiyoriy e'tiborni rivojlantirishga, shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni yengish, o'zini boshqarish qobiliyati, maqsadga muvofiqlik, qat'iyatlilik, uyushqoqlik, intizom, jasoratni rivojlantirish, ularning harakatlarini to'g'ri baholash va tengdoshlariga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishini ta'minlaydi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni guruhlariga birlashtirish, guruh mashg'ulotlarini o'tkazish qobiliyati ayniqsa muhimdir. Guruhdagi darslar davomida bolalarning taqlid qilishga moyilligi ro'yobga chiqadi va sinfda mavjud bo'lgan raqobat elementlari bolani muhim faol irodali harakatlarni talab qiladigan yangi qobiliyatlarini egallashga undaydi. Ushbu qobiliyatlar, ayniqsa, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar uchun eng mos bo'lgan jismoniy faoliyatni rag'batlantiradigan o'yin shaklida mashg'ulotni qurishda aniq namoyon bo'ladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlay boshlagan o'qituvchi to'g'ri maqsad va vazifalarni belgilash va bolaga zarur yetkazmaslik uchun qanday muomala qilayotganini, qanday rivojlanish muammolari borligini bilishi juda muhimdir.

Xoreografiya imkoniyati cheklangan bolalarning estetik tarbiyasiga hissa qo'shib, nafaqat vosita - psixofiziologik tartibga solishi uchun xizmat qilishi ham mumkin.

Xoreografiya imkoniyati cheklangan bolalarda mushak korsetini kuchaytirishga, to'g'ri nafas olishning shakllanishiga, harakatlanish funksiyalarining rivojlanishiga, to'g'ri tana holatini rivojlantirishga, bolaning butun tanasini davolashga yordam beradi.

Imkoniyati cheklangan bolalar uchun xoreografiya darslarida amalga oshiriladigan tuzatish va rivojlantirish vazifalarining bir necha bloklari mavjud.

1. Harakatlarning asosiy turlarini, musiqiy - ritmik harakatlarni ishlab chiqish va tuzatish.

2. Faoliyatning aqliy funksiyalari va tarkibiy qismlarini rivojlantirish va tuzatish, psixomotor qobiliyatlarni takomillashtirish.

3. Fazoda harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish.

4. Hissiy-irodali soha va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish.

Bundan tashqari, darsda qiziqishni, bolalar tasavvurini, ijodini rivojlantirish uchun qo'shimcha vazifalar ham kerak bo'ladi. Dars oxirida mushak va hissiy tanglikni yumshatish, qobiliyatini shakllantiradigan har xil harakatchanlik va turli yo'nalishdagi murakkab o'yinlar hamda mashqlarni amalga oshirish lozim.

Imkoniyati cheklangan bolalar xoreografiyasida tuzatish va tarbiyaviy ishlar e'tibor va yodlashni rivojlantirish, idrok va tafakkurni shakllantirishga, shuningdek, shaxsning ayrim xususiyatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Bugungi kunda o'qituvchilar va bolalar ijodiy jamoalari rahbarlari oldida turgan muammo, yangi texnologiyalardan foydalangan holda, bolalarning rivojlanishi (jismoniy, psixologik, intellektual) masalasiga yanada samarali yondashishga imkon beradigan maxsus metodlarni topish va ulardan foydalanishdir. Ushbu mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, imkoniyati cheklangan bolalarning aqliy ko'nikmalarini rivojlantirishga, ikkinchidan, rivojlanish texnikasining yetarlicha bo'lmagan usullarini rivojlantirishga zarur bo'lgan qarama-qarshilikni hal qilishda.

Ta'lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashning asosiy vazifalari ta'limni nafaqat o'quvchilar tomonidan ma'lum miqdordagi bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishga, balki uning

shaxsiyati, bilim va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, sosializasiya va moslashuviga ham qaratish kerak.

Imkoniyati cheklangan bolalarning xoreografiyasi va jismoniy rivojlanishi quyidagi muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lishi lozim:

1. Bolalarda tana tuzulishining buzilishlar xususiyati tufayli jismoniy rivojlanishdagi og'ishlarni tuzatish, kompensasiya va oldini olishga qaratilgan vazifalar ko'rib chiqilishi shart.

2. Bolaning psixofizik salomatligini mustahkamlash kerak.

3. Bolalarni barkamol jismoniy rivojlanishni ta'minlash: to'g'ri holat, vosita faoliyatining har xil turlariga bo'lgan ehtiyojni birlashtirish, harakatlar, aqliy fazilatlar, raqs va aqliy ishlashni rivojlantirish, yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarini o'rganish lozimdir.

4. Ijodiy va xayoliy idrok va tafakkurni shakllantirish.

5. Bola shaxsining intellektual va ma'naviy rivojlanishiga ko'maklashish.

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyati xoreografik elementlarga yosh talablari darajasini, har bir individual harakatning qisqa davomiyligini kamaytirishdir.

Treningning dastlabki bosqichlarida bolalar bilan beg'ubor raqs va o'yin mashg'ulotlarini o'tkazish maqsadga muvofiqdir, chunki ular hali asosiy harakatlarni, kichik tajribani shakllantirmagan va fazoda qanday harakatlanishni bilishmaydi. Plotetsiz raqsar hissioy ohangni oshiradi va bolalarni rasm chizish uslubida harakat qilishni o'rgatadi. Bolalarga raqs mashqlarini o'rgatishda og'zaki, vizual va amaliy usullardan foydalanilsa yaxshi natija beradi.

Imkoniyati cheklangan bolalar xoreografiyasida tuzatish va tarbiyaviy ishlar e'tibor va yodlashni rivojlantirish, idrok va tafakkurni shakllantirishga, shuningdek, shaxsning ayrim xususiyatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Bugungi kunda o'qituvchilar va bolalar ijodiy jamoalari rahbarlari oldida turgan muammo, yangi texnologiyalardan foydalangan holda, bolalarning rivojlanishi (jismoniy, psixologik, intellektual) masalasiga yanada samarali yondashishga imkon beradigan maxsus metodlarni topish va ulardan foydalanishdir. Ushbu mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, imkoniyati cheklangan bolalarning

ko'nikmalarini rivojlantirishga, ikkinchidan, rivojlanish texnikasining yetarlicha bo'lmagan usullarini rivojlantirishga zarur bo'lgan mavjud qarama-qarshilikni hal qilish kerak.

Treningni to'g'ri shakllantirish bilan xoreografiya imkoniyati cheklangan bolalardagi shaxsiy fazilatlarni, ixtiyoriy e'tiborni, mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni yengish, o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi: maqsadga muvofiqlik, qat'iyatlilik, uyushqoqlik, intizom, jasorat, ularning harakatlarini baholashga to'g'ri munosabat va tengdoshlariga nisbatan ijobiy munosabat qaratish shart.

Bolalar sog'lig'ini shakllantirish, ular tanasining har tomonlama rivojlanishi zamonaviy jamiyatning asosiy muammolaridan biridir. Shifokorlar, ota-onalar va o'qituvchilar hamma joyda kechikish, sustkashlik, buzilishlar, og'ishlar, bolalar rivojlanishidagi me'yorlarga mos kelmaslik va ularning sog'lig'ini pastligi haqida gapirishadi.

Mazkur bo'limda xoreografiya san'atining jamiyatda tutgan o'rni, o'ziga xosligi, uni ilmiy o'rganish masalalari qamrab olindi. Bu bo'limda xoreografiya

va inson hayotining bir-biriga bog'liq tomonlari, inson uchun xoreografiya san'atini nechog'lik foydali ekanligi mamlakatimiz san'atshunosligida yuzaga kelgan ilmiy nazariy zahira o'rganildi va tahliliy kuzatildi. Shuningdek, mazkur san'at turining ildizlari, kelib chiqishi, dastlabki ijodiy yo'lidagi o'ziga xoslik borasida fikr yuritildi. Biz sohaga oid adabiyotlarni tahlil qilish bilan shuni ko'rdiki, jamiyatda imkoniyati cheklangan yoshdagi bolalarda to'g'ri positsiyani shakllantirish muammosi hozirgi kundagi eng dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Bolalarda mushak-skelet tizimining buzilishi, o'sishining to'xtashi yoki noto'g'ri shaklda qomatning rivojlanishi o'qituvchilarni imkoniyati cheklangan yoshdagi bolalar bilan ishlashda yangi vositalarni izlashga majbur qiladi. Ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'rganish natijasida hozirgi paytda insonga, shu jumladan, yosh bolalarga ko'p funksional ta'sir qilish vositasi sifatida raqs va xoreografiyaning o'rni katta ekanligini yoritishga harakat qildik.

Shuni ta'kidlash kerakki, xoreografiya san'at turi sifatida ommaga yo'naltirilmaydi, balki shaxsga, mavzuga qaratilgan bo'lib, u asosan uning

shaxsga hissiy ta'sirining kuchini belgilaydi. Raqsdagi harakatlarning plastik ekspresivligi, bir tomondan, hissiy hayot sifatini, harakatlarning semantik mazmunini aks ettiradi, ikkinchidan, bu bolaning o'ziga xos tajribalarini boshqa odamga yetkazish qobiliyatidir. Ijodiy jarayonda "butun vujud bilan" ishtirok etishi bilan bola ichki erkinlikka ega bo'ladi.

II BOB. IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARNI TAYANCH HARAKATLARINI XOREOGRAFIYA SAN'ATI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY-TEXNOLOGIK TIZIMI

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash va ularni o'rganish, rivojlantirish, ijtimoiylashtirish muammolariga duch kelayotganda, o'qituvchi-xoreograf sifatida bolalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradigan, tizimlashtiradigan va boshqaradigan yordamchi vositalarni izlash kerak. Shu sababli, umumiy qabul qilingan usul va uslublar bilan bir qatorda samaradorligi aniq bo'lgan o'ziga xos, ijodiy texnikalardan foydalanish ancha asoslidir.

Musiq va harakat bolalarning musiqiy idrokini tarbiyalashga, harakatlarini takomillashtirishga va musiqiy va motorli tasvirni ijodiy aks ettirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Maxsus xoreografiya faoliyatining asosiy vazifasi - imkoniyati cheklangan bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va chuqurlashtirish, ilgari xoreografiya darslarida olgan ko'nikmalaridan foydalanib, o'z-o'zidan musiqiy va motorli obrazlar yaratish qobiliyatidir. Darslarning ahamiyati imkoniyati cheklangan bolalar psixofizik rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Bugungi kunda oldimizda turgan muammo - bu yangi texnologiyalardan foydalangan holda imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishi (jismoniy, psixologik, intellektual) masalalariga samaraliroq yondashishga imkon beradigan maxsus noan'anaviy usullarni topish va ulardan foydalanish.

Ishimizda quyidagi innovatsion texnologiyalardan foydalanildi:

Xoreoterapiya

Raqsdan logotip ritmi

Raq s faoliyatida ertak terapiyasi.

Xoreoterapiya (raqs terapiyasi) - bu tanada raqs va turli xil musiqa ostida harakatlanish orqali faol ish. Aqliy qo'loqligi bo'lgan bolalar, xuddi oddiy bolalar singari, psixologik komplekslardan, mushak qisqichlaridan va o'ziga ishonmaslikdan aziyat chekishadi. Raq s mashg'ulotlari his-tuyg'ularni ifoda etish, ko'plab komplekslardan halos bo'lish, hissiy

holatni barqarorlashtirish imkoniyatini beradi. Xoreoterapiya – bu yumshoq mashq qilish texnikasi, ammo sog'liqqa yordam beradigan mashqlar.

Bu yerda raqs texnikasi va xoreografiya muhim emas. Raqsli terapiya - bu shaxsiy o'zgarishlarga, ichki va tashqi zo'riqlashlardan halos bo'lishga, tana imkoniyatlarini rivojlantirishga, travmatik hayotga mustaqil ravishda moslasha olmaydigan bolalarning ijodiy jarayonida ishtirok etish hissini kuchaytirishga qaratilgan reabilitatsiyaning ijtimoiy-madaniy texnologiyasidir. Rivojlanishda sustkashlikka uchragan bolalar qat'iy va stereotipik tarzda harakat qilishadi, ular harakatlarni katta qiyinxiliklar bilan o'zlashtiradilar, improvizatsiya qilishdan, noto'g'ri ish qilishdan qo'rqishadi. Mushak-skelet tizimining buzilishi bo'lgan bolalarning xususiyati – bu harakatlarning mumkin emasligi yoki muvofiqlashtirilmasligi sababli ularning motor passivligi. Ular uchun o'zlarining hissiyotlari va kayfiyatlarini raqs harakatlari yordamida ifoda etish qiyin. Shu sababli, ushbu bolalar guruhlar uchun men yuz ifodalari va imo-ishoralar yordamida raqsdagi hissiy holatlarni ifodalashga katta e'tibor beraman, harakat qobiliyatlaridan foydalanaman, vosita qobiliyatlari repertuarini asta-sekin va ehtiyotkorlik bilan kengaytiraman, shuningdek, sog'lom tengdoshlarim, ishchilarim, raqsdagi qarindoshlar, bu bolalarning ijodiy raqsning faol ishtirokchilari bo'lishiga imkon beradi. Bolalar yanada erkinlashadilar, ular raqs harakatlarini tezroq o'rganadilar, jamiyatdan qo'rqish susayadi, bu ularning ijtimoiylashuviga yordam beradi.

Xoreoterapiya yordamida reabilitatsiya do'stlar doirasini kengaytirishga, aqliy zaifligi va tayanch-harakat tizimining buzilishi bo'lgan bolalarning hissiy-irodaviy sohasini rivojlantirishga, emotsional stressni yengillashtirishga yordam beradi. Raqsdagi logoritmikalar – bu faol terapiyaning bir turi bo'lib, nutqning buzilishlari bolaning motor sohasini so'zlar va musiqa bilan birgalikda rivojlantirish orqali bartaraf etiladi.

Bizning tadqiqot doiramizda o'quvchilarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning barchasi psixomotor va nutqning sust rivojlanishi,

mushak-skelet tizimining funksiyalari buzilishi bilan bog'liq imkoniyati cheklanganliklarga ega.

Shuning uchun ushbu innovatsion texnologiya, ayniqsa, aqli zaif bolalarning nutqi, psixikasi, xotirasi, hissiy-irodaviy sohasini rivojlantirish uchun dolzarbdir.

Nutqni rivojlantirish bolaning harakat faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Oyoqlar, magistral, qo'llar, bosh uchun mashqlarning aniq dinamik bajarilishi artikulasiya a'zolari harakatlarini yaxshilaydi: lablar, til, pastki jag va boshqalar.

Logoritmika umumiy ohangga, vosita mahoratiga, kayfiyatga ta'sir qiladi, markaziy asab tizimining asab markazlarining harakatchanligini o'rgatish va miya yarim korteksini faollashtirishga yordam beradi, diqqatni, uning konsentrasiyasini, hajmini, barqarorligini, tarqalishi va xotirasini, vizual, eshitish qobiliyatini, harakatni rivojlantiradi. Ritm nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixofizik sohasidagi turli xil og'ishlarga foydali ta'sir ko'rsatadi.

Logotip ritmining maqsadi – nutq buzilishlarini raqs harakatlari va musiqa elementlarini kiritish bilan motor sohasini rivojlantirish va tuzatish orqali bartaraf etish. Nutq terapiyasi ritmikasinin tuzatish va nutq terapiyasi ishining tarkibiy qismlaridan biri sifatida alohida ahamiyatini belgilaydigan eng muhim vazifa – nutqning tizimli rivojlanmaganligi, sezgir va harakatlanish qobiliyatlari mushaklar-skelet tizimining buzilishi bo'lgan bolalarni shakllantirish va rivojlantirishdir.

Biz ushbu texnologiyani logoped bilan birgalikda amalga oshiramiz. Darslarni qurishning asosiy prinsipi - harakat va musiqa o'rtasidagi yaqin bog'liqlik. Bundan tashqari, logoritmik vositalardan foydalanish ularga nutq materialining majburiy kiritilishini nazarda tutadi.

Har bir dars rejalashtirishning tematik prinsipiga muvofiq ravishda qurilgan, turli xil o'yinlarni (barmoq, mimik, nutq, mobil) majburiy kiritish bilan bitta uchastkaga bo'ysundirilgan. Rivojlanish sustlashgan bolada o'yinda bo'lgani uchun barcha aqliy funksiyalar (shu jumladan nutq) to'liq shakllanishi mumkin. Yorqin, hissiy, musiqa va raqs harakatlari bilan birgalikda o'yin uslubida nutq faoliyatiga turtki yaratiladi.

Aynan o'yinda bolaning nutqini rag'batlantiradigan, so'z boyligini faollashtiradigan va hissiy tajribasini boyitadigan vaziyatni yaratish mumkin.

O'yin mashqlari taqlid qilinadi. Nutq materiallari oldindan logoped, psixolog, o'qituvchilar bilan o'rganiladi. Logoritmik faoliyat davomida bolalar aylana yoki yarim doira ichida turishadi. Ushbu kelishuvning afzalligi shundaki, hamma barchani ko'rishi mumkin, ya'ni kattalar artikulasiyasini ko'rish va shu bilan birga nutqni eshitish, raqs harakatlarini o'qituvchi-xoreograf bilan birgalikda ko'rish imkoniyati mavjud

Psixofizik va nutq rivojlanishida sustkashlikka uchragan bolalar uchun raqsdan logoritmik tadbirlarni rejalashtirishda quyidagi ish yo'nalishlari mavjud:

to'g'ri nafasni shakllantirish - to'g'ri fiziologik va nutqiy nafasni shakllantirish, rivojlantirish va o'qitishga qaratilgan mashqlar. ("Salutiki" o'yini.)

ritm tuyg'usini rivojlantirish - mashqlar, musiqiy va didaktik, ritmik o'yinlar, ritm va fonematik idrok, ovoz kuchini rivojlantirishga qaratilgan harakatlar bilan nutq o'yinlari. ("Qiziq tovushlar", "Samolyotlar", "Qarg'alar" o'yinlari.)

umumiy motorli ko'nikmalarni rivojlantirish - umumiy harakatlanish va muvofiqlashtirish funksiyalarini rivojlantirish va tuzatishga qaratilgan dinamik o'yinlar va mashqlar. ("Snowflakes" o'yini.)

artikulyatsiya va yuz motorikalarini rivojlantirish – artikulasiya apparati, yuz mushaklarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar. (Artikulatsion gimnastika.)

nozik vosita mahoratini rivojlantirish - ingichka raqamli motorli ko'nikmalarni rivojlantirish va tuzatishga qaratilgan nutq hamrohligida yoki har xil narsalardan foydalangan holda barmoq o'yinlari va mashqlari. («Mening oilam» o'yini.)

Har qanday logoritmik faoliyatni ishlab chiqishda ishda samaradorlikka erishishning asosiy prinsipi - har bir bolaga, uning yoshiga, psixofiziologik, motorli va nutq qobiliyatlariga individual yondashish hisobga olinadi. Bundan tashqari, logotip ritmini yanada

muvaffaqiyatli bajarish uchun psixologik va pedagogik shartlar bajariladi: qulay psixologik muhitni yaratish, doimo bolalarning e'tiborini jalb qilish va ularning mashq bajarishga qiziqishini uyg'otish. Bolalar bilan muloqotni to'g'ri tashkil etish muhimdir. Har bir bolaga nisbatan xayrixohlik, diqqat bilan qarash muvaffaqiyatli ishning kalitidir.

Yaxshi natijalarni olish uchun zarur shartlardan biri, bu bolalarga psixologik-pedagogik yordam ko'rsatadigan mutaxassislarning o'zaro aloqasi: logoped, psixolog, o'qituvchilar, shuningdek, ota-onalar (kunduzgi bo'limda).

Atrofimizdagi hamma narsa ritm qonunlari asosida yashaydi. Fasllarning o'zgarishi, kecha-yu kunduz, yurak urishi va boshqa ko'p narsalar ma'lum bir maromga bo'ysunadi. Har qanday ritmik harakat inson miyasi faoliyatini faollashtiradi.

Shunday qilib, raqs harakatlaridan foydalangan holda muntazam logoritmik faoliyat nutqning rivojlanishiga hissa qo'shadi, ijobiy hissiy kayfiyatni shakllantiradi, tengdoshlari bilan muloqot qilishni o'rgatadi, bolalar uchun harakat va nutq bayramiga aylanadi! Raqs faoliyatidagi ertak terapiyasi – bu raqs, musiqa, folklor orqali atrof-muhitga, maxsus ertak muhitiga ega terapiya

Ertak bolani xarakterlar haqida tashvishlanishga undaydi, buning natijasida u odamlar, atrofda dunyoning obyektlari va hodisalari haqida yangi g'oyalar, yangi hissiy tajribaga ega bo'ladi.

Ertak terapiyasi psixoterapiyaning eng og'riqsiz usullaridan biridir. Ertak bolalarni nafaqat tashvishlanishga, quvonishga, balki hamdard bo'lishga o'rgatadi, ularni og'zaki muloqotga undaydi. Uning ma'nosi "ijtimoiy moslashuv" tushunchasiga qadar kengayadi, demak ertak rivojlanishning qo'pol anomaliyalarini to'g'rilash va kompensasiya qilish, hayot va mehnatga "maxsus" ehtiyojga ega bolalarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Har bir mutaxassis ertakda o'zining kasbiy muammolarini hal qilishda yordam beradigan manba topadi.

Ushbu texnologiyani amalga oshirish uchun biz nazariy materiallarni umumlashtirdik va tizimlashtirdik, boshqa o'qituvchilarning tajribalarini o'rgandik. Ertak terapiyasidan foydalangan holda musiqiy va ko'ngilochar

tadbirlarning uzoq muddatli rejasi tuzilgan bo'lib, unga ko'ra turli yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlar, ta'tillar va o'yin-kulgilar o'tkaziladi.

Bundan tashqari, amaliy materiallar, shuningdek o'qituvchilar, ota-onalar va boshqa mutaxassislarining maslahatlari uchun materiallar tanlangan.

Biz mualliflik asarlarini moslashtirib, aniq bolalarning imkoniyatlarini inobatga olgan holda bayramlar va o'yin-kulgilar uchun xalq ertaklari asosida musiqiy va xoreografik spektakllar yozamiz.

Dam olish kunlari uchun rekvizit va rekvizitlarni tanlashda, kostumlarni tikishda, kunduzgi tibbiyot bo'limining bolalari uchun ota-onalarni jalb qilamiz.

Xoreografik spektakllarda dunyo xalqlarining ertaklaridan foydalanganda ijobiy dinamikani, bolalarning rivojlanishini, raqs harakatlarini o'zlashtirilishini kuzatamiz.

Shunday qilib, bizning tuzatish va rivojlanish jarayonida innovatsion texnologiyalardan keng foydalanishimiz maxsus bolalar tarbiyasi va rivojlanishi uchun zaruriy shart bo'lib, imkoniyati cheklangan bolalarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuviga yordam beradi.

O'quvchilarning ijodiy salohiyatini ochib berish va rivojlantirish, ularning xoreografiya bilan shug'ullanishlari va yuqori ijodiy natijalarga erishishlari uchun barqaror ijobiy motivasiyani shakllantirishda sharoit yaratish uchun turli xil ish uslublaridan foydalaniladi. An'anaviy va innovatsion ish usullarini ajratib ko'rsatish. An'anaviy ish uslublari ma'lum bir jamiyatda normativ sifatida qabul qilingan ma'lum bir bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Qo'shimcha ta'limda ishlayotganda, siz muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun ularga pedagogika va psixologiya bo'yicha chuqur bilim kerakligiga tobora ko'proq ishonasiz. Zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlantirish kommunikativ, ijodiy va kasbiy bilimlarni, o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojni rivojlanishini ta'minlaydigan yangi yondashuvlarni joriy etishni talab qiladi.

Bizning hayotimizda tez-tez rivojlanib borayotgan axborot texnologiyalari o'quv jarayonini tashkil etish va bilimlarni yetkazib berishga zamonaviy yondashuvni talab qiladi, shuning uchun biz

yangiliklarni kiritmoqdamiz. Pedagogik yangilik - bu samaradorligini oshirish maqsadida pedagogik faoliyatdagi yangilik, o'qitish va tarbiya mazmuni va texnologiyasidagi o'zgarishlar.

An'anaviy tayyorgarlik usullari raqs san'atining shakllanishi va rivojlanish tarixini o'rganish, musiqiy harakat asoslarini o'rganish, raqs texnikasi, raqs kombinatsiyalarini qurish va o'rganish, raqsni sahnalashtirish, harakatlarga mashq qilish uchun uslub va tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Innovatsion metodlar quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: yetakchilik va dialogik qobiliyatlarni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari; ijodiy faoliyatning pedagogik jihatlari; jamoada shaxslararo muloqotni rivojlantirish usullari; raqs guruhining jamoaviy ijodiy mahsulotini yaratish jarayonida integratsiya; xoreografiya yordamida ijodiy muhit yaratish usullari.

Mening innovatsion tajribam - raqs kombinatsiyalarini o'rganishning murakkab usulini qo'llash, bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- vizual komponent (o'qituvchining o'zi tomonidan materialni vizual tarzda taqdim etish, video material asosida yangi raqs harakatlari bilan tanishish, namunali raqs guruhlarini ko'rish);

- nazariy komponent (bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda harakatlarni bajarish qoidalarini tushuntirish);

- amaliy komponent (raqs kombinatsiyasining elementlarini o'rganish va ishlab chiqish, takroriy takrorlash bilan mustahkamlash, mushaklarning xotirasini o'rgatish; men amaliy mashg'ulotlarda videofilmlardan foydalanaman);

- reflektiv komponent (ishning afzalliklari va kamchiliklarini baholashga imkon beradigan tahlil qilish va taqqoslash uchun amaliy mashqlarning videoyozuviga murojaat qilishni o'z ichiga oladi; shuningdek, uy vazifalariga yo'naltirilganlik, o'rganilgan kombinatsiyalarni aqliy takrorlash).

Xoreografiya ajoyib psixoterapiya vositasidir. Raqs, ayniqsa, qo'rquv yoki o'ziga ishonmaslik hissi kuchayganlarga, shuningdek, depressiyaga moyil bo'lganlar uchun tavsiya etiladi.

Xoreografiya san'atining har bir janri atrofdagi olamni, odamni va inson munosabatlarini bilish uchun o'z imkoniyatlarini beradi. Raqs to'g'ri pozitsiya mahoratini tarbiyalaydi, butun vujudni uyg'un rivojlantiradi, harakatni ozod qiladi. Mashg'ulotning mashg'ulotga kiritilishi mushak-skelet tizimini tarbiyalashga yordam beradi, badan va oyoq-qo'llarning barcha muskullarining o'ng va chap tomonlama rivojlanishini muvozanatlash, harakatlarning murakkab koordinatsiyasini rivojlantirish, harakatlanish doirasini kengaytirish, nafas olish va yurak-qon tomir tizimlari, shu bilan hayotiy faollikni oshiradi.

Xoreografiya san'atining o'ziga xos xususiyati uning insonga ko'p qirrali ta'siri bilan belgilanadi, bu san'atning sintetik shakli sifatida raqsning o'ziga xos xususiyatiga bog'liq. Shaxsning hissiy sohasini rivojlanishiga ta'sir qilish, inson tanasini jismonan takomillashtirish, musiqa, xoreografiya orqali ma'naviy tarbiyalash, o'ziga ishonchni oshirishga yordam beradi, o'z-o'zini rivojlantirishga, doimiy rivojlanishiga turtki beradi. Insoniyat o'z taraqqiyotining turli bosqichlarida doimo inson tanasi va ruhini tarbiyalashning universal vositasi - shaxs ta'limini uyg'unlashtirish vositasi sifatida raqsga aylanib kelgan. Xoreografiyani o'rganish, boshqa san'at turlari singari, o'quvchining shaxsiy salohiyatining o'sha tomonlarini rivojlantirishga yordam beradi, bunda boshqa mavzularning mazmuni cheklangan ta'sirga ega: tasavvur, faol ijodiy fikrlash, hayot hodisalarini turli pozitsiyalardan ko'rib chiqish qobiliyati. Boshqa san'atlar singari, raqs ham estetik didni rivojlantiradi, ko'tarilgan tuyg'ularni tarbiyalaydi, ammo boshqa san'atlardan farqli o'laroq, bolaning jismoniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.⁴

Xoreografiyaning nazariy mohiyati inson tanasining raqs ekspresivligini rivojlantirishdir. Asosiy vazifa – raqs texnologiyasini estetik jihatdan chiroyli harakatlar bilan o'zlashtirishning barcha murakkabligini xoreografik plastmassada ifoda etishni xalq raqsi vositasida tarbiyalash, ijrochining epchil, egiluvchan va harakatchan, jismoniy tayyorgarligi folklor raqs orqali jismoniy rivojlanishning asosiy yo'nalishini aniqlashga imkon beradi. Bolalarning

⁴ Пуляева Л.Е. Некоторые аспекты методики работы с детьми в хореографическом коллективе: Учебное пособие. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2001 - 80 с.

rivojlanishi xoreografiya yordamida xalq raqsining nafis va nafis uslubida, barkamol rivojlangan tana tomonidan bajariladigan imo-ishoralarning to'liqligi va kengligi bilan pozalar nisbati asosida o'qitish tizimiga asoslanadi. Talaba plastisitika asoslariga ega bo'lib, unga chiroyli, jismonan rivojlangan tanani yaratishga imkon beradi. Bu birinchi pedagogik jihat. Ikkinchi jihat - xalq raqsi yordamida rivojlanish mohiyatini ochib beradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1992-yilning 14-oktabr kuni Bosh Assambleyasining 37-yalpi majlisida kabul qilingan rezolutsiyasiga muvofiq, 3-dekabr Xalqaro imkoniyati cheklanganlar kuni deb e'lon qilingan. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslarning butun dunyoda amalga oshiriladigan dastur, loyihalari, manfaatlari, huquqlari inobatga olinishi, imkoniyati cheklangan bo'lmagan kishilar bilan teng huquqlilik asosida ishtirok etishini, barcha mamlakatlarda kadr-qimmatini himoyalovchi konunlar va tartib-taomillarning joriy etilishi bilan birgalikda ularning hayot tarzini yaxshilash, tubdan takomillashtirish, to'laqonli hayot kechirishi, ishlashi, ta'lim olishi va salomatligini tiklashi uchun muntazam tarzda zarur shart-sharoitlar yaratib berish va dunyo miqyosida e'tibor qaratish lozim ekanligi belgilangan hamda mazkur kunni keng miqyosda nishonlash tavsiya etilgan. Shu kundan boshlab har yili yurtimizda ham 3-dekabr Xalqaro imkoniyati cheklanganlar kuni sifatida nishonlab kelinadi.

Bundan mustasno bo'lmagan holda O'zbekiston Respublikasi mustakilligining ilk kunlaridan boshlab imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy himoyasi uchun keng e'tibor karatib kelinmoqda. Har yili 3-dekabr sanasida davlatimiz rahbari tomonidan Xalqaro imkoniyati cheklanganlar kuni munosabati bilan O'zbekiston xalqiga murojaat yo'llaydilar:

“Ishonchim komil, 3-dekabr – Xalqaro imkoniyati cheklanganlar kuni mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotida mustahkam o‘rin egallab, jamiyatimizda ezgulik, mehr-oqibat, gumanizm g‘oyalarini yanada chuqur qaror toptirishga xizmat qiladigan muhim sanalardan biri bo‘lib koladi. Millati, tili va dinidan qat’iy nazar, inson qadr-qimmati va sha’nini ulug‘lash, har bir fuqaro haqida e’tibor va g‘amxo‘rlik, mehr-muruvvat,

sahovat va olijanoblik biz qurayotgan Yangi O'zbekiston jamiyatining hayot qoidasi bo'lib qoladi. Barchangizni ana shunday olijanob ishlarda faol ishtirok etishga da'vat etaman. Chuqur hurmat-ehtirom bilan, Shavkat Mirziyoyev, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti"⁵.

Avvallari imkoniyati cheklanganligi bor bolalar va ularning oilalari o'zlarining asosiy inson huquqlaridan foydalanish va jamiyatga qo'shilish yo'lida doimo to'siqlarga duch kelishar edi. Ularning qobiliyatlari e'tiborga olinmasdi va ehtiyojlariga past darajada e'tibor berilardi.

Yurtimizda imkoniyati cheklangan yoshlar va bolalar uchun har bir sohada cheksiz imkoniyatlar yaratilmoqda. Birgina ta'lim jarayonidan misol keltirish mumkin. Hozirgi kunda "Ta'limni rivojlantirish dasturini amalga oshirish ishlari boshlandi, 300 dan ortiq maktablarda imkoniyati cheklangan bolalarning bilim olishi uchun zarur sharoitlar yaratildi".

Imkoniyati cheklanganligi bo'lgan odamlarning badiiy intilishlari va yutuqlari yurtimiz madaniyatining qadrlil va ko'rinadigan qismidir.

O'zbekistonda imkoniyati cheklanganligi bor insonlarning ijtimoiy va siyosiy hayotning barcha jabhalarida ishtirok etish imkoniyatini kengaytirish, intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ularning butun jamiyatdagi faolligini oshirish va ijobiy ta'sir ko'rsatishini e'tirof etgan holda, san'at va madaniy tadbirlarda ishtirokini ta'minlash maqsadida "Xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatdagi faolligini oshirishga qaratilgan multimedia mahsulotini yaratish" mavzusida grant loyiha ustida ilmiy amaliy tadqiqotlar olib borildi. Loyiha doirasida respublikamizning barcha viloyatlarida imkoniyati cheklangan bolalarga xoreografiya san'ati yuzasidan turli xil seminar va treninglar o'tkazib kelinmoqda. Tadbirlardan ko'zlangan asosiy maqsad imkoniyati cheklangan bolalarning yoshi, tayyorgarligi, maqsadlari va albatta xohishlaridan kelib chiqib klassik balet, zamonaviy raqslar yoki xalq raqslarini o'rgatish va bu orqali ularning tayanch harakatlarini rivojlantirish pirovardida ularning jamiyatdagi faolligini oshirishga qaratilgan.

⁵ <https://daryo.uz/k/2021/12/03/shavkat-mirziyoyev-3-dekabr-xalqaro-nogironlar-kuni-munosabati-bilan-ozbekiston-xalqiga-murojaat-yolladi>

Har qanday imkoniyati cheklangan bolalarning orzu-havaslari, quvonchli taassurotlari va voqealarga to'la baxtli bolalikni his qilishi, bolalarning kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun uning qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirishda, orzularini ro'yobga chiqarishda ushbu grant loyihasi katta xizmat qiladi.

Grant loyihaning asosiy vazifasi – imkoniyati cheklangan bolalarga hayotga bo'lgan umidini, qiziqishlarini, har tomonlama barkamol rivojlanish va tanani to'g'ri shakllantirish uchun poydevor qo'yish, moslashuvchanlikni, xoreografiya san'ati tufayli ular klassik musiqani his qilishni hamda tushunishni o'rganadilar. Bu bilan bir qatorda eshitish, turish va muvozanat hissini rivojlantirish, tanani cho'zish, tayanch ushlagichdagi mashqlar, musiqiy ritm va, albatta, raqs raqamlarini o'rganish, mushaklarini kuchaytirish, yaxshi xulq-atvorni rivojlantirish, bir so'z bilan aytganda ijodiy boyitishni o'z ichiga oladi. Unga o'z ustida ishlashga va qiyinchiliklarni yengishga o'rgatish hamda bolalar xoreografiya maktabidan xabardor bo'lishga xizmat qiladi.

Har bir imkoniyati cheklangan bolaning shaxsiyatini hurmat qilgan holda, biz uni boshqalar bilan solishtirmasdan va baholamasdan, xuddi shunday qabul qilamiz. Biz uning rivojlanishi, bolaning o'zini o'zi takomillashtirish va uning ichki ijodiy dunyosi, iste'dodini ochish haqida qayg'uramiz.

Xoreografiya o'qituvchilari mashg'ulotlarni ularning imkoniyatidan kelib chiqqan holda olib boradilar. Mutaxassislarimiz har bir imkoniyati cheklangan bolaning rivojlanishi va tarbiyasida individual natijalarni belgilab, diagnostika o'tkazadilar, prognoz qiladilar. Ushbu texnologiya jarayonning barcha ishtirokchilarini ilhomlantiradi, har bir bolaning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi. Ular uchun xoreografiya san'ati hayotda kuchli shaxs bo'lib shakllanishlarida poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Biz ularning muammolarini chetlab o'tmaymiz, lekin birgalikda g'alaba qozonish va muvaffaqiyatga erishish uchun imkoniyati cheklangan bolalar bilan birga o'rganamiz, quvonamiz, qayg'uramiz va mulohaza yuritamiz. Imkoniyati cheklangan bolalarning ijodiy tanlovlarda, festivallarida, konsert va ko'rgazmalarda ishtirok etishi, ularning

quvonchi va ota-onalarning farzandlari bilan faxrlanishi - bu bizning asosiy g'alabamizdir!

Zero, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda: *“Endi imkoniyati cheklanganligi bo'lgan shaxslar – “muammosi bor insonlar” degan qarashdan voz kechib, ularning imkoniyatini kengaytirish uchun, avvalo, ijtimoiy-iqtisodiy tizimni takomillashtirish yo'lidan borishimiz zarur”*⁶.

Qabul qilinayotgan qator qaror va qonunlar asosida va davlat rahbari boshchiligidagi ezgu maqsadlarga muvofiq loyiha doirasida ko'plab tadbirlar amalga oshirilmoqda.

«Xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatdagi faolligini oshirishga qaratilgan multimedia mahsulotini yaratish» mavzusidagi grant loyiha muallifi sifatida hamda dissertatsiya mavzuimga oid ilmiy izlanishlarim doirasida “Zamin” fondi tomonidan “Biz turlimiz. Biz tengmiz” shiori ostida tashkil etilgan inkluziv konsert dasturining tayyorgarlik ishlarida Qoraqalpog'iston Respublikasidan tashrif buyurgan “Imkon” inkluziv maktab tarbiyalanuvchilaridan iborat raqs jamoasi bilan O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasida olib borilayotgan raqslar sahnalashtirishda ko'maklashib, imkoniyati cheklanganligi bo'lgan bolalarga xos raqs harakatlari ustida amaliy mashg'ulotlar olib borildi.

Shuningdek, 2021-yil 2-dekabr kuni Xalqaro forumlar saroyida bo'lib o'tgan ushbu konsertda imkoniyati cheklangan bolalar bilan suhbatlar uyushtirilib, ularning qiziqishlari, orzu-maqсадlari haqida suhbatlashildi. Ayniqsa, bolajonlarning ota-onalari, tarbiyachilari bilan suhbat jarayonida shuni angladikki, ular farzandlarining boshqalardan kam bo'lmay, jamiyatdan ajramagan holda ulg'ayishlari uchun ko'rsatayotgan matonatlari tahsinga loyiqdir. Tantanali ruhda bo'lib o'tgan mazkur konsert dasturida el sevgan san'atkorlar o'z ijod namunalari bilan yig'ilganlarga xush kayfiyat, bolajonlar quvonchiga quvonch ulashdilar.

2021-yil 5-dekabr kuni Toshkent viloyati Yangiyo'l tumani Madaniyat markazida “Xalqaro imkoniyati cheklanganlar kuni” munosabati bilan qo'l mehnati ko'rgazmasi bo'lib o'tdi. Unda grant loyiha

⁶ <https://daryo.uz/k/2021/12/03/shavkat-mirziyoyev-3-dekabr-xalqaro-nogironlar-kuni-munosabati-bilan-ozbekiston-xalqiga-murojaat-yolladi>

a'zolari bilan birgalikda ishtirok etib, olib borilayotgan tadqiqot va loyiha dasturi uchun ma'lumotlar olindi. "Sahiy amallar" loyihasi doirasida tashkil etilgan ushbu hayriya ko'rgazmada imkoniyati cheklanganligi bo'lgan bolajonlar yasagan qo'l mehnati buyumlari va konsert dasturi namoyish etilib, Tadbir davomida raqs san'atiga qiziqishi yuqori bo'lgan bolalar bilan suhbatlar olib borildi va kelgusida ular bilan raqs mashg'ulotlari olib borish rejalashtirildi.

2021-yil 14-dekabr kuni O'zbekiston davlat rus drama teatri sahnasida bo'lib o'tgan "Lik" harakatlar teatri jamoasining Xalqaro imkoniyati cheklanganlar kuni munosabati bilan "Raqs spektakli" namoyishida ishtirok etib, olib borilayotgan tadqiqot va loyiha dasturi uchun ma'lumotlar yig'ish imkoniga ega bo'ldim. Loyihaning yana bir a'zosi O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti "Sahna harakati va jismoniy madaniyat" kafedrasida dotsenti Olga Ostanina imkoniyati cheklangan bolalarga o'z mahoratini o'rgatish bilan birga, raqs spektakli namoyishida o'zi ham ular bilan birga sahnada rol va harakatlar ijro etdi.

Spektakl so'ngida har bir tomoshabin, bolalar va ota-onalarning yuzida xursandchilik yaqqol ko'rinib turdi. Garchi ular jismonan imkoniyati cheklanganligi bor bo'lsa-da, ularning hayotga bo'lgan intilishi, kuch-g'ayrati tomoshabinlarni hayratga soldi. Namoyish etilgan raqs spektakl bunga yaqqol misol bo'la oldi.

Loyiha doirasida 2022-yilning 23-fevral kuni Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktabga tashrif uyushtirdilar. Tashrifdan maqsad maktabda ta'lim-tarbiya olayotgan bolalar bilan o'quv-mashg'ulotlari olib borish, ularning qiziqishlar va intilishlarini o'rganishdan iborat bo'lib, bolajonlarga amaliy raqs mashg'ulotlari olib bordim.

Shuningdek, loyiha doirasida maktab o'quvchilari ishtirokida "Milliy qadriyatlarimiz – faxru iftixorimiz!" deb nomlangan ma'naviy-ma'rifiy tadbir tashkil etilib, unda o'quvchilar milliy qadriyatlarimiz hisoblangan "Mehmon kutish va salomlashish odobi", "Alla", "Kelin salom", she'rlar guldastasi, raqs va qo'shiqlar ijro etildi.

Ushbu tadbir barcha o'quvchilarga, tadbirga tashrif buyurgan mehmonlarga manzur bo'lib, kelgusida bu kabi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, amaliy seminar-treninglar muntazam tashkil etilishi kelishib olindi.

2022-yilning 25-fevral kuni loyiha a'zolari bilan birgalikda Toshkent shahar Olmazor tumani 100-sonli maktab internatida o'quvchilar uchun milliy raqs san'ati bo'yicha amaliy mashg'ulot o'tkazdilar. Amaliy mashg'ulotlarda imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarga ritmika, sahna va raqs harakatlari shuningdek, nutq madaniyatidan o'quv mashg'ulotlar o'tkazilib, har bir bolaning qiziqishiga ko'ra ular bilan individual dars olib borildi.

Tadbir yakunida akademiya va imkoniyati cheklangan bolalar maktabi o'rtasida ta'lim-tarbiya sohasida o'zaro hamkorlik qilish bo'yicha shartnoma imzolandi.

2022-yilning 10-mart kuni Farg'ona viloyati hokimligi Xalq ta'limi boshqarmasi tasarrufidagi Qo'qon shahar 5-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatida loyiha a'zolari tomonidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazildi. Olib borgan mashg'ulotlarda o'zbek milliy raqs harakatlari, ritmika va qo'g'irchoq teatr spektakllariga doir sahna ko'rinishlari hamda ko'ngilochar o'yinlar olib borildi. Shuningdek, o'zbek milliy raqsimiz durdonalaridan biri "Bahor vals" raqsi inkluziv ta'lim o'quvchilariga qayta sahnalashtirildi.

2022-yilning 18-mart kuni loyiha doirasida faoliyat yuritayotgan dosent va professorlar tomonidan Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktabda amaliy mashg'ulotlar o'tkazildi. Mashg'ulotlar davomida o'quvchilariga milliy raqs durdonalari hisoblangan "Andijon polkasi" va Xorazm raqs durdonasi "Lazgi" raqsi harakatlarini o'rgatib, kichik raqs etudi sahnalashtirildi.

2022-yilning 5-aprel kuni "Xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatdagi faolligini oshirishga qaratilgan multimedia mahsulotini yaratish" mavzuidagi amaliy grant loyihasi a'zolari Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-sonli Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktabda bo'lib

o'tgan ilmiy-amaliy seminarda ishtirok etdilar. Loyiha doirasida hamkorlik asosida tashkil etilgan ushbu seminarda Toshkent viloyati barcha tumanlarining o'ndan ortiq imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari ishtirok etib, unda imkoniyati cheklanganligi bo'lgan bolajonlar qo'l mehnati asosida tayyorlangan buyumlar ko'rgazmasi, turli ko'rik-tanlov, badiiy chiqishlar namoyish etildi.

Ayniqsa, loyiha a'zolari tomonidan imkoniyati cheklangan bolalar uchun sahnalashtirilgan raqslar ijrosi barcha tadbir ishtirokchilari olqishlariga sazovor bo'ldi. Bolajonlarning sahnani his etishlari, raqсни sevib ijro etayotganliklari barchaga ko'tarinki ruh bag'ishladi.

Loyiha doirasida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Farg'ona viloyati hokimligi Xalq ta'limi boshqarmasi tasarrufidagi Qo'qon shahar 5-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatida "Bir maqsad yo'lida" deb nomlangan tadbir tashkil etilib, tadbirda amaliy mashg'ulotlar hamda xayriya konserti o'tkazildi.

Jismonan va aqlan rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar davomida ularning raqs san'atiga bo'lgan ishtiyoqlari, xayriya konsert uchun tayyorgarlik jarayonlaridagi mas'uliyatni his etishlari loyiha a'zolarining barchasini birday quvontirdi. Bunday xayrli ishlarga bosh-qosh bo'lib, Qo'qon shahar hokimligi va 5-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internati rahbariyati hamkorlikdagi vazifalarni yuksak mas'uliyat bilan amalga oshirdi.

Loyiha doirasida 2022-yilning 19-aprel kuni loyiha a'zolari tomonidan Toshkent shahar Yashnobod tumani 52-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda o'quvchilar uchun milliy raqs san'ati bo'yicha ilmiy-amaliy seminar tashkil etildi.

Seminarda maktab o'qituvchi va o'quvchilari tomonidan tayyorlangan badiiy-musiqiy dastur namoyish etilib, o'quvchilar orasidan yangi iste'dodlar kashf etildi. Shuningdek, loyiha a'zolari tomonidan tayyorlangan kuy-qo'shiq va raqslar bolajonlarga cheksiz quvonch ulashdi.

Seminar davomida imkoniyati cheklangan o'quvchi-bolalar bilan ritmik va raqs harakatlari asosida amaliy mashg'ulot o'tkazildi. Qolaversa,

mashg'ulot davomida bolajonlarning orzu-umidlari, san'atga bo'lgan qiziqishlari va kelajakdagi maqsadlari borasida ham qizg'in suhbatlashildi.

Tadbir yakunida akademiya va Imkoniyati cheklangan bolalar maktabi o'rtasida ta'lim-tarbiya sohasida o'zaro hamkorlik qilish bo'yicha shartnoma imzolandi.

Loyiham doirasida 2023-yilning 19-aprel kuni loyiha a'zolari tomonidan Toshkent shahar Yashnobod tumani 52-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktabda o'quvchilar uchun milliy raqs san'ati bo'yicha ilmiy amaliy seminar tashkil etildi.

Seminarda maktab o'qituvchi va o'quvchilari tomonidan tayyorlangan badiiy-musiqiy dastur namoyish etilib, o'quvchilar orasidan yangi iste'dodlar kashf etildi. Shuningdek, loyiha a'zolari tomonidan tayyorlangan kuy-qo'shiq va raqslar bolajonlarga cheksiz quvonch ulashdi.

Seminar davomida imkoniyati cheklangan o'quvchi-bolalar bilan ritmik va raqs harakatlari asosida amaliy mashg'ulot o'tkazildi. Qolaversa, mashg'ulot davomida bolajonlarning orzu-umidlari, san'atga bo'lgan qiziqishlari va kelajakdagi maqsadlari borasida ham qizg'in suhbatlashildi. Tadbir yakunida akademiya va Imkoniyati cheklangan bolalar maktabi o'rtasida ta'lim-tarbiya sohasida o'zaro hamkorlik qilish bo'yicha shartnoma imzolandi.

Olib borilayotgan ushbu loyihaning bir yilligi va ilmiy izlanishlarim natijalariga ko'ra 2022-yilning 22-aprel kuni O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligida "Inson qadri uchun" shiori ostida "Bir maqsad yo'lida" nomli ilmiy amaliy tadbir tashkil etildi.

Unda loyiha doirasida amalga oshirilayotgan ilmiy amaliy tadqiqotlar tasvirlangan "Biz siz bilan birgamiz!" deb nomlangan videorolik namoyishi loyiha doirasida olib borilayotgan amaliy ishlar, loyihaning mazmun-mohiyati va kelgusidagi rejalar to'g'risidagi taqdimoti bo'lib o'tdi.

2022-yilning 30-aprel kuni O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida "Sahna harakati va jismoniy madaniyat" kafedrası bilan hamkorlikda "Imkoniyati cheklangan bolalarga sahnaviy xatti-harakat, plastika, raqs fanlaridan inkluziv ta'limni joriy etish masalalari"

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya tashkil etilib, unda ilmiy ishim yuzasidan ma'ruza qilindi.

Ilmiy izlanishlarim doirasida joriy yilning 6-may kuni Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani 122-sonli kar va zaif eshituvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab internatida loyiha doirasida amalga oshirilayotgan ishlar yuzasidan video taqdimot hamda o'quv mashg'ulotlari olib borildi.

Imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan raqs o'quv mashg'ulotlarimizda o'quvchilar kuchli ishtiyok va ko'tarinki kayfiyatda ishtirok etishdi.

Loyiha doirasida biz tadqiqot o'tkazgan imkoniyati cheklangan bolalar tahsil oladigan maktablar bilan kelgusida hamkorlikda faoliyat yuritishga oid ikki tomonlama shartnomalar imzolandi va bu orqali doimiy hamkorlik aloqalari o'rnatildi.

Zero, hozirgi kunda bolalarning xoreografiya san'ati jamiyatning ma'naviy madaniyatining muhim bo'lagi sifatida ko'z oldimizda gavdalanadi. Xoreografiya san'ati bevosita bolalarning shaxsiy ijodiy tajribasini, xalq ijodiyoti va professional san'atda asrlar davomida to'plagan boy, turfa va keng badiiy, estetik tajribasi bilan o'zaro muloqot qilish sohasiga aylanadi. Bu esa o'z navbatida bolalar raqs san'atining ahamiyati va mavqeini alohida belgilab, yoshlik chog'laridan bolalarni xoreografiya madaniyatiga jalb qilishni taqazo etadi.

Zamonaviy bosqichda bolalar xoreografik ijodiyoti o'ziga xos belgilari va yangi omillarining shakllanishi bilan tavsiflanadi. Xususan, oxirgi yillarda bolalar repertuarini shakllantirishda keng doiradagi raqs uslublari, yo'nalishlari, raqsning turfa janr va shakllarining serqirraligiga murojaat qilishi va ular sintezi o'laroq yangi ko'rinishlarning yuzaga kelishi ko'zga tashlanadi. Barkamol va har tomonlama yetuk yoshlarni tarbiyalash, ma'naviy rivojlantirish borasida davlatimiz miqyosida amalga oshirilayotgan ishlar xoreografiya san'ati sohasida xilma-xil raqs uslublari, yo'nalishlari va maktablarning shakllanishiga turtki bo'lmoqda. Qolaversa, bolalar ijodiyoti dadil qadamlar bilan globalizatsiya jarayoniga kirib kelmoqda.

Tajribadan kelib chiqqan holda shuni ham qayd etish lozimki, har doim ham an'analar rivojini namoyon etuvchi yangi omillar to'g'ri tushunilmaydi, ba'zan hatto inkor etiladi. Bu esa, ko'p yillar mobaynida bolalar raqs

san'atida to'plangan badiiy tajribani bilmaslikdan kelib chiqadi. O'z navbatida bunday oqibat an'anaviy raqslar tizimiga, jumladan o'zbek milliy raqslariga bo'lgan qiziqishning susayib borishiga, xoreografik kompositsiyalarda raqslarning timsoliy doirasi, mazmundorligining yo'qolishiga, bir xillikka olib kelmoqda. Ayniqsa, bunday belgilarni bolalarni o'ziga jalb qilayotgan zamonaviy raqs turlari – fristayl, xip-xop, breyk dans, djaz-raqs, modern-raqs, texno va shunga o'xshash yangi zamonaviy raqslar misolida ko'rishimiz mumkin.

Bolalar xoreografik ijodining tarixiy rivojlanish bosqichlarini o'rganish, an'ana va madaniy qadriyatlarini tadqiq etish bugungi davr talabiga mos bo'lib, hozirgi bolalar raqs san'atining istiqbolli rivojlanish tamoyillarini aniqlab, milliy o'zbekona an'analarga sodiqlik ruhida tarbiyalagan holda an'ana va zamonaviylik o'rtasida to'g'ri muvozanat o'rnatishga ko'maklashishi mumkin.

Tadqiqotni olib borishda respublikamizdagi ko'plab maxsus maktablar, Ma'naviyat va ma'rifat markazlari bilan doimiy hamkorliklar olib borish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, amaliy seminar-treninglar muntazam tashkil etilishi yo'lga qo'yildi.

Xoreografiya darslari maktab o'quvchilarini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Xoreografiya yordamida bolalarni ijodiy tarbiyalashning mahsuldorligi musiqa, ritm, teatr va plastik harakatlarni birlashtirgan xoreografiyaning sintezlovchi tabiati bilan bog'liq. Aflotun aytganidek: "Ta'lim olishning asrlar tajribasi kashf etgan va sinovdan o'tganidan yaxshiroq uslubni tasavvur qilish qiyin; uni ikki pozitsiyada ifodalash mumkin: badan uchun gimnastika va ruh uchun musiqa". Qo'shimcha tizimning barchasi ta'lim, tabiatan tuzatuvchidir. Raqs darslari nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarning jismoniy rivojlanishiga tuzatuvchi ta'sir ko'rsatadi, balki fikrlash, xotira, diqqat, idrok kabi aqliy funksiyalarni takomillashtirish uchun qulay zamin yaratadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning tayanch harakatlarini rivojlantirish uchun xoreografik mashg'ulotlarning boshlang'ich usullarini o'rgatish moduli 2.2.1- jadvalda berilgan.

Imkoniyati cheklangan bolalarning tayanch harakatlarini rivojlantirish uchun xoreografik mashg'ulotlarning boshlang'ich usullarini o'rgatish moduli

Modul	Vazifalar	Uchraydigan xatolar	Korreksiyalash	Kutiladigan natija
1 o'rgatish moduli	Mashg'ulotda bolalar bir-biriga halaqit bermaydigan tarzda saflanish; har bir bolaning jismoniy imkoniyatiga qarab individual URM bilan shug'ullantirish; qo'l-oyoq holatlariga beriladigan ritmik mashqlar	Raqs harakatlarida to'g'ri nafas olmaslik; muvozanatni yo'qotish; qizdiruvchi mashqlarni yetarli bo'lmaganligi; qo'l-oyoq holatlarida mushaklarni ortiqcha zo'riqtirish	Har bir o'quvchi tana imkoniyatiga qarab qat'iy tizimli mashq bajarishi; bir maromda nafas olishga o'rgatish; qo'l-oyoq holatlarini o'rganishda to'g'ri holatni shakllantirish	Turli harakatlarni bajarishda muvozanat saqlash imkoniyati oshadi, mashqlarda to'g'ri nafas olish, to'g'ri holatni egallash orqali harakat malakasi va ko'nikma shakllanadi
2 o'rgatish moduli	Qo'l harakatlarini bajarish, oyoq harakatlarini bajarish, qo'l-oyoq harakatlarini bir vaqtda bajarish. Shuningdek, oldin o'zlashtirilgan ko'nikmalarni takomillashtirish: qizdiruvchi mashqlar mobaynida to'g'ri nafas olish, rasmiy qo'l va oyoq holatlarini birgalikda bajarish	Umurtqani zo'riqishi; muvozanat buzilishi; keskin harakatlar; sust harakatlar; qo'l va oyoq harakatlarida mutanosiblikni ushlab qololmaslik	O'quvchining jismoniy imkoniyatidan kelib chiqib, umrtqaga ortiqcha yuklama bermaydigan raqs harakatlarini shakllantirish; raqs harakatlarida ma'yorni o'rganish; avval qo'l, keyin oyoq harakatlarini to'la yod olib so'ng, birgalikda bajarish	Qo'llar, oyoqlar va umumiy harakatlar moslashuvining rasional texnikasi shakllanadi

3 o'rgatish moduli	Raqs chizmalari orqali harakatlanish, raqs harakatlari ketma-ketligini o'zlashtirish, musiqa taktlariga uyg'un harakatlanish. Shuningdek, oldingi o'zlashtirilgan ko'nikmalarni takomillashtirish: qo'l harakatlarini bajarish, qo'l va oyoq harakatlarini bir vaqtda musiqa bilan bajarish	Chizmali harakatlarni unutib qo'yish; harakatlar ketma-ketligini aralashtirib yuborish; musiqaga nomutanosib harakatlanish	Chizmalar va harakatlar ketma-ketligini yod olish; musiqani tinglash va tasavvurda raqsnı jonlantirish mashqlari	Qo'llar, oyoqlar va umumiy harakatlar moslashuvining rasional texnikasi
4 o'rgatish moduli	Musiqa va raqsga moslashuvchanlikni rivojlantirish, butun bir raqs davomiyligida raqs harakatlarini ijro etish. Shuningdek, oldin o'zlashtirilgan ko'nikmalarni takomillashtirish: Raqs chizmalarini yodlash, raqs harakatlari ketma-ketligini o'zlashtirish, musiqa taktlariga uyg'un harakatlanish	Tanani raqsga, raqsnı musiqaga moslashuvchanligid a sustlik; harakatlardagi nomutanosiblik sabab charchoqni yuzaga kelishi; tayanch harakatlar tizimidagi zo'riqish	Raqs harakatlarini musiqa bilan birga taktma-takt to'xtam bilan ijro etish; Charchoq va zo'riqishga sabab bo'lgan omillarni bartaraf etish	Qo'llar, oyoqlar va umumiy harakatlar moslashuvining rasional texnikasi

Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash jarayonida asosiy mezonlarga e'tibor qaratiladi:

Muvofiqlashtirish, ya'ni harakatlarning izchilligi. Har qanday harakat muvofiqlashtirishni talab qiladi. Muvofiqlashtirish - bu faqat o'qitish, mashq qilish orqali rivojlanadigan sifat.

mushaklarning kuchi va chidamliligi - ya'ni mushak ishini iloji boricha uzoqroq bajarish qobiliyati.

plastisit va moslashuvchanlik - ya'ni mashqlarni katta ampulada bajarish qobiliyati.

xarakat xotirasi - tavsiya etilgan harakatni yodlash, o'zlashtirish va takrorlash.

Xarakat qobiliyatlari orasida markaziy o'rinlardan birini muvofiqlashtirish qobiliyatlari egallaydi (COP). Bu adolatli va tabiiydir. Ilmiy-texnikaviy inqilobning zamonaviy sharoitida fazoda tezda harakat qilish, mushaklarning sezgirligini nozik farqlash va mushaklarning kuchlanish darajasini tartibga solish kabi insoniy fazilatlarining ahamiyati; tashqi muhit signallariga tezda javob berish; vestibulyar barqarorlik, shuningdek, ritm tuyg'usi, mushaklarni ixtiyoriy ravishda bo'shashtirish qobiliyati, o'zgaruvchan sharoitda tez va maqsadga muvofiq harakat qilish qobiliyati, muvozanatni saqlash qobiliyati va boshqalar kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Aynan xoreografiya san'ati dunyoni vizual, eshitish va harakatlantiruvchi shakllarni rivojlantirishni eng muvaffaqiyatli amalga oshiradi, aqliy charchoqni ketkazadi va aqliy faoliyat uchun qo'shimcha turtki beradi.

Tizimli mashqlar mutanosib ravishda holatni rivojlantiradi, bir qator jismoniy imkoniyati cheklanganliklarni bartaraf etishga yordam beradi: lordoz, kifoz, skolioz, oyoq oqsoqlari, ko'krak qafasi burmalari. Bundan tashqari, ligamentlarning muvofiqlashtirilishi va elastikligi rivojlanadi va mushaklar kuchayadi. Bir qator umumiy rivojlantiruvchi va kuchaytiruvchi harakatlarni tanlab olish, ulardan fiziologik imkoniyatlari va aqliy xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzatish maktabining o'quvchilari uchun eng mos va foydali bo'lgan mashqlar to'plamini tuzish kerak. Ushbu kompleks har bir darsning ajralmas qismi bo'lishi kerak. Mashqning ketma-ketligi tasodifiy bo'lmashligi kerak. Qiyinchilik darajasiga qarab, harakatlarning foydali va mantiqiy kombinatsiyasini hisobga olish kerak, ularni faqat rasm chizish mashqlari uchun ularni kombinatsiyada birlashtirmaslik kerak. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarda rivojlanish nuqsonlarini qoplash turli xil

atributlardan foydalangan holda raqs mashqlari va harakatlar yordamida amalga oshiriladi.

Turli xil atributlardan foydalanish raqs ijrosiga qo'shimcha qiziqish baxsh etadi. Albatta, mavzu bilan ishlash yanada murakkab jarayon bo'lib, alohida ishlashni talab qiladi, buning natijasida muvofiqlashtirish qobiliyatlari rivojlanadi. Spektakllarda siz to'plar, lentalar, xalqalar, bayroqlar kabi turli xil gimnastika buyumlaridan foydalanishingiz mumkin. Xalq raqslarida ro'molcha va shamshirlar faol ishlatiladi. Shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalarning xoreografik chiqishlari uchun mato kabi xususiyat juda yaxshi.

Ko'pgina fanlar birinchi navbatda bilimlarni uzatishga qaratilgan bo'lib, axloqiy va hissiy tuyg'ularni shakllantirish ikkinchi darajali deb hisoblanadi yoki umuman hisobga olinmaydi. Xoreografiya san'atida bolalarni ijodiy tarbiyalashning ko'plab shakllari mavjud. Xoreografiya yordamida bolalar o'zlarining his-tuyg'ularini va shaxsiyatini raqs harakatlari orqali yetkazishni o'rganadilar. Bolaning ijodiy fikrlash erkinligini shakllantiradigan, improvizatsiya qilish imkoniyatini beradigan shaxs, bu-xoreografdir. Raqs harakatlari yordamida bola nafaqat ijodiy did va ijodiy tasavvurni rivojlantiradi, balki ichki ruhiy olamni ham shakllantiradi. Raqs harakatlari aqliy va somatik funksiyalarni bajaradi dam olish, hayotiylikni tiklash.

Shunday qilib, xoreografiya bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, deb bahslasha olamiz. Sinfda hissiy va tarkibiy qismga katta e'tibor berish kerak. Improvizatsiya elementlari bilan o'yinlar va mashq mashgulotini o'tkazing. Improvizatsiya - bu rejadan tashqari harakatlarning bir turi, berilgan mavzu bo'yicha fantaziya, hech qanday tayyorgarlik ko'rmasdan to'g'ridan-to'g'ri ijod jarayoni. Lotin tilidan tarjima qilinganida, improvizatsiya kutilmagan, to'satdan bo'ladi. Bu bolalarni ozod qiladi va ularga o'zlarini hissiy va ijodiy ifoda etish imkoniyatini beradi. Improvizatsiya - bu ijrochining hozirgi, bir lahzalik holatiga qarab, o'z-o'zidan paydo bo'ladigan individual timsol. Shuningdek, raqamlarni sahnalashtirganda, siz ijodiylikka e'tibor berishingiz kerak. Buning uchun siz suhbat elementidan foydalanishingiz kerak. Axir, raqs paytida his-tuyg'ularini ifoda etish

uchun bolalar nimani raqsga olishlarini, harakatlar va imo-ishoralar nimani anglatishini tushunishlari kerak. Kommunikativ ta'sirsiz xoreografik faoliyat bo'lmaydi. Aloqa, hech bo'lmaganda, ikki kishining yoki bitta bolaning, boshqalar bilan muloqotida yuzaga keladi. San'at odamlarni birlashtiradi. Qadimgi davrlarda ikki xil tilda so'zlashadigan qabilalar sulhga kirishganida, ularni o'zlarining ritmi bilan birlashtirgan raqsni tashkil qilishgan.

Xoreografiya darslarining eng muhim ahamiyati shundaki, bolalar ham guruhda, ham duetda, ya'ni juftlikda aloqa qilishadi. Kontaktini improvizatsiya qilish - bu har kim unga to'liq jalb qilingan va sheriklarga yo'naltirilgan, jismoniy va vizual aloqalar orqali bir-birlari bilan aloqa qiladigan hamkorlikdagi ijodiy jarayon. Masalan, sinfda siz kuchli o'quvchini zaifroq bilan birlashtira olasiz, bu esa murakkab nuqsonli bolalarni ish jarayoniga qo'shishga imkon beradi. Atrofdagi dunyosiga qiziqishi uygonadi, muhimi hissiyotlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Teginish insonga juda kuchli hissiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, biz xoreografiya nafaqat ijodiy jarayonni takomillashtirishga, balki keyingi hayotda zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi degan xulosaga kelishimiz mumkin: aqlan zaif bolalar o'zlarini va boshqalarni yaxshiroq tushunishga, shaxslararo munosabatlarni to'g'ri qurishga, jamoada o'zini qanday tutishga o'rganadi, har qanday hayotiy vaziyatga moslashadi.

Xoreografiya darslari qo'shimcha ta'limning asosiy funksiyasini bajaradi - imkoniyati cheklangan bolalarni sotsializasiya qilish. Turli xil rivojlanish muammolari bo'lgan bolalar uchun ijtimoiylashish juda qiyin. Ushbu bolalarni mustaqil hayotga, o'qishga va kelajakda ishlashga tayyorlash masalasi ziddiyatli. E.I. Razuvanning ta'kidlashicha, imkoniyati cheklangan bolalar tengdoshlari va atrofdagi odamlar bilan muloqot qilishda katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ular muloqotda tashabbus kabi konsepsiyani deyarli ishlab chiqmaganlar. Ular uzoq vaqt davomida yaqin va tanish odamlar bilan osonlikcha aloqa qilishadi, ammo yangi odamlar bilan tanishish katta muammo. Imkoniyati cheklangan bolalarning atrofdagi jamiyat bilan aloqasini faqatgina bunday bolalarni ta'lim va tarbiya jarayonida psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashga

qaratilgan maxsus tadbirlar yordamida amalga oshirish mumkin. Xoreografiya darslarining natijasi xoreografik spektakl, ya'ni bolalar sahnada namoyish etadigan raqsdir. Sahnada muvaffaqiyatli tajriba hayotdagi muvaffaqiyatli muloqotga yordam beradi. Bu shuningdek, ijtimoiy moslashuvdagi muhim muammoni - ijtimoiy tajribani o'rganishni hal qilishga yordam beradi. Xoreografiya darslari va raqobatbardosh tomoshalar jarayonida nutqning og'ir buzilishi va nuqsoni murakkab bo'lgan bolalar aloqa va jamoaviy ijod qobiliyatlarini o'zlashtiradilar. Ijtimoiylashuv jarayonida bola nafaqat ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi, balki uni o'zining qadriyatlarini, munosabatlari, yo'nalishlariga aylantiradi, o'z xatti-harakatlari tizimiga jamiyatda yoki u bilan birga bo'lgan guruhda qabul qilingan me'yor va stereotiplarni kiritadi va o'zaro ta'sir qiladi. U o'zining shaxsiy tajribasini rivojlantiradi. Bu borada boshlang'ich maktab o'quvchilari eng katta qiziqish uyg'otmoqda, chunki aynan shu yoshda shaxsning poydevori qo'yiladi, ma'naviyat, o'zini o'zi anglash, o'zini namoyon qilish va zaruriy dunyoqarashni rivojlantirishga yo'naltiriladi keyingi hayotda shakllanadi. Psixologik nuqtai nazardan, boshlang'ich maktab-bu ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay davr, chunki bu yoshda bolalar nihoyatda qiziquvchan, ular atrofdagi olam haqida bilishga juda intilishadi. Bundan tashqari, kichik o'quvchilarning fikrlashi katta yoshdagi bolalarnikiga qaraganda ancha erkindir.

Imkoniyati cheklangan bolalar bolalarni o'qitishning asosi o'yin boshlanishiga asoslangan bo'lishi kerak. Xoreografiya darsida o'ynash mukofot yoki qattiq mehnatdan keyin dam olish bo'lmasligi kerak, aksincha, ish o'yin asosida paydo bo'ladi, uning mazmuni va davomiga aylanadi. E.Jak-Dalkroze aytganidek: «O'yin individuallikni rivojlantiradi; o'ynash paytida bola o'z taassurotlari va g'oyalarini takrorlashni o'rganadi, shuning uchun o'yin fikrlash qobiliyatini mustahkamlash va ongni rivojlantirish uchun kuchli vositadir «O'quv jarayonida to'g'ri tanlangan va tashkil etilgan raqs-o'yinlar ishlash qobiliyatiga hissa qo'shadi, darsga, ishga qiziqishni uyg'otadi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun xoreografiya darslarida har xil musiqiy o'yinlar, fazoga yo'naltirish uchun o'yinlar va qayta qurish turlari, xotirani

rivojlantiradigan o'yinlardan foydalanish kerak. Xoreografiyani o'qitishning o'ziga xosligi doimiy jismoniy faoliyat bilan bog'liq. Ammo jismoniy faollikning o'zi bola uchun hech qanday tarbiyaviy ahamiyatga ega emas. U ijodkorlik, aqliy mehnat va hissiy ifoda bilan mos kelishi kerak. Asosiy vazifa - bolalarda ijodiy o'zini namoyon qilishga intilish, hissiyotlarni malakali egallash va go'zallarni tushunishga intilish.

Maxsus xoreografiya - bu imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash va ularning ijodiy rivojlanishidagi pedagogik ishlarning ajralmas qismi. Integrasiyalashgan yondashuv tufayli har xil hayotiy vaziyatlarga moslasha oladigan, ijodiy, har tomonlama rivojlangan shaxs shakllanadi.

Imkoniyati cheklanganlarni reabilitasiya qilishda birinchi navbatda hissiy va xulq-atvor buzilishlarini tuzatish hisoblanadi. Darhaqiqat, imkoniyati cheklanganlarni moslashishdagi ko'plab qiyinchiliklar shaxsning hissiy sohasini buzishidan kelib chiqadi. Natijada raqs orqali reabilitasiya jarayoni psixologik ta'sirlarning maqsadga muvofiq tashkil etilgan tizimini nazarda tutadi, natijada biz quyidagi samarani qo'lga kiritamiz: imkoniyati cheklanganlarning hissiy bezovtaligini yumshatish; ularning faolligi va mustaqilligini oshirish; tajovuzkorlik, qo'zg'aluvchanlikning kuchayishi, xavotirli shubhali va boshqalar kabi hissiy buzilishlar natijasida yuzaga kelgan ikkinchi darajali shaxsiy reaksiyalarni yo'q qilish.

Raqsdan foydalanish reabilitasiyaning faol shakliga ishora qiladi, unda imkoniyati cheklanganlarga ijodiy ravishda o'zini o'zi anglash imkoniyati beriladi. Bu imkoniyati cheklangan kishini yanada faol va ijtimoiy moslashishga majbur qiladi va qoniqishning past darajasi yuqori darajaga o'zgaradi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni reabilitasiya qilish jarayonida tahlil qilish, rejalashtirish qobiliyatini singdirish muhimdir. Bularning barchasi raqsni tahlil qilish, uni tarkibiy qismlarga bo'lish, raqs figuralarini tahlil qilish, hisoblash va bir vaqtning o'zida raqs kombinatsiyalarini bajarish uchun mashqlarni bajarish orqali rivojlanishi mumkin.

Shu sababli, raqs va harakat terapiyasi darslarida an'anaviy shakllar qo'llaniladi: juftlik va guruhda aloqa qilish uchun mashq va raqs o'yinlari, raqsni improvizatsiya qilishning turli xil usullari, juftlik va guruh

raqslarning oddiy kompositsiyalarini o'zlashtirish, moslashtirilgan jismoniy tarbiya elementlaridan foydalaniladi.

Improvizatsiya texnikasi imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishiga alohida ta'sir ko'rsatadi. Improvizatsiya - bu ongli tanlov va o'z-o'zidan paydo bo'ladigan reaksiyaning kombinatsiyasi. Bu harakat impulsleri va ichki signallarni idrok etish texnikasi, sherikning o'ziga xos tuyg'usi, o'z tanasi, makon va vaqtni kompositsiya tug'ilgan elementlar sifatida anglash. Shaxsiy «improvizatsiya» orqali o'zi bilan suhbat bo'lib o'tadi, uning davomida savol-javoblar paydo bo'ladi, o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etish imkoniyati beriladi. Guruhdagi improvizatsiya vaziyatga yaxlit qarashni va undagi o'rningizni rivojlantirishga yordam beradi. Ko'pgina mashqlar o'zgaruvchan sharoitlarda ma'lum bir holatni saqlashga qaratilgan va bu saqlash qobiliyati hayotiy vaziyatlarga osonlikcha ko'chiriladi. Bularning barchasi ijodkorlikni rivojlantirishga, o'ziga ishonchga ega bo'lishga yordam beradi, muloqotda samimiy hissiyotlarni namoyon etish qobiliyati rivojlanadi. Ushbu mashg'ulotlar davomida imkoniyati cheklangan odam harakat, makon, xayol, tasavvur aspektlarini o'rganish jarayonini boshdan kechiradi. Ushbu mashg'ulot shakli ma'lum bir mavzu bo'yicha doimiy individual va umumiy improvizatsiya mavjud bo'lgan Jeyms Sessiyaga tegishli bo'lishi mumkin. Ko'ngillilarni jalb qilish guruh shaklidagi mashg'ulotlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu ham sog'lom, ham jismoniy imkoniyati cheklangan shaxsning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi. Bu holda nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, balki shaxsni birlashtirish, ongni kengaytirish, tashqi dunyo bilan o'zaro aloqalarni takomillashtirish ham mavjud. Imkoniyati cheklangan shaxs turli xil hayotiy vaziyatlarga ko'proq tayyorlanadi, muammolarni qanday hal qilishni o'rganadi.

Boshqacha aytganda, imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy-madaniy rehabilitasiya qilishda raqsdan foydalanish ularning bilim qobiliyatlarini yaxshilashga ta'sir qiladi, bu ularning funksional imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi: muvozanat, ritm hissi, umumiy holat yaxshilanadi. Bu ham muhim usul haddan tashqari tashvishdan xalos bo'lish demakdir. Chunki raqs terapiyasi uslubi g'azab kabi hissiyotlarni yengishga yordam beradi, nima bo'layotganidan

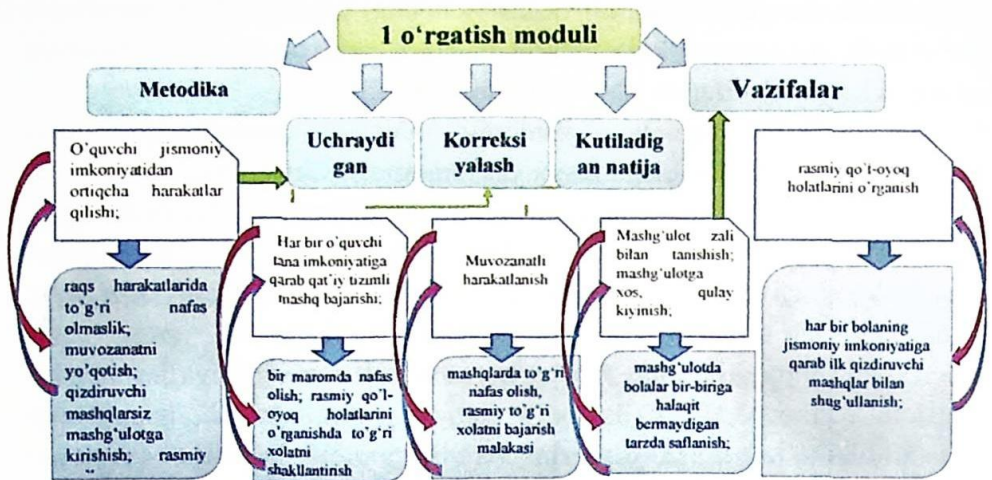
xabardorlik darajasini oshiradi va hissiy holatni yaxshilaydi. U psixologik bo'shatish, psixomotor kasalliklarni tuzatish, stressni yo'qotish, umumiy ohangni ko'tarish sifatida ishlatilishi mumkin.

«Bolani har qanday jismoniy holatida reabilitasiya qilish va rivojlantirish uchun bizga insoniyat tomonidan ishlab chiqilgan tizimlar yordam beradi», deydi kollektivning ijodiy rahbari Yevgeniy Elkin. – Ulardan biri tizimli xoreografiya. Raqs - bu rivojlangan va ko'p qirrali metodologiyaga ega bo'lgan, asrlar davomida sayqallangan intizomdir, chunki raqs har bir harakatga butun vujudni jalb qiladi.»

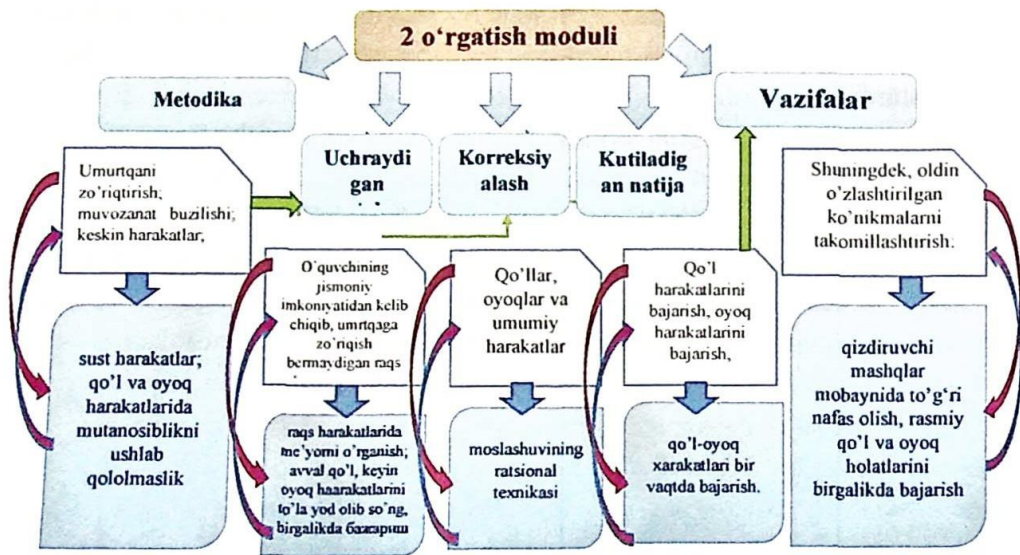
Loyiha mualliflarining fikriga ko'ra tizimli xoreografiya har qanday sog'lom odamni nafaqat jismoniy va ijodiy rivojlantiradi, unga hissiy muammolarni hal qilish yo'llarini beradi, «motorik intellekt» darajasini ko'taradi, balki harakat motorikasini reabilitatsiya qilishda ham katta rol o'ynashi mumkin.

Raqs og'zaki bo'lmagan aloqa vositasidir, shuning uchun raqsga asoslangan terapiya hissiyotlar va his-tuyg'ular tana holatlarida qanday aks etishi bilan ishlaydi va odamga bu his-tuyg'ulardan xabardor bo'lishiga yordam beradi. «Raqsda aks etgan tasvirlar allaqachon boshdan kechirilgan hissiyotlarning natijasidir», deb tushuntiradi Yevgeniy Elkin. «Bu shuni anglatadiki, ba'zi ichki muammolar allaqachon hal qilingan va inson o'z rivojlanishida keyingi bosqichga o'tishi mumkin».

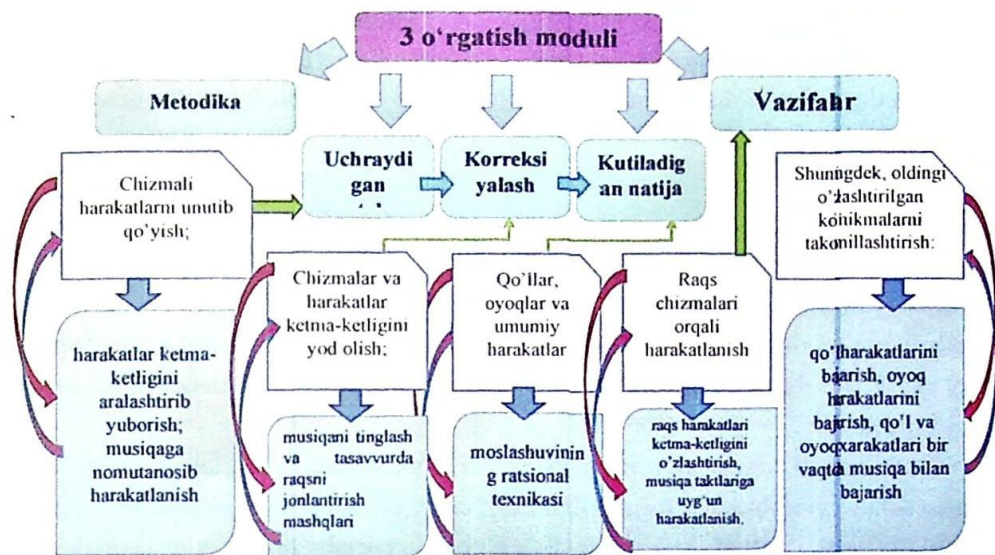
Xoreografiya mashg'ulotlari bola shaxsiyatining uyg'un rivojlanishiga hissa qo'shadi, chunki bolalar nafaqat raqsga tushishni o'rganishadi, balki boshqa ishtirokchilarga nisbatan sezgir, diqqatli bo'lib, uyatchanlik, qattiqqo'llikdan xalos bo'lishadi, ularning yutuqlari va boshqa bolalarning muvaffaqiyatlaridan zavqlanishni o'rganadilar (2.3.1-2.3.4 rasmlar).

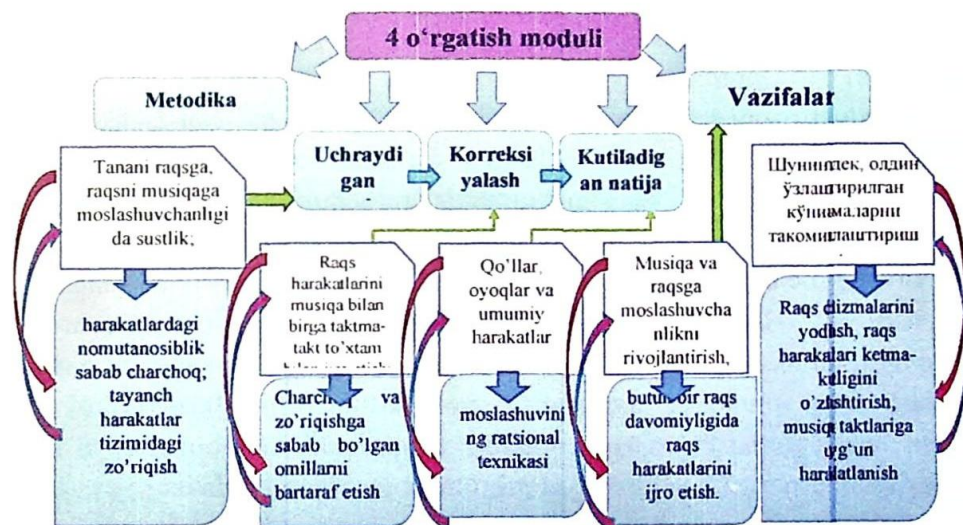
2.3.1-rasm. Birinchi modulimizda o'quvchining jismoniy imkoniyatidan ortiqcha harakatlarga zo'riqish bermasligi, harakat jarayonida to'g'ri nafas olishi, muvozanatini yo'otmasligi, mashg'ulotlarga to'g'ri kirishish metodlari o'rganiladi.

2.3.2-rasm. Ikkinchi modulda o'quvchi harakatlanayotganda uchraydigan xatolar va uni bartaraf etish vazifalari ko'zda tutilgan.

2.3.3-rasm. Uchinchi modulimizda raqs harakatlarini tozalash, harakatlarni musiqa ostida rivojlantirish, moslashuv texnikasi tizimi bo'yicha ko'rsatmalar mavjud.

2.3.4-rasm. To'rtinchi modulda musiqa bilan birgalikda raqsga moslashuvchanlik va undagi natijalar va vazifalar o'rganilgan.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar, imkoniyati cheklangan bolalar, imkoniyati cheklanganlar uchun, ta'lim faoliyatini olib boruvchi tashkilotlar o'quv jarayonini ushbu toifadagi o'quvchilarning psixofizik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlari bo'yicha tashkil etadi.

Ta'lim faoliyati bilan shug'ullanadigan tashkilotlar maxsus shart-sharoitlarni yaratishi kerak, ularsiz psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning xulosasiga va imkoniyati cheklanganlarni individual reabilitasiya dasturiga muvofiq o'quvchilarning ko'rsatilgan toifalari bo'yicha qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish imkonsiz yoki qiyin.

Imkoniyati cheklangan shaxslar va imkoniyati cheklangan bolalar tomonidan qo'shimcha ta'lim olishning maxsus shartlari deganda bunday o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish shartlari tushuniladi, shu jumladan maxsus o'quv dasturlari, o'qitish va tarbiyalash usullaridan, maxsus darsliklardan, o'qitishdan foydalanish kollektiv va didaktik materiallar, jamoaviy va individual foydalanish uchun maxsus texnik o'quv qurollari, o'quvchilarga zarur texnik yordam ko'rsatadigan yordamchi (yordamchi) xizmatlarini ko'rsatish, guruh va individual tuzatish mashg'ulotlari, ta'limni olib boradigan tashkilotlar binolariga kirish imkoniyati cheklangan shaxslar, imkoniyati cheklangan bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim dasturlarini o'zlashtirish imkonsiz yoki qiyin bo'lgan boshqa tadbirlar.

Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim dasturini o'zlashtirish natijalariga qo'yiladigan talablar individual, ijtimoiy va davlat ehtiyojlarining umumiyligini aks ettiradi. Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim dasturlarining sezilarli farqi shundaki, natijalar dasturni ishlab chiqishda o'qituvchi uchun maqsad bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi qo'shimcha ta'lim dasturlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda asosiy ta'lim natijalari turlarini maqsadli ko'rsatmalar uchun asos qilib olishi mumkin.

Shunday qilib, obyektiv natijalar sifatida o'quvchilarning ijtimoiy tajribaning o'ziga xos elementlarini o'zlashtirishi, muammolarni hal qilishda olingan mustaqil tajriba, atrof-muhitdagi ijodiy faoliyat tajribasi

asosida bilim, ko'nikma va malakalar darajasining o'zgarishini ajratib ko'rsatish mumkin.

O'quvchilar, shu jumladan, imkoniyati cheklanganlar tomonidan qo'shimcha ta'lim dasturini o'zlashtirishda ustuvorlik bilimlarni o'zlashtirish emas, balki bilimlarni qo'llash qobiliyatini egallash, ijtimoiy va tarbiyaviy harakatlarning muayyan usullarini o'zlashtirish ekanligini unutmaslik kerak. Bu shuningdek, meta-subyekt natijalarisiz predmet natijalari mumkin emasligini tasdiqlaydi, bu o'quv faoliyati doirasida ham, ijtimoiy, hayotiy vaziyatlarda ham muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan faoliyat usullari bo'lishi mumkin.

Ijodiy salohiyatni rivojlantirish tengdoshlari va kattalar bilan hamkorlikda yangi ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'z imkoniyatlarini bilish bilan bog'liq. O'quvchining shaxsiy natijasi asosan qo'shimcha ta'lim o'qituvchisi shaxsiyati, ota-onalar va yaqin atrof-muhit ta'siri ostida shakllanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, imkoniyati cheklangan o'quvchilarning xoreografiya mashg'ulotlari orqali tayanch harakatlarini rivojlantirish modeli ishlab chiqildi (2.3.5-rasm).

Bolalar tomonidan qo'shimcha ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning shaxsiy natijalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- bolani katta yoshdagi bolalar sharoitiga moslashishi;

- bolaning o'zini-o'zi anglaganidan qat'iy nazar qo'shimcha ta'lim birlashmasidagi faoliyatidan qoniqish;

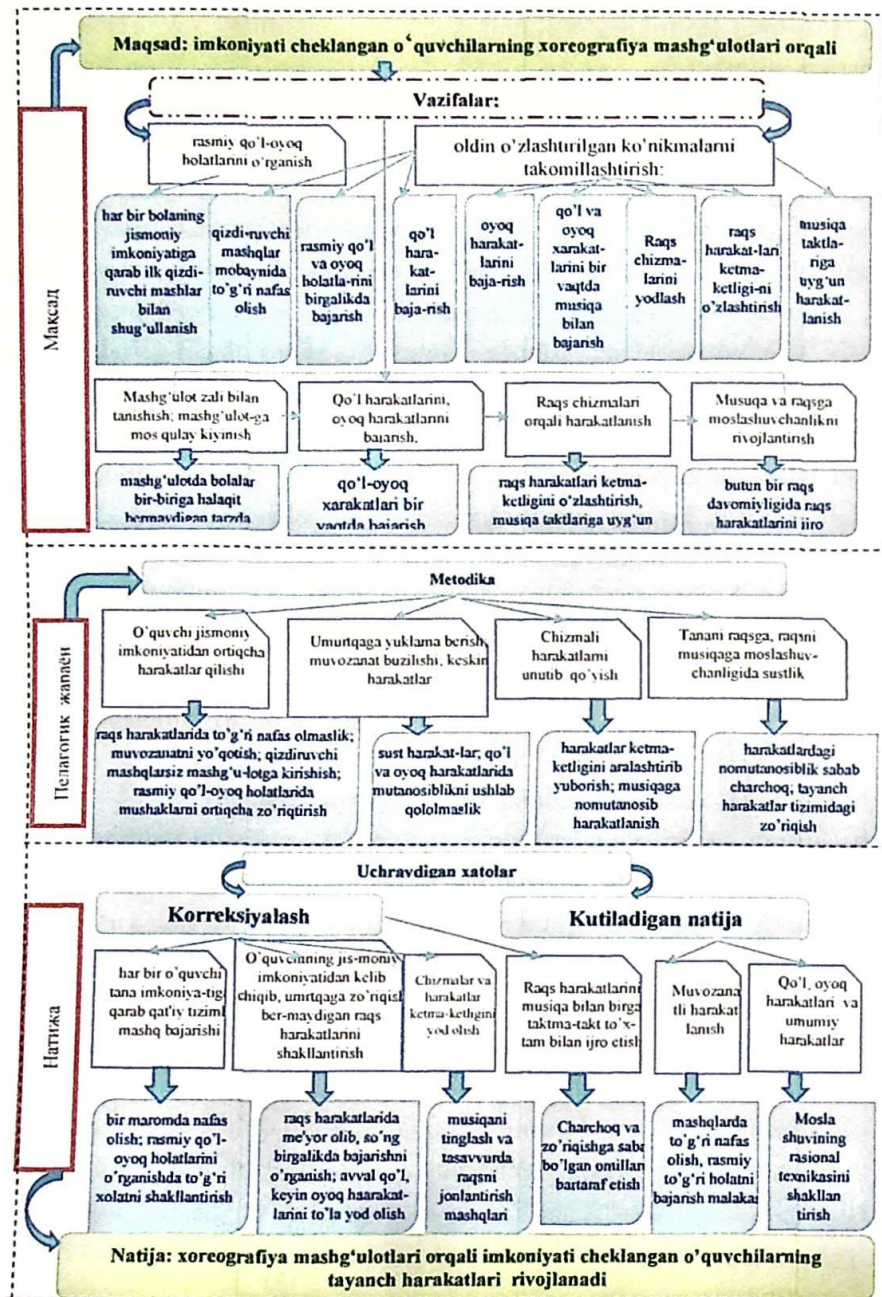
- bolaning ijodiy faolligini oshirish, tashabbuskorlik va qiziqishni namoyon etish;

- qiymat yo'nalishlarini shakllantirish;

- tengdoshlari va o'qituvchilari bilan konstruktiv o'zaro munosabatlar va hamkorlik motivlarini shakllantirish;

- o'z fikrlaringiz, qarashlaringizni taqdim etish qobiliyatlari;

- ziddiyatli vaziyatlarda konstruktiv o'zaro munosabat qobiliyatlari, bag'rikenglik munosabati;

2.3.5-rasm. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning xoreografiya mashg'ulotlari orqali tayanch harakatlarni rivojlantirish modeli

hayotiy, ijtimoiy vakolatlarni rivojlantirish, masalan: avtonomiya (tanlov va shaxsiy va ijtimoiy hayotni boshqarish qobiliyati);

javobgarlik (o'z xatti-harakatlari va oqibatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyati); dunyoqarash (ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlarga rioya qilish);

ijtimoiy qiziqish (boshqalarga qiziqish va ularning hayotida ishtirok etish qobiliyati; noqulay va qiyin sharoitlarda ham hamkorlik qilishga va yordam berishga tayyorligi; odamning talabdan ko'ra boshqalarga ko'proq berishga moyilligi);

vatanparvarlik va fuqarolik positsiyasi (fuqarolik-vatanparvarlik tuyg'ularining namoyon bo'lishi); maqsadni belgilash madaniyati (atrofdagi odamlarning huquqlari va erkinliklariga tajovuz qilmasdan maqsadlar qo'yish va ularga erishish qobiliyati); o'zingizni va loyihalaringizni «taqdim etish» qobiliyati).

Ta'lim yo'nalishi psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning qarori asosida va bolaning rivojlanishi va imkoniyatlari xususiyatlarini hisobga olgan holda ba'zan ota-onalarning bevosita ishtirokida belgilanishi kerak.

Aqlan va jismonan zaif bolalar uchun xoreografiya darslarini o'tkazish metodikasi

Aqlan va jismonan zaif bolalar uchun aqliy va (yoki) jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarning og'irligiga qarab, ota-onalarning xohishi, shifokorlarning tavsiyalari va bolaning xohish-istaklari asosiga qarab ta'lim dasturi moslanadi. Bunday dasturlar ijodiy yo'naltirilgan bo'lib, ular ijodiy fikrlash, tasavvur qilish, bolaning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan shaxsiy ta'lim yo'nalishi bo'yicha mashg'ulotlar zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda aqlan va jismonan nuqsoni bo'lgan o'quvchilar tomonidan qo'shimcha ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda o'quv jarayonini moslashuvchan va muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

Ushbu dastur quyidagi variativlik asosida tashkillashtirildi:

1 - variant - maktabga kirish uchun talab darajasiga yetgan bolalar uchun sog'lom maktab o'quvchilari bilan bir qatorda o'qitiladi, ammo

asosiy ta'lim dasturi bolani rivojlanishidagi kamchiliklarni to'g'irlaydigan majburiy tuzatish ishlarini o'z ichiga oldi;

2 - variant - asosiy dasturda imkoniyati cheklangan o'quvchilar ehtiyojlarini hisobga olgan holda bir nechta o'quv rejalari mavjud bo'lib, bolalar tengdoshlari bilan alohida guruhlarda yoki sinflarda o'rganildi;

3 - variant - moslashtirilgan individual muhitni yaratish, bolalar tomonidan sertifikatlash shaklini tanlash va o'qish davomiyligi uchun alohida o'quv rejasini asosida tengdoshlari bilan yoki alohida o'rganishni talab etdi;

4 - variant - ko'plab salomatligida o'zgarishi bo'lgan o'quvchilar bilan individual rejasini hisobga individual rejani hisobga olgan holda, moslashtirilgan dastur bo'yicha o'qitildi va turli xil ta'lim resurslaridan foydalanish bilan o'zaro aloqaning tarmoq shaklidan foydalanish uchun imkoniyat yaratildi.

Ta'lim faoliyatini amalga oshirishda o'qituvchi quyidagi ish tamoyillariga rioya qilishi kerak:

Individual yondashuv (har bir bolaning individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish va tarbiyalash shakllari, usullari va vositalarini tanlash);

o'zgaruvchan rivojlanish muhiti (rivojlanish va didaktik yordamlarning mavjudligi) bo'yicha individual yondoshish;

bolaning mustaqil faoliyatini amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish;

Oilaviy munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish;

Aqlan va jismonan rivojlanishida nuqsonligi bo'lgan bolalar bilan ishlashga o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi tarkibiy qismlarini alohida ajratib olish va vaqti-vaqti bilan birlashtirish;

bolani hissiy jihatdan qabul qilish darajasini nazorat qilish;

bola bilan muloqot qilishga tayyorlik darajasini tekshirish;

Inkluziv ta'limning mohiyati va uning an'anaviy ta'lim shakllaridan farqini tushunish;

bolaning va ijtimoiy muhitning o'zaro munosabatlarining xususiyatlarini tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'lish;

Ta'lim muhitining barcha subyektlari o'rtasidagi pedagogik o'zaro ta'sir usullariga egalik qilish;

O'quvchilar faoliyati muvaffaqiyat holatini yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bunday bolalarni o'qitish va tarbiyalash qiyin, chunki ular atrofdagi dunyoni ba'zan dushman va tajovuzkor deb bilishadi; ular bunday dunyodan "qochib ketishni" hohlashadi. Shundan kelib chiqib ta'lim dasturini amalga oshirishda ko'pincha o'yin harakatlaridan foydalanish kerak, bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni o'rganadilar, umumiy va ingichka motorikani rivojlantirish, psixo-gimnastika va ritmik mashqlarni mushaklarning spazmlari va qisqichlarini yengillashtirish uchun kiritildi.

Muloqot jarayonida siz bolani borligicha qabul qilishingiz, boshqalar bilan taqqoslamasligingiz, faqat ismi bilan murojaat qilishingiz kerak;

o'z qadr-qimmatini oshirish uchun bolani maqtash va rag'batlantirish muhim, lekin bola nima uchun maqtayotganini bilishi kerak;

eslatmalar zararli va iloji bo'lsa, zaif tomonlari va xatolarini masxara qilmaslik uchun ulardagi zaiflikni eslatmaslik kerak;

Siz har qanday vaziyatda o'zingizni xotirjam tutishingiz kerak;

O'qituvchining nutqi va o'zini tutishi muhim: ohang bir tekis va barqaror, aniq, sekin, iloji bo'lsa, ovozingizni ko'tarmasdan gapiring;

Harakatlar tinch va ishonchli bo'lishi kerak;

Bolalar bilan o'zlarining, qarindoshlarining yoki boshqa bolalarning salbiy fazilatlarini muhokama qilish mumkin emas;

Bola haddan tashqari xayol qilishi mumkin, o'z hikoyalarida o'z hayoti yoki atrofdagilarga tegishli faktlarni keltirib chiqarishi mumkin va bu ishda buni hisobga olish kerak.

Ota-onalarning faolligi va ularning ta'lim jarayonidagi ishtiroki ta'lim dasturi va sotsializasiya jarayoni amalga oshirilishining samaradorlik kaliti hisoblanadi.

Ota-onalarni psixologik qo'llab-quvvatlash uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, u turli xil mutaxassislarning ishtirokini o'z ichiga oladi: o'qituvchi-psixolog, o'qituvchi-defektolog, tibbiyot xodimi, ijtimoiy xodim va boshqalar.

Ota-onalarni ta'lim faoliyatiga jalb qilish quyidagilarga yordam beradi: Xoreografiya - bu bolalar sevadigan san'at. Har yili minglab raqs ixlosmandlari xoreografik guruhlariga, ansamblarga, studiyalarga kelishadi. Asosan, bolalar studiyalari va ansamblarida rivojlanish normasi bo'lgan bolalar shug'ullanadi va agar imkoniyati cheklangan bolalar bunday studiyaga kelsa, bu bola zaif deb baholanadi, oxir-oqibat bolada kutilgan natija bo'lmaydi, darslarga qiziqish yo'qoladi, u jamoani tark etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar individual yondashishga muhtoj, ammo professional jamoalarda, qoidalar bo'yicha, ular natija uchun ishlaydi. Va shuning uchun biz imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tipdagi maktablarda ijodiy to'garaklar tashkil etish, ijodiy jamoalar yaratish zarur deb hisoblaymiz. Bolalar ijodkorlikka muhtoj, ular jamoada muloqot qilishni o'rganadilar, jamoat joylarida o'zini tutish qoidalarini o'rganadilar, ijtimoiylashadilar, o'z qarashlarini kengaytiradilar. Xoreografiya maxsus maktab o'quvchilarining psixofizik nuqsonlarini rivojlantirish va tuzatishning eng samarali vositalarini tanlashga yordam beradi.

Yuqorida aytilganlarning barchasi maxsus tipdagi, ya'ni imkoniyati cheklangan bolalar o'qiydigan maktablarda olib boriladigan xoreografiya darslari imkoniyati cheklanganligi bor bolalardagi psixofizik nuqsonlarini to'g'irlash muammosining dolzarbligini baholashga imkon berdi.

Jismonan va aqlan zaif hamda eshitish qobiliyatlari zaif bo'lgan bolalar uchun xoreografiya darslari quyidagi hollarda samarali bo'ladi:

imkoniyati cheklanganligi bo'lgan bolalar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi.

Xoreografiya bo'yicha tuzatish va rivojlantirish ishlarini yanada muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan psixomotor qobiliyatlarni rivojlantirish xususiyatlarini inobatga olish;

Agar xoreografik lug'at va musiqiy material tanlangan va bolalar idrok etishi uchun qulay bo'lsa, bola albatta erkin va o'zi hohlab harakatlanadi.

Biz tomonimizdan taklif etilayotgan aqlan va jismonan zaif bolalar uchun xoreografiya darslarini o'tkazish metodikasi shu bilan birga darslarning maqsadi - xoreografik madaniyat sohasidagi bilimlarni

shakllantirish asosida harakat faoliyatiga bog'liq ehtiyojni qondirish, o'quvchilarning ijro qobiliyatlarini rivojlantirish. Bundan tashqari, intellektual nuqsoni bo'lgan bolalarni raqs san'ati bilan tanishtirish ularga nafaqat harakat estetikasini tushunishga, balki psixofizik kasalliklarni tuzatishning muhim muammolaridan birini hal qilishga yordam beradi.

Sinflar davomida bolalar birgalikda ijod qilishga odatlangan, ular ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'quvchilar musiqiy va raqs san'ati mohiyatini ham o'zlashtiradilar, ularda ijodiy tashabbuskorlik, tasavvur kuchi, musiqa mohiyati va harakat obrazining mazmunini anglash va yetkazish qobiliyati rivojlanadi. Har bir o'qish yili uchun ma'lum bir minimal ko'nikmalar taklif etiladi, xoreografiyaning ba'zi bo'limlari bo'yicha ma'lumot beriladi: **ritm, klassik raqs asoslari, rus xalq raqsi asoslari, zamonaviy jazz raqsi.**

“**Ritm**” bo'limi musiqiy savodxonlikning eng oddiy elementlari bilan tanishish. Ba'zi musiqiy asarlardagi ritmik naqshlarining qarsaklari, kranlarini ijro etish. Harakatlarni muvofiqlashtirishning eng oddiy ko'nikmalarini o'zlashtirish. Eversiyani, to'g'ri holatni, moslashuvchanlikni, musiqiylikni rivojlantirish.

“**Klassik raqs asoslari**” bo'limiga raqs va klassik mashqlari kiradi, ular bolalarda yaxshi moslashuvchanlik, muvofiqlashtirish va harakatlarning madaniyatini shakllantiradi. Bu lokomotiv apparatini yanada murakkab raqs kombinatsiyalarini bajarishga tayyorlashga yordam beradi. Mushak-mushak apparati o'qitishning boshlanishi hisoblanadi. Oyoq bilagi zo'rligi, tizza va son bo'g'imlarining elastikligi va mustahkamligini rivojlantiradi.

“**Rus xalq raqsi asoslari**” bo'limi so'z boyligini, turli xil ijro uslublarini, rus xalq raqsining ko'plab turlarini o'rganishni o'z ichiga oladi: dumaloq raqsar, raqsar, kadrill va hakozone o'z ichiga oladi.

“**Zamonaviy jazz raqsi**” bo'limi quyidagilardan iborat:

Izolatsiya qilingan markazlarning harakati;

Nafas olish va harakatlanish munosabatlari;

Stretching mashqlari, trenajlar;

Ko'krak qafasi, son, tizza, to'piqning rivojlanishi.

Bunday bolalar bilan xoreografiya mashg'ulotlarida oyoqlarning harakatini tana, bosh, qo'l harakatlari bilan muvofiqlashtirishga katta e'tibor beriladi. Har bir dars navbatma-navbatlik tamoyili asosida qurilgan: silliq, yumshoq mashqlar tezkor, o'tkir mashqlar bilan almashtiriladi; Uzaytirilgan oyoqlarda mashq bajarish - egilgan oyoqlarda mashq bajarish bilan davom ettiriladi.

Bugungi kunda maxsus maktab va maktab-internatlarda xoreografiya mashg'ulotlari imkoniyatlari cheklangan bolalarning uyg'un rivojlanishiga hissa qo'shadi, chunki bolalar nafaqat raqsga tushishni o'rganishadi, balki boshqa ishtirokchilarga nisbatan sezgir, diqqatli bo'lishi hamda o'quvchilarning muvaffaqiyatlaridan zavqlanishni o'rganadilar.

Nima uchun imkoniyati cheklanganligi bo'lgan bola xoreografiyaga muhtoj?

"Mushak-skelet tizimining buzilishi bo'lgan odamlarda ba'zi shaxsiy xususiyatlar mavjud: aqliy va ijtimoiy passivlik, tashabbusning yetishmasligi, ijtimoiy ta'sir o'tkazish ehtiyojining pasayishi, autistik xarakter xususiyatlari, boshqalar bilan hissiy aloqada buzilishlar", deydi Anna Gonek. - Ijtimoiy yakkalanish, ota-onalar farzandini jamiyat bilan o'zaro aloqada bo'lishdan tortishlarida yoki haddan tashqari himoya qilishga intilganda, harakat tayanch apparati buzilgan bolalarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu omillarning kombinatsiyasi bolalar va o'spirinlarning moslashuvchanlik qobiliyatining pasayishida namoyon bo'ladi". Imkoniyati cheklanganlarning hayoti past harakatchanlik, kuch sarflay olmaslik va jismoniy holatini yaxshilash uchun yetarli motivatsiya bilan murakkablashadi.

Ota-onalar esda tutishlari kerakki, ko'pincha maxsus bolada muammo motivatsiya va o'zini past baholash bilan bog'liq. Jismoniy va ruhiy buzilishlar uyg'un rivojlanish uchun psixologik to'siq bo'lib qoladi. Bunday sharoitda, bir tomondan, odamni ichki tajribalarni fiksatsiya qilishdan chalg'itadigan, ikkinchidan, uni o'zini anglash istagini keltirib chiqaradigan va moslashishga hissa qo'shadigan sohaga bog'laydigan mexanizm zarur. Va bu holda raqs san'ati hal qilishi kerak bo'lgan vazifa odamga jismoniy cheklovlardan o'tishga yordam berish va raqs orqali o'zlarini namoyon etish uchun yangi imkoniyatlarni topishdir.

“Reabilitatsiya jismoniy, psixologik, ijtimoiy va madaniy bo‘lishi mumkin”, deb tushuntiradi Yevgeniy Elkin. - Inkluziv xoreografik jamoada darslar o‘tkazish uchun imkoniyat yaratib, biz reabilitasiyaning deyarli barcha jihatlariga, hattoki texnik jihatlariga ham to‘xtalamiz. Tizimli xoreografiya bilan shug‘ullanadigan kishi texnik reabilitasiya vositalari (imkoniyati cheklanganlar kolyaskalari, protezlar, tayochqalar va hassalar) bilan yangi aloqalarni o‘rnatadi.

Ammo tegishli malakaga ega bo‘lmagan va harakatlanish asoslarini bilmagan kishi, imkon qadar qisqa vaqt ichida o‘z motor funksiyalarini tiklashga harakat qilsa, u noto‘g‘ri qobiliyatlarni rivojlantirishi va mustahkamlashi mumkin. “Noto‘g‘ri dinamik stereotiplar miyaga ortiqcha zo‘riqish yuklaydi va intellektual rivojlanishni susaytiradi, chunki biz doimo aritmik muvozanatsiz harakatlanish muammolarini hal qilishimiz kerak”, deb ogohlantiradi xoreograf.

Inkluziv loyihaning ijobiy ta’siri:

1. Mushak-skelet tizimining buzilishi bo‘lgan bolalarni doimiy reabilitasiya qilish tizimini shakllantirish.

2. Imkoniyati cheklangan bolalarning to‘laqonli hayoti va ularni jamiyatga qo‘shilishi uchun sharoit yaratish.

3. Imkoniyati cheklangan bolalar va ularning oilalari sog‘lom tengdoshlari bilan teng ravishda tadbirlarda ishtirok etish imkoniyatini qo‘lga kiritish.

4. Qabul qilishni kuchaytirish, jamiyatning imkoniyati cheklanganlarga nisbatan mehmondo‘st munosabati.

5. Bepul qo‘shimcha ta’lim xizmatlari tizimini, bolalarning ijodiy rivojlanishi va tarbiyasi uchun infratuzilmani rivojlantirish.

6. Imkoniyati cheklangan bolalar ota-onalarining axborot salohiyatini oshirish.

Sog‘lom bolalar o‘z uslublariga ko‘ra alohida-alohida o‘qiydilar, so‘ngra umumiy guruhda xarakat tayanch apparati buzilgan bolalar bilan jamoaviy

va sheriklik mashg‘ulotlari va jamoaviy chiqishlarda birlashadilar.

“Imkoniyati cheklangan bolalari bo‘lgan guruhda sog‘lom bolalar bag‘rikenglikni o‘rganadilar, ularni yengib o‘tish tajribasini egallaydilar,

o'zlarining ijodiy salohiyatini ochib beradilar", deydi Yevgeniy Elkin. - umumiy tarkibdagi inkluziv jamoada birgalikdagi ish hamkorlikni o'z ichiga oladi va ijobiy hissiy va ijodiy muhitga hissa qo'shadi. Imkoniyati cheklangan bolaning sog'lig'i, sifati va umr ko'rish davomiyligi nafaqat o'z vaqtida va malakali davolanishga, balki u yashaydigan muhitga ham bog'liqdir. Ijodiy obrazlar yaratish orqali ijod qilish imkoniyatiga ega bo'lgan bolalar jamiyatda ko'proq imkoniyatlarga ega. Bizning loyihamiz bu muammolarni xoreografiya yordamida hal qiladi".

Mazkur bo'limda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash, ularga xoreografik mashg'ulotlar o'tish, an'ana va innovasiyalar masalasiga e'tibor qaratildi. Unda imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus xoreografik nazariyaga tayangan holda raqslar yaratish va ularni ilmiy asoslagan holda mashg'ulotlar olib borishga, mashg'ulotlar o'tishning innovatsiyon usullaridan keng ko'lamda foydalanish hamda ularni xoreografiya orqali jamiyatdagi faolligini oshirish uchun boshqa soha vakillari bilan doimiy hamkorliklar olib borish haqida fikr yuritildi.

Shuningdek, imkoniyati cheklangan bolalar bilan asosiy va qo'shimcha jismoniy mashqlar jarayonida holatni shakllantirish uchun ishlatiladigan vositalar va usullari nazariy tomonlama o'rganilgan. Bu nazariyalardan kelib chiqadigan bo'lsak, ta'lim muassasalarida mashqlar terapiyasi mashg'ulotlarining samaradorligi yetarli emas, bu bolalarning qiziqishlarini pasayishi bilan bog'liq tibbiy xarakterdagi jismoniy faoliyatining buzilishiga olib keladi.

Jumladan, xoreografiya va klassik raqs elementlari bilan qo'shimcha mashg'ulotlarning juda oz qo'llanilishi bolalarni rivojlanishini sekinlashtiradi. Ko'p hollarda raqs va xoreografik mashqlardan foydalanish bo'yicha ishlab chiqilgan metodologiya sog'lom yoshdagi bolalarda to'g'ri holatni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, uch bosqichni o'z ichiga oladi. Bosqichlarni tanlash tanani, boshni, qo'llarni va oyoqlarni to'g'ri holatini belgilash qiyinligi bilan aniqlandi, bu tana harakatlarni muvofiqlashtirishning murakkabligiga, o'zgarishdan to'g'ridan-to'g'ri mutanosibdir. Lekin imkoniyati cheklangan bolalar uchun yurtimizda hamon xoreografiyaga oid o'quv qo'llanmalari yo'q.

III BOB. IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILARNING TAYANCH HARAKATLARINI XOREOGRAFIYA SAN'ATI ORQALI RIVOJLANTIRISHNING SAMARADORLIGI

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda Toshkent shahar Yakkasaroy tumani 25-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab, Olmazor tumani 100-sonli maktab internati, Yashnaobod tumani 52-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab, Toshkent viloyati Yangiyo'l shahar 11-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab, Ohangaron shahar 7-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktabda hamda Farg'ona viloyati Qo'qon shahar 5-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatidan 192 nafar o'quvchi va 29 nafar o'qituvchi qatnashdi. O'quvchilarning 97 nafari tajriba guruhi, 95 nafari esa nazorat guruhiga birlashtirildi (3.1.1-jadvalga qarang).

3.1.1-jadval

Tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan respondentlar taqsimoti

№	Ta'lim muassasasining nomi	Sinf	Jami o'quvchilar soni	Tajriba sinfidagi o'quvchilar soni	Nazorat sinfidagi o'quvchilar soni
1.	Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan yordamchi maktab	5 -sinf	21	10	11
		6-sinf	20	11	9
		7- sinf	18	9	9
2.	Toshkent shahar Olmazor tumani 100-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab internati	5 -sinf	24	12	12
		6-sinf	13	7	6
		7-sinf	14	7	7
3.	Toshkent shahar Yashnobod tumani 52-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab internati	5-sinf	15	8	7
		6-sinf	13	6	7
		7-sinf	15	7	8

4.	Farg'ona viloyati Qo'qon shahar 5-sonli imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internati	5-sinf	12	6	6
		6-sinf	13	7	6
		7-sinf	14	7	7
	Jami		192	97	95

Ushbu tanlab olingan tajriba va nazorat sinflardagi o'quvchilarga nisbatan soni quyidagicha bo'ldi. (3.1.2-jadval)

3.1.2-jadval

Tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan respondentlarning sinflar kesimidagi taqsimoti

№	Sinflar	Tajriba sinfi o'quvchilari soni	Nazorat sinfi o'quvchilari soni
1.	5-sinf	36	36
2.	6-sinf	31	28
3.	7- sinf	30	31
Jami		97	95

Xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishga doir tajriba-sinov ishlari jarayonida so'rovnoma, anketa, test kabi tadqiqot metodlaridan keng foydalanildi.

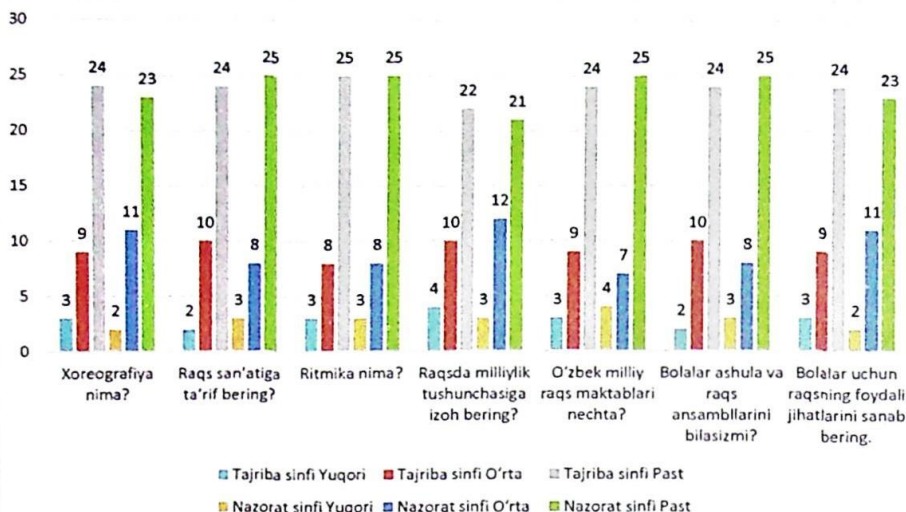
153 nafar tanlangan o'quvchilarining xoreografiya san'atiga oid tajriba sinov ishlaridan oldin bergan javoblar natijalari quyidagi jadvalda aks ettirildi (3.1.3-jadvalga qarang)

3.1.3-jadval

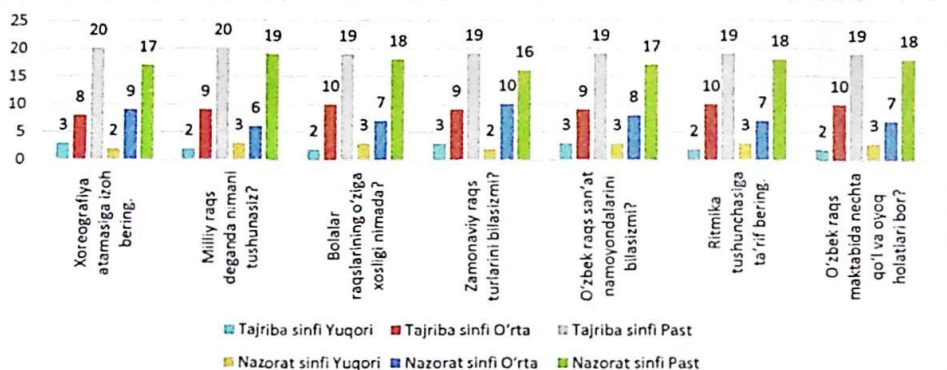
№	Savollar	Tajriba sinfi				Nazorat sinfi			
		Soni	Yuqori	O' rta	Past	Soni	Yuqori	O' rta	Past
5 -sinf									
1.	Xoreografiya nima?	36	3	9	24	36	2	11	23
2.	Raqs san'atiga ta'rif bering?	36	2	10	24	36	3	8	25
3.	Ritmika nima?	36	3	8	25	36	3	8	25
4.	Raqsdan milliylik tushunchasiga izoh bering?	36	4	10	22	36	3	12	21

5.	O'zbek milliy raqs maktablari nechta?	36	3	9	24	36	4	7	25
6.	Bolalar ashula va raqs ansambllarini bilasizmi?	36	2	10	24	36	3	8	25
7.	Bolalar uchun raqsning foydali jihatlarini sanab bering.	36	3	9	24	36	2	11	23
6-sinf									
1.	Xoreografiya atamasiga izoh bering.	31	3	8	20	28	2	9	17
2.	Milliy raqs deganda nimani tushunasiz?	31	2	9	20	28	3	6	19
3.	Bolalar raqslarining o'ziga xosligi nimada?	31	2	10	19	28	3	7	18
4.	Zamonaviy raqs turlarini bilasizmi?	31	3	9	19	28	2	10	16
5.	O'zbek raqs san'at namoyondalarini bilasizmi?	31	3	9	19	28	3	8	17
6.	Ritmika tushunchasiga ta'rif bering.	31	2	10	19	28	3	7	18
7.	O'zbek raqs maktabida nechta qo'l va oyoq holatlari bor?	31	2	10	19	28	3	7	18
7-sinf									
1.	Bolalar raqslari deganda nimani tushunasiz?	30	2	9	19	31	3	7	21
2.	Yosh avlod tarbiyasida xoreografiya san'atining o'rni qanday?	30	3	8	19	31	2	10	19
3.	Bolalar tayanch harakatlarini rivojlantirishda xoreografiyaning ahamiyati qay darajada?	30	2	10	18	31	3		28
4.	Raqs va ritmikani o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini ayting?	30	2	9	19	31	3	7	21
5.	O'zbek raqslaridagi harakatlarni sanang?	30	3	10	17	31	2	12	17
6.	"Mayin sabo" harakatini ifodalang?	30	3	9	18	31	2	11	18
7.	"Ufori" oyoq harakatini izohlang?	30	3	9	18	31	2	12	17

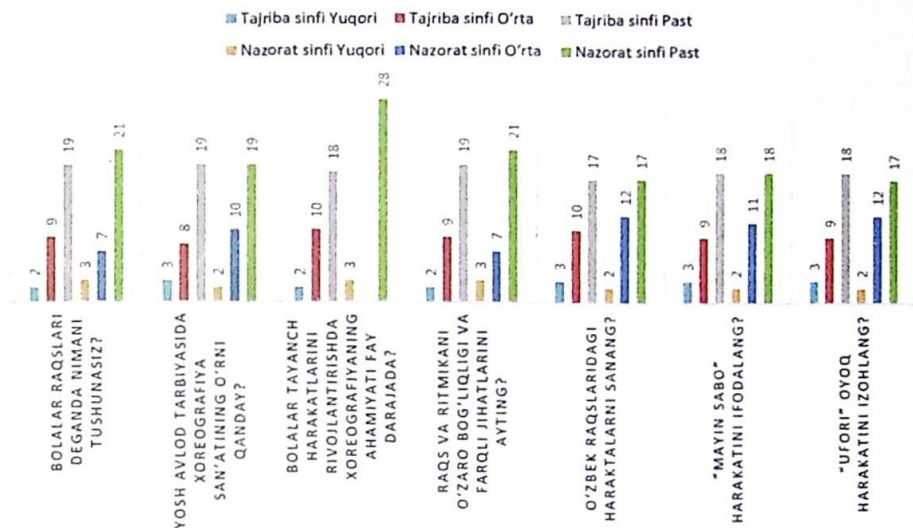
Dastlabki olingan natijalarning gistogramma ko'rinishi

3.4-rasm. 5-sinf o'quvchilarining dastlabki baholash natijasidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari.

3.5-rasm. 6-sinf o'quvchilarining dastlabki baholash natijasidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari.

3.6-rasm. 7-sinf o'quvchilarining dastlabki baholash natijasidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari.

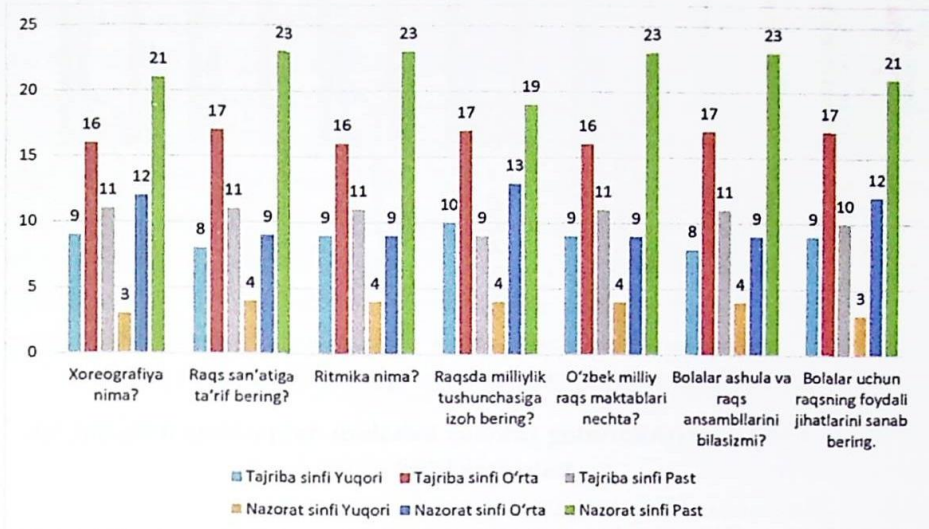
153 nafar tanlangan o'quvchilarining xoreografiya san'atiga oid tajriba sinov ishlaridan so'ng bergan javoblar natijalari quyidagi jadvalda aks ettirildi (3.1.4-jadvalga qarang)

3.1.4-jadval

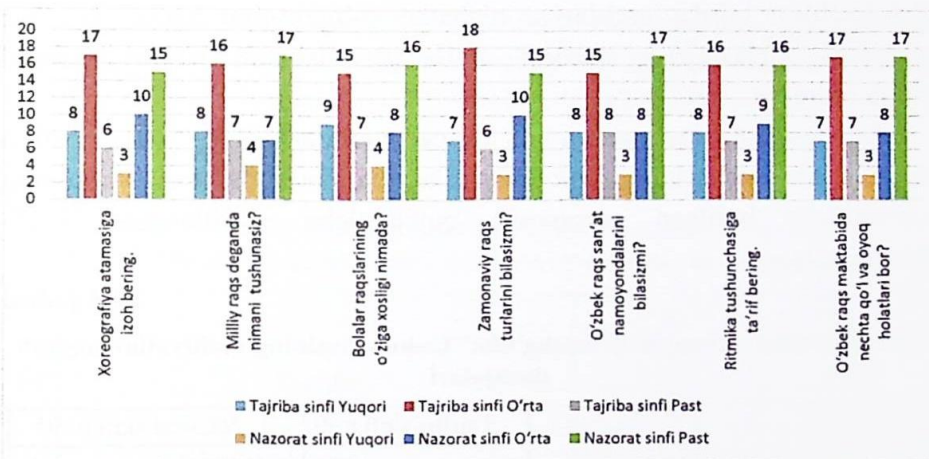
№	Savollar	Soni	Tajriba sinfi			Soni	Nazorat sinfi		
			Yuqori	O' rta	Past		Yuqori	O' rta	Past
5 -sinf									
1.	Xoreografiya nima?	36	9	15	6	31	4	10	17
2.	Raqs san'atiga ta'rif bering?	36	8	17	5	31	4	10	17
3.	Ritmika nima?	36	8	17	5	31	4	10	17
4.	Raqsdan milliylik tushunchasiga izoh bering?	36	9	15	6	31	4	10	17
5.	O'zbek milliy raqs maktablari nechta?	36	9	16	5	31	3	12	16
6.	Bolalar ashula va raqs ansambllarini bilasizmi?	36	8	16	6	31	3	11	17
7.	Bolalar uchun raqsning foydali jihatlari sanab bering.	36	9	17	4	31	3	13	15

6-sinf									
1.	Xoreografiya atamasiga izoh bering.	31	8	17	6	28	3	10	15
2.	Milliy raqs deganda nimani tushunasiz?	31	8	16	7	28	4	7	17
3.	Bolalar raqslarining o'ziga xosligi nimada?	31	9	15	7	28	4	8	16
4.	Zamonaviy raqs turlarini bilasizmi?	31	7	18	6	28	3	10	15
5.	O'zbek raqs san'at namoyondalarini bilasizmi?	31	8	15	8	28	3	8	17
6.	Ritmika tushunchasiga ta'rif bering.	31	8	16	7	28	3	9	16
7.	O'zbek raqs maktabida nechta qo'l va oyoq holatlari bor?	31	7	17	7	28	3	8	17
7-sinf									
1.	Bolalar raqslari deganda nimani tushunasiz?	30	9	15	6	31	4	10	17
2.	Yosh avlod tarbiyasida xoreografiya san'atining o'mi qanday?	30	8	17	5	31	4	10	17
3.	Bolalar tayanch harakatlarini rivojlantirishda xoreografiyaning ahamiyati fay darajada?	30	8	17	5	31	4	10	17
4.	Raqs va ritmikani o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini ayting?	30	9	15	6	31	4	10	17
5.	O'zbek raqslaridagi harakatlarni sanang?	30	9	16	5	31	3	12	16
6.	"Mayin sabo" harakatini ifodalang?	30	8	16	6	31	3	11	17
7.	"Ufori" oyoq harakatini izohlang?	30	9	17	4	31	3	13	15

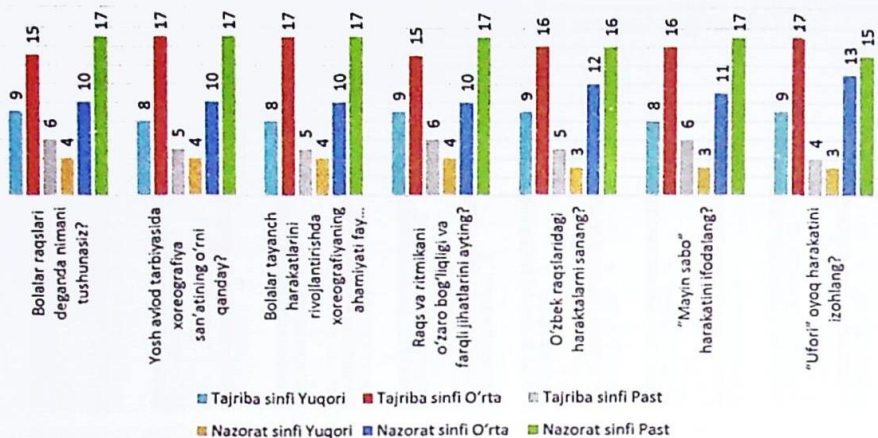
Yakuniy olingan natijalarning gistogramma ko'rinishi

3.7-rasm. 5-sinf o'quvchilarining yakuniy baholash natijasidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari.

3.8-rasm. 6-sinf o'quvchilarining yakuniy baholash natijasidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari.

3.9-rasm. 7-sinf o'quvchilarining yakuniy baholash natijasidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari

Ushbu natijalardan ko'rinadigi tajriba sinflarining o'zlashtirish ko'rsatkichlari nazorat sinfi o'quvchilarining o'zlashtirish ko'rsatkichlaridan yufori bulib ulardagi yuqori va o'rta daraja ko'rsaktichlari tajriba garhlariga nisbatan oshganligini ko'rsatsa, past darajadagi o'zlashtirish nazorat sinflariga nisbatan kamayganligini ko'rish mumkin.

Amalga oshirilgan pedagogik eksperimentdan so'ng "xoreografiya san'ati" tushunchasining mohiyati tajriba-sinov ishlari yakunida o'quvchilarga berilgan savolnoma quyidagicha sharhlangan (3.1.5-jadvalga qarang).

3.1.5-jadval

O'quvchilarning "xoreografik mashg'ulot" tushunchasining mohiyatini anglash darajalari

T/r	Tushunchalar	Tajriba sinfi n=97		Nazorat sinfi n=95	
		Javoblar(sonda)			
		To'g'ri	Noto'g'ri	To'g'ri	Noto'g'ri
1.	Xoreografik harakatlar	75	22	55	40
2.	Ritmik harakatlar	72	25	53	42
3.	Tayanch harakatlar rivojida raqs mashg'ulotlari	68	29	51	44
4.	Madaniy faoliyat	65	32	50	45

Tadqiqot jarayonida imkoniyati cheklangan o'quvchilarda tayanch harakatlarning rivojlanganlik darajasini aniqlashga xizmat qiladigan mezonlarning ishlab chiqilishiga alohida e'tibor qaratildi. Maxsus maktab-internatlar, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini bevosita va bilvosita kuzatish, respondent-o'quvchi hamda o'qituvchilar ishtirokida suhbat, davra suhbat, debat, bahs-munozara va amaliy treninglarni tashkil etish, asoslovchi tajriba-sinov ishlari natijalarini inobatga olgan holda imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlanishida xoreografiya san'atining o'rnini aniqlashda quyidagi mezonlarga tayanildi:

1) o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan bog'liqlikda jismoniy-ruhiy xolatlar;

2) raqs mashg'ulotlariga qiziqishi;

3) raqs mashg'ulotlari doirasida to'g'ri yoki xato xatti-harakatni ajrata olishi;

4) mashg'ulotlar davomida ustozlar va tengdoshlari bilan munosabatda ularni to'liq his etishi;

Xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishning ta'sirchan omillari haqida so'ralganda, ular bu savolga quyidagicha javob berdilar (3.1.6-jadvalga qarang):

3.1.6-jadval

Nazariy va amaliy mashg'ulotlardan so'ng o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar haqidagi fikrlari

T/r	Omillar	Guruhlar		Guruhlar	
		Tajriba guruhi n=97		Tajriba guruhi n=95	
		Javoblar		Javoblar	
		Ijobiy	Salbiy	Ijobiy	Salbiy
1.	Xoreografiyaga oid bilimlarning mavjudligi	86	11	69	26
2.	Tayanch harakatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar	76	21	61	34
3.	Darsdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar	80	17	67	28
4.	Axborot-kommunikatsiya vositalari	90	7	73	22
5.	Oila va oilaviy an'analar	78	19	61	34
6.	Mikromuhit	88	9	75	20

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informasion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish muhim ahamiyatga ega. Fanni o'zlashtirishda o'quv qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, elektron materiallar, videotasma dasturlaridan foydalanildi. Shuningdek mashg'ulotlar davomida internet tarmog'idagi balet teatri va xoreografiya san'atiga oid saytlardan xam foydalanildi. Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarga raqs sahnalashtirish jarayonida raqs chizmasi turlari va shakllarini o'zlashtirib, ular asosida raqs o'qituvchisi boshchiligidagi xoreografik etud, raqs kompositsiyalari sahnalashtirildi.

Tanlab olingan obyektlardagi imkoniyati cheklangan o'quvchilarning o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informasion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish bo'yicha mazmunini takomillashtirilganligini, fan mavzularini turli vosita va yondashuvlar asosida o'qitish metodikasi ishlab chiqilganligi bo'yicha tajriba oldi (dastlabki) va yakuniy natijalarning xaqqoniyligini va asosli ekanligini isbotlash maqsadida statistik tahlil ishlari olib borildi.

Ushbu statistik tahlilda imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarda tayanch harakatlarning rivojlanganlik darajasi samaradorligini ko'rsatuvchi gipoteza sifatida - H_1 gipoteza va unga zid bo'lgan ya'ni xar bir o'tkazilgan tajriba sinov ishlarida samaradorlik mavjud emasligini ko'rsatuvchi H_0 gipoteza tanlandi.

Tajriba-sinov ishlarida olingan natijalarning o'quvchilarning "xoreografik mashg'ulot" tushunchasining mohiyatini anglash darajalari hamda nazariy va amaliy mashg'ulotlardan so'ng o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar haqidagi fikrlari bo'yicha olingan natijalarning statistik tahlili Fisher kriteriyasi empirik qiymatini hisoblovchi formulasi orqali, ya'ni $\varphi_{emp.} = |2\arcsin\sqrt{p_1} - 2\arcsin\sqrt{p_2}| \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}$ dan foydalanildi. Bu yerda p_1, p_2 tajriba va nazorat

sinflaridagi o'quvchilarning ijlbiy o'zlashtirish ko'rsatkichlari, n_1, n_2 lar mos ravishda nazorat va tajriba sinflaridagi o'quvchilar soni, $\varphi_{krit}(0.05) = 1.65$

H_0 gipoteza sifatida $\varphi_{emp} < \varphi_{krit}$ ya'ni olingan natijalarda farq yuk, H_1 gipoteza sifatida esa $\varphi_{emp} > \varphi_{krit}$ ya'ni olingan natijalarda farq mavjud va u samaradorlikka ega deb olamiz.

Olib borilgan tatqiqot ishlaridagi natijalarni qiyosiy tahlili shuni kursatadiki dastlabki sinov natijalariga ko'ra past darajada baholangan o'quvchilar soni yuqori va o'rta darajadagi baxolar sonidan ko'pligi, tajriba sinov boshidagi o'quvchilarning bilim darajasini bir xilligini taxmin qilish mumkin. Tajriba yakunidagi natijalarda esa buni aksini ko'rish imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarda tayanch harakatlarning rivojlanganlik darajasi nazorat guruhlaridagi o'quvchilarning bilim darajalari farqli hisoblandi. Ushbu ma'lumotlarning haqqoniyligini va chiqarilgan xulosalarning ishonchligini va aniqligini isbotlash uchun matematik statistik usullar yordamida amalga oshirildi.

Tadqiqot ishimizda dastlabki va yakuniy bosqichdagi olingan natijalarning statistik tahlilini Fisher kriteriyasi asosida olib bordik. Bunda quyidagi statistik funksiyalar va ko'rsatkichlardan foydalanildi

Tajriba-sinov ishlarining statistik tahlilini amalga oshirish maqsadida Fisherning muvofiqlik kriteriyasidan foydalanildi. Bunda quyidagi statistik ko'rsatkich va statistik gipotezalar tanlab olindi

Tajriba-sinov ishlarida qatnashgan respodentlar uchun:

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informasion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish, o'qitish, uni mazmunini takomillashtirish, fan muvzularini turli vosita va yondashuvlar asosida o'qitish metodikasini takomillashtirilganlining o'rtacha qiymat formulasi sifatida:

$$\text{tajriba sinfida } \overline{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n=3} n_i x_i$$

$$\text{nazorat sinfida } \overline{Y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n=3} n_i y_i \text{ dan,}$$

imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarda tayanch harakatlarning rivojlanganlik darajasini aniqlovchi baholash mezonini asosida o'quvchilarining o'rtacha qiymatining nisbati ya'ni samaradorlik koeffitsienti sifatida:

$$\eta = \frac{\bar{X}}{\bar{Y}} \text{ formulalar orqali hisoblandi.}$$

Tanlangan matematik-statistik mezon (Fisherning muvofiqlik kriteriyasi) shartiga ko'ra tajribada tanlangan tajriba sinflarining o'rtacha qiymati $\bar{X}$, nazorat sinflarining $\bar{Y}$ o'rtacha qiymat ko'rsatkichlari $\bar{X}=\bar{Y}$ yoki $\bar{X}<\bar{Y}$ deb va $\Phi(t_{kp}) > \Phi_{\alpha/2}$ shart bajarilsa N_0 gipoteza qabul qildinadi, ya'ni tanlamalarning (tajriba va nazorat sinflari) o'zgartirish ko'rsatkichlarida hech qanday farq yo'q. N_1 gipoteza qabul qilinishi uchun $\bar{X}>\bar{Y}$ va $\Phi(t_{kp}) < \Phi_{\alpha/2}$ deb olinib, samaradorlik koeffitsiyenti aniqlanadi.

Bunda Fisherning kritik va empirik qiymatlari xam taqqoslanadi. Agar $\Phi(t_{kp}) > \Phi_{\alpha/2}$ bo'lsa N_0 gipoteza, aks holda N_1 gipoteza qabul qilinadi.

Bu yerda $F(t_{kp})$ $t_{kr} = \frac{1-2\alpha}{2}$ Laplas funksiyasi statistika uchun kritik nuqta t_{kr} hisoblanadi. Agar 0.05 qiymatdorlik darajasi bilan aniqlanganda $F(t_{kp}) = 1.67$ ga teng bulib Fisherning empirik qiymati

$$\Phi_{\alpha/2} = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{D_m}{M} + \frac{D_n}{N}}} \text{ formula orqali hisoblanadi. Yuqoridagi gipotezaga}$$

nisbatan $\bar{X}>\bar{Y}$ bo'lishi talab etiladi. Bu yerda tajriba yakunidagi va tajriba boshidagi guruhlarining tanlanmalarning dispersiyalari:

$$D_m = \sum_{i=1}^{n-3} n_i (x_i - \bar{x})^2 / (m-1) \text{ va } D_n = \sum_{i=1}^{n-3} n_i (y_i - \bar{y})^2 / (n-1)$$

$$\text{o'rtacha kvadratik chetlanishlar: } \tau_m = \sqrt{D_m}, \tau_n = \sqrt{D_n}$$

$$\text{variasiya ko'rsatkichlari: } \delta_m = \frac{\tau_m}{\bar{X}}, \delta_n = \frac{\tau_n}{\bar{Y}}$$

$$\text{ishonch chetlanishlari: tajriba sinflarida } \Delta_m = t_{\gamma} \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}}, \text{ nazorat}$$

$$\text{sinflarida } \Delta_n = t_{\gamma} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}. \text{ Olingan natijalar uchun ishonchli intervallari:}$$

tajriba sinflarida $\bar{X} - t_{\gamma} \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}} \leq a_1 \leq \bar{X} + t_{\gamma} \cdot \frac{D_m}{\sqrt{m}}$

nazorat sinflarida $\bar{Y} - t_{\gamma} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}} \leq a_2 \leq \bar{Y} + t_{\gamma} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$

tatqiqot ishlarining sifat ko'rsatkichlari baholash qiymati sifatida

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X} - \Delta_m)}{(\bar{Y} + \Delta_n)} > 1;$$

imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarda tayanch harakatlarning rivojlanganlik darajasini aniqlovchi ko'rsatkich sifatida $K_{yco} = (\bar{X} - \Delta_m) - (\bar{Y} + \Delta_n) > 0$ shartlarni qanoatlanishi qiymatlari tekshirildi

Ushbu pedagogik gipotezani tekshirishni matematik statistika elementlariga moslashish maqsadida tajriba sinflarida olingan natijalarni 1-tanlanma, nazorat sinflarida olingan natijalar ko'rsatkichlarini 2-tanlanma sifatida qabul qilindi.

Ushbu statistik mezonlar va tanlanmalar bo'yicha statistik hisob ishlarini keltiramiz.

O'quvchilarining xoreografiya san'atiga oid savollarga tajriba sinov ishlaridan oldin bergan javoblar natijalari (3.2.3-jadval) asosida olingan natijalarning statistik hisobini keltiramiz.

Dastlabki bilish darajasi bo'yicha olingan natijalartajriba va nazorat sinflari bilan taqoslanganda qo'yidagi statistik qiymatlarga erishildi.

Tajriba va nazorat sinflarining olingan natijalar bo'yicha o'rtacha qiymat va samaradorlik ko'rsatkichlari, tanlanma dispersiya va kvadratik chetlanish qiymatlari va variatsiya ko'rsatkichlari

№	Savollar	oʻrtacha qiymat		samaradorlik	tanlanma dispersiya		kvadratik chetlanish		variatsiya koʻrsatkichlari	
		tajriba	nazorat		tajriba	nazorat	tajriba	nazorat	tajriba	nazorat
	5 -sinf									
1.	Xoreografiya nima?	3,42	3,42	1,00	0,42	0,36	0,65	0,60	0,19	0,18
2.	Raqs sanʼatiga taʼrif bering?	3,39	3,39	1,00	0,36	0,42	0,60	0,64	0,18	0,19
3.	Ritmika nima?	3,39	3,39	1,00	0,42	0,42	0,64	0,64	0,19	0,19
4.	Raqsdan milliylik tushunchasiga izoh bering?	3,50	3,50	1,00	0,49	0,43	0,70	0,65	0,20	0,19
5.	Oʻzbek milliy raqs maktablari nechta?	3,42	3,42	1,00	0,42	0,48	0,65	0,69	0,19	0,20
6.	Bolalar ashula va raqs ansambllarini bilasizmi?	3,39	3,39	1,00	0,36	0,42	0,60	0,64	0,18	0,19
7.	Bolalar uchun raqsning foydali jihatlari sanab bering.	3,42	3,42	1,00	0,42	0,36	0,65	0,60	0,19	0,18
	6-sinf									
1.	Xoreografiya atamasiga izoh bering.	3,45	3,46	1,00	0,46	0,41	0,68	0,64	0,20	0,18
2.	Milliy raqs deganda nimani tushunasiz?	3,42	3,43	1,00	0,38	0,48	0,62	0,69	0,18	0,20
3.	Bolalar raqsLARining oʻziga xosligi nimada?	3,45	3,46	1,00	0,39	0,48	0,62	0,69	0,18	0,20
4.	Zamonaviy raqs turlarini bilasizmi?	3,48	3,50	1,00	0,46	0,41	0,68	0,64	0,19	0,18
5.	Oʻzbek raqs sanʼat namoyondalarini bilasizmi?	3,48	3,50	1,00	0,46	0,48	0,68	0,69	0,19	0,20
6.	Ritmika tushunchasiga taʼrif bering.	3,45	3,46	1,00	0,39	0,48	0,62	0,69	0,18	0,20

7.	O'zbek raqs maktabida nechta qo'l va oyoq holatlari bor?	3,45	3,46	1,00	0,39	0,48	0,62	0,69	0,18	0,20
7-sinf										
1.	Bolalar raqslari deganda nimani tushunasiz?	3,43	3,42	1,00	0,39	0,45	0,63	0,67	0,18	0,20
2.	Yosh avlod tarbiyasida xoreografiya san'atining o'rni qanday?	3,47	3,45	1,00	0,46	0,39	0,68	0,62	0,20	0,18
3.	Bolalar tayanch harakatlarini rivojlantirishda xoreografiyaning ahamiyati fay darajada?	3,47	3,19	1,09	0,40	0,36	0,63	0,60	0,18	0,19
4.	Raqs va ritmikani o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini ayting?	3,43	3,42	1,00	0,39	0,45	0,63	0,67	0,18	0,20
5.	O'zbek raqslaridagi harakatlarni sanang?	3,53	3,52	1,00	0,46	0,39	0,68	0,63	0,19	0,18
6.	"Mayin sabo" harakatini ifodalang?	3,50	3,48	1,00	0,47	0,39	0,68	0,63	0,19	0,18
7.	"Ufori" oyoq harakatini izohlang?	3,50	3,52	1,00	0,47	0,39	0,68	0,63	0,19	0,18

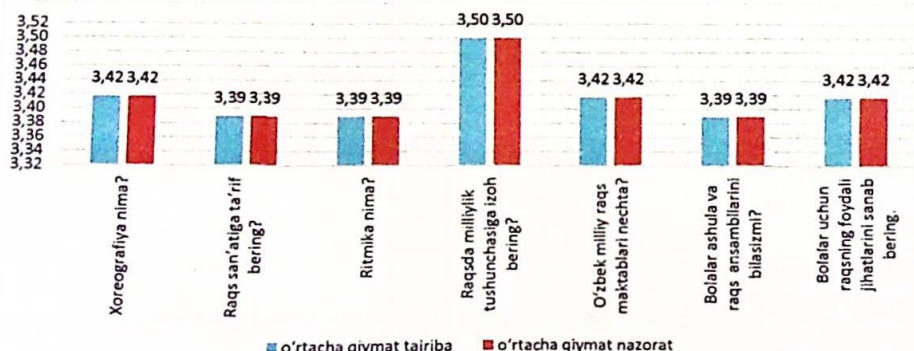
Tajriba va nazorat guruhlarining olingan natijalar bo'yicha Fisherning empirik va kritik qiymatlari, ishonch chetlanishlari, ishonch oraliqlari, o'qitish samaradorligini va bilish darajasini baholash ko'rsatkichlari va Fisher kriteriysi xulosasi

№	Savollar	empirik qiymat	kritik qiymat	ishonchli chetlanishi		ishonch oralig'i				o'qitish samardorligini baholash ko'rsatkichi	bilish darajasini baholash ko'rsatkichi	Xulosa
				tajriba	nazorat	tajriba	nazorat					
	5 -sinf											
1.	Xoreografiya nima?	0,00	1,65	0,12	0,10	3,30	3,53	3,32	3,52	0,94	-0,02	H0
2.	Raqs san'atiga ta'rif bering?	0,00	1,65	0,10	0,11	3,29	3,49	3,27	3,50	0,94	0,02	H0
3.	Ritmika nima?	0,00	1,65	0,11	0,11	3,27	3,50	3,27	3,50	0,93	0,00	H0
4.	Raqsda milliylik tushunchasiga izoh bering?	0,00	1,65	0,13	0,12	3,37	3,63	3,38	3,62	0,93	-0,02	H0
5.	O'zbek milliy raqs maktablari nechta?	0,00	1,65	0,12	0,13	3,30	3,53	3,29	3,55	0,93	0,02	H0
6.	Bolalar ashula va raqs ansambllarini bilasizmi?	0,00	1,65	0,10	0,11	3,29	3,49	3,27	3,50	0,94	0,02	H0
7.	Bolalar uchun raqsning foydali jihatlari sanab bering.	0,00	1,65	0,12	0,10	3,30	3,53	3,32	3,52	0,94	-0,02	H0
	6-sinf											
1.	Xoreografiya atamasiga izoh bering.	-0,07	1,65	0,14	0,13	3,32	3,59	3,34	3,59	0,92	-0,02	H0

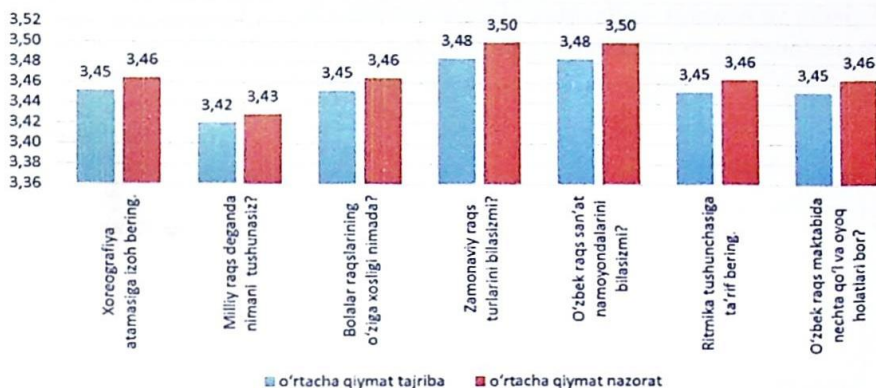
2.	Milliy raqs deganda nimani tushunasiz?	-0,05	1,65	0,11	0,15	3,31	3,53	3,28	3,58	0,92	0,03	H0
3.	Bolalar raqslarining o'ziga xosligi nimada?	-0,07	1,65	0,12	0,15	3,34	3,57	3,31	3,61	0,92	0,02	H0
4.	Zamonaviy raqs turlarini bilasizmi?	-0,09	1,65	0,14	0,13	3,35	3,62	3,37	3,63	0,92	-0,02	H0
5.	O'zbek raqs san'at namoyondalarini bilasizmi?	-0,09	1,65	0,14	0,15	3,35	3,62	3,35	3,65	0,92	0,00	H0
6.	Ritmika tushunchasiga ta'rif bering.	-0,07	1,65	0,12	0,15	3,34	3,57	3,31	3,61	0,92	0,02	H0
7.	O'zbek raqs maktabida nechta qo'l va oyoq holatlari bor?	-0,07	1,65	0,12	0,15	3,34	3,57	3,31	3,61	0,92	0,02	H0
7-sinf												
1.	Bolalar raqslari deganda nimani tushunasiz?	0,08	1,65	0,12	0,13	3,32	3,55	3,29	3,55	0,93	0,03	H0
2.	Yosh avlod tarbiyasida xoreografiya san'atining o'rni qanday?	0,09	1,65	0,14	0,12	3,33	3,61	3,34	3,57	0,93	-0,01	H0
3.	Bolalar tayanch harakatlarini rivojlantirishda xoreografiyaning ahamiyati fay darajada?	1,73	1,65	0,12	0,11	3,35	3,59	3,09	3,30	1,01	0,26	H1
4.	Raqs va ritmikani o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini ayting?	0,08	1,65	0,12	0,13	3,32	3,55	3,29	3,55	0,93	0,03	H0

5.	O'zbek raqslaridagi harakatlarni sanang?	0,10	1,65	0,14	0,12	3,39	3,67	3,40	3,63	0,93	-0,01	H0
6.	"Mayin sabo" harakatini ifodalang?	0,10	1,65	0,14	0,12	3,36	3,64	3,37	3,60	0,93	-0,01	H0
7.	"Ufori" oyoq harakatini izohlang?	-0,10	1,65	0,14	0,12	3,36	3,64	3,40	3,63	0,93	-0,04	H0

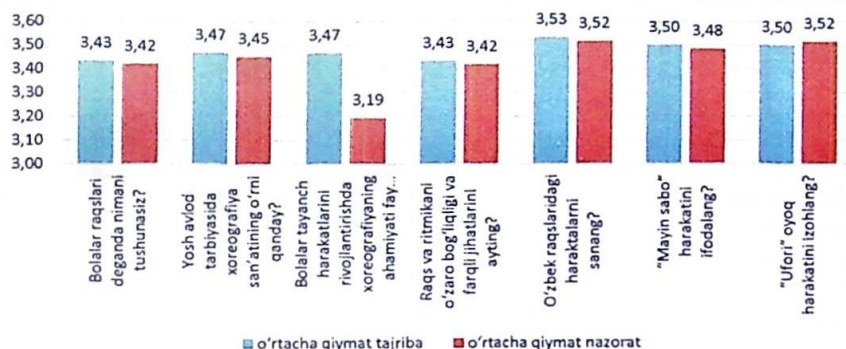
Ushbu statistik kriteriya qiymati kritik qiymat va ishonch oraliklarini aniqlashda guruhlarining aniqlanish ko'rsatkichi, ishonch chetlanishi o'qitish sifatini baholash darajasi va o'quvchilarning bilish darajasini baholovchi qiymatlar hisoblandi va uning natijalari asosida statistik xulosaga kelindi. Olingan natijalardan o'quvchilarning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari bir biriga yaqinligi (3.10-3.12-rasm), samaradorlik ko'rsatkichlarining birga tengligi, fisher mezonining empirik qiymati kritik qiymatdan kichikligi, o'qitish samaradorligini baholash mezoni birdan kichikligi va bilish darajasini baholash mezoni nolga tengligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba boshida o'zlashtirish tajriba sinfining nazorat sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichidan yuqori emasligi aniqlandi. Ushbu natijalarni diagrammasi ko'yidagi ko'rinishda bo'ldi.

3.10-rasm. 5-sinf o'quvchilarini dastlabki baholashning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

3.11-rasm. 6-sinf o'quvchilarini dastlabki baholashning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

3.12-rasm. 7-sinf o'quvchilarini dastlabki baholashning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

O'quvchilarining xoreografiya san'atiga oid savollarga tajriba sinov ishlaridan so'ng bergan javoblar natijalari (3.2.4-jadval) asosida olingan natijalarning statistik hisobini keltiramiz.

Yakuniy bilish darajasi bo'yicha olingan natijalar tajriba va nazorat sinflari bilan taqqoslanganda qo'yidagi statistik qiymatlarga erishildi

Tajriba va nazorat sinflaridan olingan natijalar bo'yicha o'rtacha qiymat va samaradorlik ko'rsatkichlari, tanlanma dispersiya va kvadratik chetlanish qiymatlari va variatsiya kursatkichlari

T/r	Savollar	o'rtacha qiymat		samaradorlik	tanlanma dispersiya		kvadratik chetlanish		variatsiya ko'rsatkichlari	
		tajriba	nazorat		tajriba	nazorat	tajriba	nazorat	tajriba	nazorat
	5 -sinf									
1.	Xoreografiya nima?	3,94	3,50	1,13	0,57	0,43	0,75	0,65	0,19	0,19
2.	Raqs san'atiga ta'rif bering?	3,92	3,47	1,13	0,54	0,48	0,73	0,70	0,19	0,20
3.	Ritmika nima?	3,94	3,47	1,14	0,57	0,48	0,75	0,70	0,19	0,20
4.	Raqsdan milliylik tushunchasiga izoh bering?	4,03	3,58	1,12	0,54	0,48	0,74	0,69	0,18	0,19
5.	O'zbek milliy raqs maktablari nechta?	3,94	3,47	1,14	0,57	0,48	0,75	0,70	0,19	0,20
6.	Bolalar ashula va raqs ansamblarini bilasizmi?	3,92	3,47	1,13	0,54	0,48	0,73	0,70	0,19	0,20
7.	Bolalar uchun raqsning foydali jihatlari sanab bering.	3,97	3,50	1,13	0,54	0,43	0,74	0,65	0,19	0,19
	6-sinf									
1.	Xoreografiya atamasiga izoh bering.	4,06	3,57	1,14	0,46	0,48	0,68	0,69	0,17	0,19
2.	Milliy raqs deganda nimani tushunasiz?	4,03	3,54	1,14	0,50	0,55	0,71	0,74	0,18	0,21
3.	Bolalar raqsLARining o'ziga xosligi nimada?	4,06	3,57	1,14	0,53	0,55	0,73	0,74	0,18	0,21
4.	Zamonaviy raqs turlarini bilasizmi?	4,03	3,57	1,13	0,43	0,48	0,66	0,69	0,16	0,19
5.	O'zbek raqs san'at namoyondalarini bilasizmi?	4,00	3,50	1,14	0,53	0,48	0,73	0,69	0,18	0,20
6.	Ritmika tushunchasiga ta'rif bering.	4,03	3,54	1,14	0,50	0,48	0,71	0,69	0,18	0,20

7.	O'zbek raqs maktabida nechta qo'l va oyoq holatlari bor?	4,00	3,50	1,14	0,47	0,48	0,68	0,69	0,17	0,20
7-sinf										
1.	Bolalar raqslari deganda nimani tushunasiz?	4,10	3,58	1,15	0,51	0,52	0,71	0,72	0,17	0,20
2.	Yosh avlod tarbiyasida xoreografiya san'atining o'rni qanday?	4,10	3,58	1,15	0,44	0,52	0,66	0,72	0,16	0,20
3.	Bolalar tayanch harakatlarini rivojlantirishda xoreografiyaning ahamiyati fay darajada?	4,10	3,58	1,15	0,44	0,52	0,66	0,72	0,16	0,20
4.	Raqs va ritmikani o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini ayting?	4,10	3,58	1,15	0,51	0,52	0,71	0,72	0,17	0,20
5.	O'zbek raqslaridagi harakatlarni sanang?	4,13	3,58	1,15	0,46	0,45	0,68	0,67	0,16	0,19
6.	"Mayin sabo" harakatini ifodalang?	4,07	3,55	1,15	0,48	0,46	0,69	0,68	0,17	0,19
7.	"Ufori" oyoq harakatini izohlang?	4,17	3,61	1,15	0,42	0,45	0,65	0,67	0,16	0,18

Tajriba va nazorat guruhlarining olingan natijalar bo'yicha Fisherning empirik va kritik qiymatlari, ishonch chetlanishlari, ishonch oralig'lari, o'qitish samaradorligini va bilish darajasi baholash ko'rsatkichlari va Fisher kriteriysi xulosasi

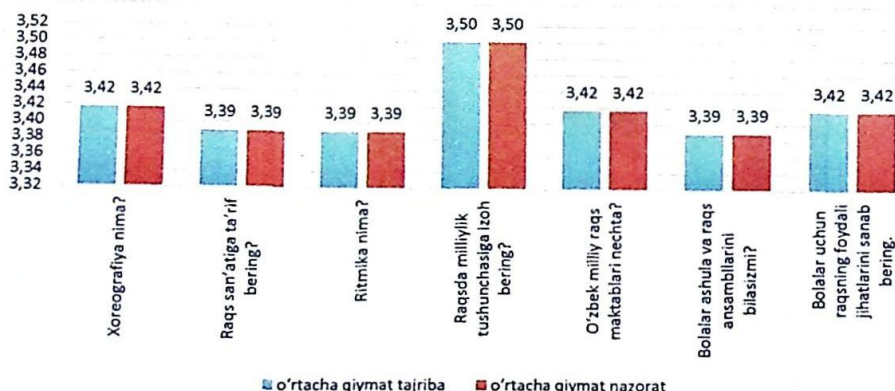
№	Savollar	empirik qiymat	kritik qiymat	ishonchli chetlanishi		ishonch oralig'i				o' qitish samardorligini baholash ko' rsatkichi	bilish darajasini baholash ko' rsatkichi	Xulosa
				tajriba	nazorat	tajriba		nazorat				
	5 -sinf											
1.	Xoreografiya nima?	2,67	1,65	0,16	0,12	3,79	4,10	3,38	3,62	1,05	0,41	H1
2.	Raqs san'atiga ta'rif bering?	2,64	1,65	0,15	0,13	3,77	4,06	3,34	3,61	1,05	0,43	H1
3.	Ritmika nima?	2,76	1,65	0,16	0,13	3,79	4,10	3,34	3,61	1,05	0,45	H1
4.	Raqsdan milliylik tushunchasiga izoh bering?	2,64	1,65	0,15	0,13	3,88	4,18	3,45	3,71	1,04	0,43	H1
5.	O'zbek milliy raqs maktablari nechta?	2,76	1,65	0,16	0,13	3,79	4,10	3,34	3,61	1,05	0,45	H1
6.	Bolalar ashula va raqs ansambllarini bilasizmi?	2,64	1,65	0,15	0,13	3,77	4,06	3,34	3,61	1,05	0,43	H1
7.	Bolalar uchun raqsning foydali jihatlari nima sanab bering.	2,88	1,65	0,15	0,12	3,82	4,12	3,38	3,62	1,06	0,44	H1
	6-sinf											
1.	Xoreografiya atamasiga izoh bering.	2,76	1,65	0,14	0,15	3,93	4,20	3,42	3,72	1,06	0,50	H1

2.	Milliy raqs deganda nimani tushunasiz?	2,62	1,65	0,15	0,17	3,88	4,18	3,36	3,71	1,05	0,52	H1
3.	Bolalar raqslarining o'ziga xosligi nimada?	2,57	1,65	0,16	0,17	3,91	4,22	3,40	3,74	1,04	0,51	H1
4.	Zamonaviy raqs turlarini bilasizmi?	2,62	1,65	0,13	0,15	3,90	4,16	3,42	3,72	1,05	0,48	H1
5.	O'zbek raqs san'at namoyondalari ni bilasizmi?	2,70	1,65	0,16	0,15	3,84	4,16	3,35	3,65	1,05	0,49	H1
6.	Ritmika tushunchasiga ta'rif bering.	2,72	1,65	0,15	0,15	3,88	4,18	3,39	3,69	1,05	0,50	H1
7.	O'zbek raqs maktabida nechta qo'l va oyoq holatlari bor?	2,78	1,65	0,14	0,15	3,86	4,14	3,35	3,65	1,06	0,51	H1
7-sinf												
1.	Bolalar raqslari deganda nimani tushunasiz?	2,83	1,65	0,15	0,15	3,95	4,25	3,43	3,73	1,06	0,52	H1
2.	Yosh avlod tarbiyasida xoreografiya san'atining o'rni qanday?	2,93	1,65	0,13	0,15	3,97	4,23	3,43	3,73	1,06	0,54	H1
3.	Bolalar tayanch harakatlarini rivojlantirishda xoreografiyaning ahamiyati faydalarida?	2,93	1,65	0,13	0,15	3,97	4,23	3,43	3,73	1,06	0,54	H1
4.	Raqs va ritmikani o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlarini ayting?	2,83	1,65	0,15	0,15	3,95	4,25	3,43	3,73	1,06	0,52	H1

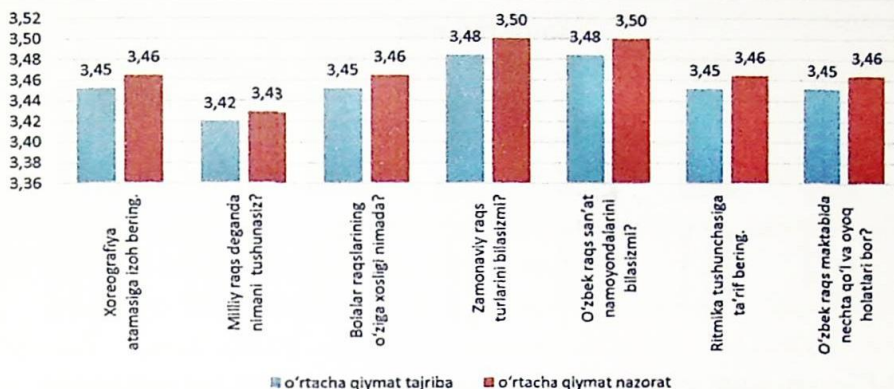
5.	O'zbek raqslaridagi harakatlarni sanang?	3,19	1,65	0,14	0,13	3,99	4,27	3,45	3,71	1,08	0,55	H1
6.	"Mayin sabo" harakatini ifodalang?	2,96	1,65	0,14	0,14	3,92	4,21	3,41	3,68	1,06	0,51	H1
7.	"Ufori" oyoq harakatini izohlang?	3,29	1,65	0,13	0,13	4,04	4,29	3,48	3,74	1,08	0,56	H1

Ushbu statistik kriteriya qiymati kritik qiymat va ishonch oraliklarini aniqlashda guruhlarining aniqlanish ko'rsatkichi, ishonch chetlanishi o'qitish sifatini baholash darajasi va o'quvchilarning bilish darajasini baholovchi qiymatlar hisoblandi va uning natijalari asosida statistik xulosaga kelindi. Olingan natijalardan o'quvchilarning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari bir biridan farqliligi, (3.13-3.15-rasm), samaradorlik ko'rsatkichlarining birdan kattaligi

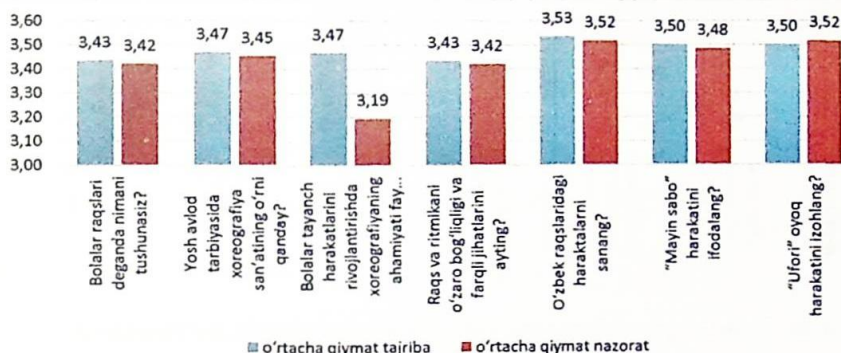
(3.16-3.17-rasm), fisher mezonining empirik qiymati kritik qiymatdan kattaligi, o'qitish samaradorligini baholash mezoni birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba yakunida o'zlashtirish tajriba-sinfining nazorat sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichidan yuqori ekanligi aniqlandi. Ushbu natijalarning diagrammasi quyidagi ko'rinishda bo'ldi.

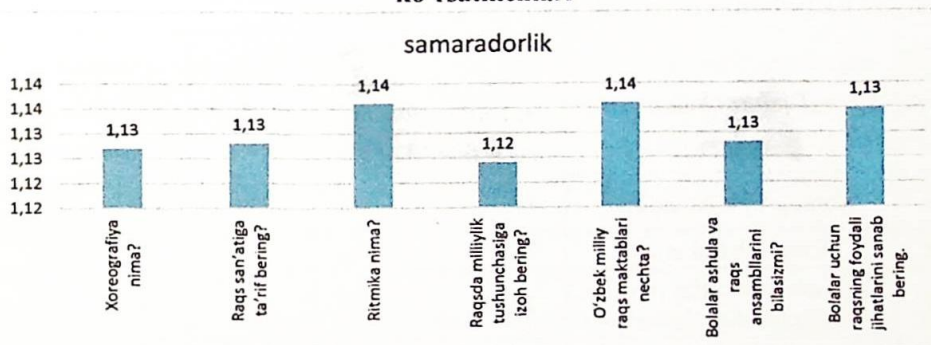
3.13-rasm. 5-sinf o'quvchilarini yakuniy baholashning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

3.14-rasm. 6-sinf o'quvchilarini yakuniy baholashning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

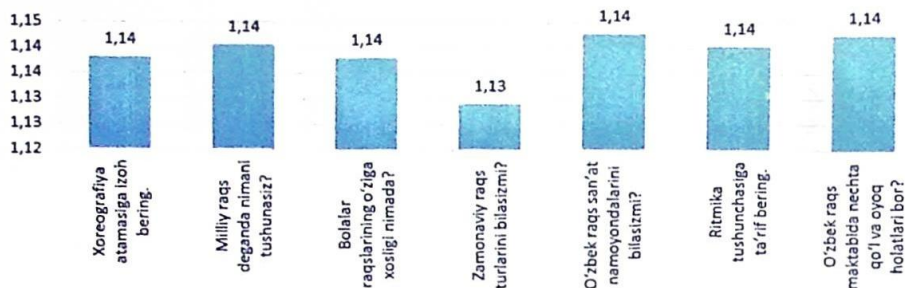

3.15-rasm. 7-sinf o'quvchilarining yakuniy baholashning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

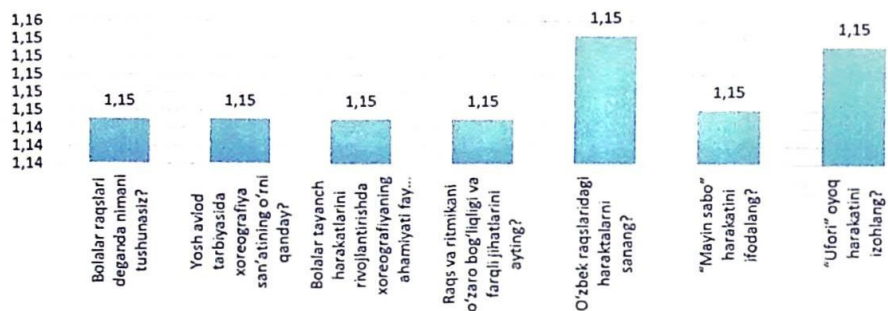
3.16-rasm. 5-sinf o'quvchilarining yakuniy samaradorlik ko'rsatkichlari

samaradorlik

3.17-rasm. 6-sinf o'quvchilarining yakuniy samaradorlik ko'rsatkichlari

samaradorlik

3.18-rasm. 7-sinf o'quvchilarining yakuniy samaradorlik ko'rsatkichlari

"Xoreografiya san'ati" tushunchasining mohiyati tajriba-sinov ishlari yakunida o'quvchilarga berilgan savolnoma (3.2.7-jadval) asosida olingan natijalarning statistik hisobini keltiramiz.

T.r.	Tushunchalar	Tajriba sinfi	Nazorat sinfi	$\varphi_{ЭМП}$ qiymat	kritik qiymat	Xulosa
		Javoblar (foizda)				
		To'g'ri	To'g'ri			
1.	Xoreografik harakatlar	77,3%	57,9%	2,91	1,67	H1
2.	Ritmik harakatlar	74,2%	55,8%	2,70	1,67	H1
3.	Tayanch harakatlar rivojida raqs mashg'ulotlari	70,1%	53,7%	2,36	1,67	H1
4.	Madaniy faoliyat	67,0%	52,6%	2,04	1,67	H1

Yakuniy natijalarga ko'ra tajriba va nazorat sinflari natijalari bilan taqqoslaganimizda O'quvchilarning "xoreografiya san'ati" tushunchasining mohiyatini anglash darajasini aniqlovchi savollari bo'yicha o'quvchilarning bilim darajasi bir biridan farq qilishi aniqlandi. Fisherning empirik qiymati $\varphi_{\text{sun}} > \varphi_{\text{krit}}(0,05) = 1,67$ bo'lganligi uchun H_0 gipoteza rad etilib, H_1 gipoteza ya'ni olingan natijalarda farq mavjud va u samaradorlikka ega degan farazimiz isbotlandi.

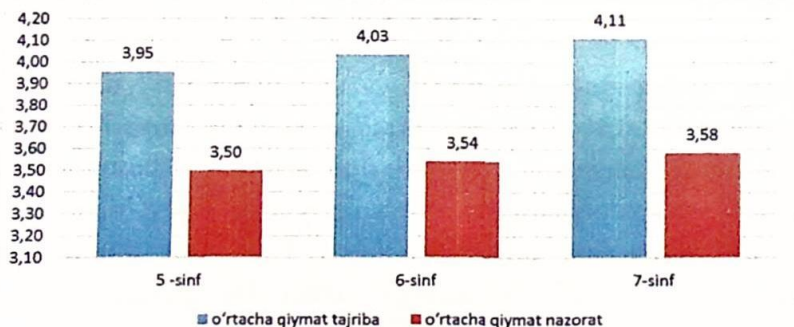
Xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishning ta'sirchan omillari haqida savolnomaga javoblari (3.2.8-jadval) asosida olingan natijalarning statistik hisobini keltiramiz.

T. r.	Omillar	Tajriba sinfi	Nazorat sinfi	$\varphi_{\text{эмн}}$	kritik qiyma t	
		<i>Javoblar(foizda)</i>		qiym at		
		Ijoiy	Ijoiy			
1.	Xoreografiyaga oid bilimlarning mavjudligi	88,7%	72,6%	2,87	1,67	H1
2.	Tayanch harakatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar	78,4%	64,2%	2,18	1,67	H1
3.	Darsdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar	82,5%	70,5%	1,97	1,67	H1
4.	Axborot-kommunikatsiya vositalari	92,8%	76,8%	3,19	1,67	H1
5.	Oila va oilaviy an'analar	80,4%	64,2%	2,53	1,67	H1
6.	Mikromuhit	90,7%	78,9%	2,32	1,67	H1

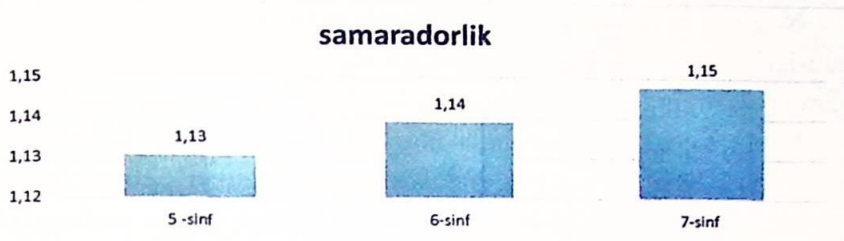
Yakuniy natijalarga ko'ra tajriba va nazorat sinflari natijalari bilan taqqoslaganimizda xoreografiya san'ati orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini rivojlantirishning ta'sirchan omillari haqida savolnomaga javoblari bo'yicha o'quvchilarning bilim darajasi bir biridan farq qilishi aniqlandi. Fisherning empirik qiymati $\varphi_{\text{sun}} > \varphi_{\text{krit}}(0,05) = 1,67$ bo'lganligi uchun H_0 gipoteza rad etilib, H_1 gipoteza ya'ni olingan natijalarda farq mavjud va u samaradorlikka ega degan farazimiz isbotlandi.

Olingan natijalarning sinflar bo'yicha umumlashgan statistik ko'rsatkichlar kuyidagicha

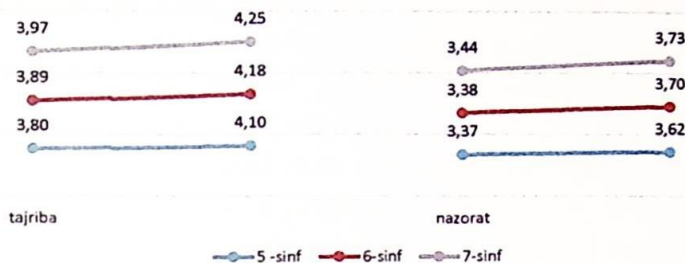
Statistik funksiya va ko'rsatkichlar	Guruhlar	5 -sinf	6-sinf	7-sinf
o'rtacha qiymat	tajriba	3,95	4,03	4,11
	nazorat	3,50	3,54	3,58
samaradorlik		1,13	1,14	1,15
tanlanma dispersiya	tajriba	0,55	0,49	0,46
	nazorat	0,47	0,50	0,49
kvadratik chetlanish	tajriba	0,74	0,70	0,68
	nazorat	0,68	0,71	0,70
variatsiya ko'rsatkichlari	tajriba	0,19	0,17	0,17
	nazorat	0,20	0,20	0,20
empirik qiymat		2,71	2,68	3,00
kritik qiymat		1,65	1,65	1,65
ishonchli chetlanishi	tajriba	0,15	0,14	0,14
	nazorat	0,13	0,16	0,15
ishonch oralig'i	tajriba	3,80	3,89	3,97
		4,10	4,18	4,25
	nazorat	3,37	3,38	3,44
		3,62	3,70	3,73
o'qitish samardorligini baholash ko'rsatkichi		1,05	1,05	1,07
bilish darajasini baholash ko'rsatkichi		0,43	0,50	0,53
Xulosa		H1	H1	H1

3.19-rasm. 5-7 sinflar bo'yicha umumlashgan holdagi o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari

3.20-rasm. 5-7 sinflar bo'yicha umumlashgan xoldagi samaradorlik ko'rsatkichlari

3.21-rasm. 5-7 sinflar bo'yicha umumlashgan holdagi tajriba va nazorat guruhlarining ishonch oralig'i

Olingan natijalardan o'quvchilarning o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari bir biridan farqliligi, (3.19-rasm), samaradorlik ko'rsatkichlarining birdan kattaligi (3.20-rasm), fisher mezonining empirik qiymati kritik qiymatdan kattaligi, aniqlangan ishonch oraliklarining bir biri bilan ustma-ust tushmasligi (3.21-rasm), o'qitish samaradorligini baholash mezonini birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezonini noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba yakunida o'zlashtirish tajriba sinfining nazorat sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichidan yuqori ekanligi aniqlandi. Ushbu natijalarga ko'ra:

Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning o'zlashtirishlari, imkoniyati cheklanganligi bo'lgan o'quvchilarda tayanch harakatlarning rivojlanganlik darajasi tajriba guruhlarida ni nazorat guruhlariga nisbatan 5 sinflarda 1.13 (13%), 6-sinflarda 1.14 (14%) va 7 sinflarda 1,15 (15%) ga yuqori ekanligi matematik statistika usullari orqali isbotlandi.

Nogiron bolalarning (NS) va nogiron bolalarning qo'shimcha ta'lim dasturlarida qatnashish huquqlarini amalga oshirilishini ta'minlash davlat ta'lim siyosatining eng muhim vazifalaridan biridir.

Ushbu toifadagi o'quvchilarning ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish - bu nogiron bolalar va nogiron bolalarning jamiyatdagi ijtimoiylashuvdagi eng samarali omil. Qo'shimcha ta'lim dasturlari ushbu toifaga kiruvchi bolalarning ta'lim ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqlarini himoya qilish, ularning ijodiy qobiliyatlarini uyushgan holda jamoat tomonidan qo'llab-quvvatlash shartlariga moslashish, ularning hayotiy va ijtimoiy vakolatlarini rivojlantirish muammolarini hal qiladi.

Nogiron bolalar va nogiron bolalar uchun qo'shimcha ta'lim ijtimoiylashuvning barcha bosqichlarida ijtimoiy himoyaga, ijtimoiy mavqeyining oshishiga, fuqarolik shakllanishiga va jamoat hayotida faol ishtirok etish qobiliyatiga va ularning manfaatlariga ta'sir qiladigan muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Qo'shimcha umumiy ta'lim dasturi:

- ta'lim mazmuni va uni o'tkazish texnologiyasini belgilaydigan me'yoriy hujjat;

- asosiy ta'lim dasturlaridan tashqarida amalga oshiriladigan va shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirish, shaxsni jamiyat hayotiga moslashtirish, ongli tanlash uchun asos yaratish va kasbiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish muammolarini hal qilishga qaratilgan dastur.

Qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlari quyidagilarga qaratilgan:

- ta'limning asosiy asoslarini yaratish va talabaning umumiy madaniyatini shakllantirish, uning dunyo va o'zi haqidagi bilimlarini kengaytirish muammolarini hal qilish;

- bilimga bo'lgan qiziqishni qondirish va o'quvchilarning ma'lum bir ta'lim sohasidagi xabardorligini oshirish;

- maxsus tashkil etilgan o'quv faoliyati sharoitida o'quvchining individualligini (qobiliyatlari, qiziqishlari, mayllari) pedagogik qo'llab-quvvatlashga asoslangan shaxsni maqbul rivojlantirish;

- talabalarning ijtimoiy tajribani to'plashi va dasturni o'zlashtirish jarayonida kommunikatsiya ko'nikmalarini va qo'shma faoliyatni boyitishi.

Ushbu konsepsiya o'qituvchining - dasturni ishlab chiquvchining pedagogik konsepsiyasini aks ettirishi, bolalarga taklif qilinadigan o'quv materialining mazmuni, rejalashtirilgan natijalari to'g'risida yaxlit g'oyalarni yaratishi kerak bo'lgan qo'shimcha umumiy ta'lim dasturining mohiyatini va tuzilishini belgilaydi.

Nogiron talabalar, nogiron bolalar, nogironlar uchun, ta'lim faoliyatini olib boruvchi tashkilotlar o'quv jarayonini ushbu toifadagi talabalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlari bo'yicha tashkil etadi.

Ta'lim faoliyati bilan shug'ullanadigan tashkilotlar maxsus shart-sharoitlarni yaratishi kerak, ularsiz psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning xulosasiga va nogironlarni individual reabilitasiya dasturiga muvofiq talabalarning ko'rsatilgan toifalari bo'yicha qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish imkonsiz yoki qiyin.

Imkoniyati cheklangan shaxslar, nogiron bolalar va nogiron bolalar tomonidan qo'shimcha ta'lim olishning maxsus shartlari deganda bunday o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish shartlari tushuniladi, shu jumladan maxsus o'quv dasturlari, o'qitish va tarbiyalash usullaridan, maxsus darsliklardan, o'qitishdan foydalanish kollektiv va didaktik materiallar, jamoaviy va individual foydalanish uchun maxsus texnik o'quv qurollari, o'quvchilarga zarur texnik yordam ko'rsatadigan yordamchi (yordamchi) xizmatlarini ko'rsatish, guruh va individual tuzatish mashg'ulotlari, ta'limni olib boradigan tashkilotlar binolariga kirish nogiron shaxslar, nogiron bolalar va nogiron bolalar uchun ta'lim dasturlarini o'zlashtirish imkonsiz yoki qiyin bo'lgan boshqa tadbirlar.

Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim dasturini o'zlashtirish natijalariga qo'yiladigan talablar individual, ijtimoiy va davlat ehtiyojlarining umumiyligini aks ettiradi. Bolalar uchun qo'shimcha ta'lim dasturlarining sezilarli farqi shundaki, natijalar dasturni ishlab chiqishda o'qituvchi uchun maqsad bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi qo'shimcha ta'lim dasturlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda asosiy ta'lim natijalari turlarini maqsadli ko'rsatmalar uchun asos qilib olishi mumkin.

Shunday qilib, obyektiv natijalar sifatida talabalarning ijtimoiy tajribaning o'ziga xos elementlarini o'zlashtirishi, muammolarni hal qilishda olingan mustaqil tajriba, atrof-muhitdagi ijodiy faoliyat tajribasi asosida bilim, ko'nikma va malakalar darajasining o'zgarishini ajratib ko'rsatish mumkin.

Talabalar, shu jumladan, imkoniyati cheklanganlar tomonidan qo'shimcha ta'lim dasturini o'zlashtirishda ustuvorlik bilimlarni o'zlashtirish emas, balki bilimlarni qo'llash qobiliyatini egallash, ijtimoiy va tarbiyaviy harakatlarning muayyan usullarini o'zlashtirish ekanligini unutmaslik kerak. Bu shuningdek, meta-subyekt natijalarisiz predmet natijalari mumkin emasligini tasdiqlaydi, bu o'quv faoliyati doirasida ham, ijtimoiy, hayotiy vaziyatlarda ham muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan faoliyat usullari bo'lishi mumkin.

Ijodiy salohiyatni rivojlantirish tengdoshlari va kattalar bilan hamkorlikda yangi ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'z imkoniyatlarini bilish bilan bog'liq.

O'quvchining shaxsiy natijasi asosan qo'shimcha ta'lim o'qituvchisi shaxsiyati, ota-onalar va yaqin atrof-muhit ta'siri ostida shakllanadi.

Bolalar tomonidan qo'shimcha ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning shaxsiy natijalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- bolani katta yoshdagi bolalar sharoitiga moslashishi;
- bolaning o'zini-o'zi anglaganidan qat'i nazar qo'shimcha ta'lim birlashmasidagi faoliyatidan qoniqish;
- bolaning ijodiy faolligini oshirish, tashabbuskorlik va qiziqishni namoyon etish;
- qiymat yo'nalishlarini shakllantirish;
- tengdoshlari va o'qituvchilari bilan konstruktiv o'zaro munosabatlar va hamkorlik motivlarini shakllantirish;
- o'z fikrlaringiz, qarashlaringizni taqdim etish qobiliyatlari;
- ziddiyatli vaziyatlarda konstruktiv o'zaro munosabat qobiliyatlari, bag'rikenglik munosabati;
- hayotiy, ijtimoiy vakolatlarni rivojlantirish, masalan: avtonomiya (tanlov va shaxsiy va ijtimoiy hayotni boshqarish qobiliyati); javobgarlik (o'z xatti-harakatlari va oqibatlar uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish

qobiliyati); dunyoqarash (ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlarga rioya qilish); ijtimoiy qiziqish (boshqalarga qiziqish va ularning hayotida ishtirok etish qobiliyati); noqulay va qiyin sharoitlarda ham hamkorlik qilishga va yordam berishga tayyorligi; odamning talabdan ko'ra boshqalarga ko'proq berishga moyilligi); vatanparvarlik va fuqarolik positsiyasi (fuqarolik-vatanparvarlik tuyg'ularining namoyon bo'lishi); maqsadni belgilash madaniyati (atrofdagi odamlarning huquqlari va erkinliklariga tajovuz qilmasdan maqsadlar qo'yish va ularga erishish qobiliyati); o'zingizni va loyihalaringsizni "taqdim etish" qobiliyati).

Ta'lim yo'nalishi psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning qarori asosida va bolaning rivojlanishi va imkoniyatlari xususiyatlarini hisobga olgan holda, ba'zan ota-onalarning bevosita ishtirokida belgilanishi kerak.

Shaxsiy ta'lim yo'nalishi - bu ma'lum bir o'quvchini tayyorlashga mo'ljallangan, uning individual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturi.

Nogiron bolalar uchun bu uning aqliy va (yoki) jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlarning og'irligiga qarab, ota-onalarning xohishi, shifokorlarning tavsiyalari va bolaning xohish-istaklari asosida quriladi. Bunday dasturlar ijodiy yo'naltirilgan bo'lib, ular ijodiy fikrlash, tasavvur, bolaning muloqot qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Shaxsiy ta'lim yo'nalishi bo'yicha mashg'ulotlar zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda nogiron o'quvchilar tomonidan qo'shimcha ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda o'quv jarayonini moslashuvchan va muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi.

1. Imkoniyati cheklangan bolalarning (NS) va imkoniyati cheklangan bolalarning qo'shimcha ta'lim dasturlarida qatnashish huquqlarini amalga oshirilishini ta'minlash davlat ta'lim siyosatining eng muhim vazifalaridan biridir.

2. Ushbu toifadagi o'quvchilarning ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish - bu imkoniyati cheklangan bolalar va imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatdagi ijtimoiylashuvidagi eng samarali omil. Qo'shimcha ta'lim dasturlari ushbu toifaga kiruvchi bolalarning ta'lim

ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqlarini himoya qilish, ularning ijodiy qobiliyatlarini uyushgan holda jamoat tomonidan qo'llab-quvvatlash shartlariga moslashish, ularning hayotiy va ijtimoiy vakolatlarini rivojlantirish muammolarini hal qiladi.

3. Imkoniyati cheklangan bolalar va imkoniyati cheklangan bolalar uchun qo'shimcha ta'lim ijtimoiylashuvning barcha bosqichlarida ijtimoiy himoyaga, ijtimoiy mavqeyining oshishiga, fuqarolik shakllanishiga va jamoat hayotida faol ishtirok etish qobiliyatiga va ularning manfaatlariga ta'sir qiladigan muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Qo'shimcha umumiy ta'lim dasturi:

- ta'lim mazmuni va uni o'tkazish texnologiyasini belgilaydigan me'yoriy hujjat;

- asosiy ta'lim dasturlaridan tashqarida amalga oshiriladigan va shaxsning umumiy madaniyatini shakllantirish, shaxsni jamiyat hayotiga moslashtirish, ongli tanlash uchun asos yaratish va kasbiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish muammolarini hal qilishga qaratilgan dastur.

Qo'shimcha umumiy ta'lim dasturlari quyidagilarga qaratilgan:

- ta'limning asosiy asoslarini yaratish va o'quvchining umumiy madaniyatini shakllantirish, uning dunyo va o'zi haqidagi bilimlarini kengaytirish muammolarini hal qilish;

- bilimga bo'lgan qiziqishni qondirish va o'quvchilarning ma'lum bir ta'lim sohasidagi xabardorligini oshirish;

- maxsus tashkil etilgan o'quv faoliyati sharoitida o'quvchining individualligini (qobiliyatlari, qiziqishlari, mayllari) pedagogik qo'llab-quvvatlashga asoslangan shaxsni maqbul rivojlantirish;

- o'quvchilarning ijtimoiy tajribani to'plashi va dasturni o'zlashtirish jarayonida kommunikatsiya ko'nikmalarini va qo'shma faoliyatni boyitishi.

4. Ushbu konsepsiya o'qituvchining - dasturni ishlab chiquvchining pedagogik konsepsiyasini aks ettirishi, bolalarga taklif qilinadigan o'quv materialining mazmuni, rejalashtirilgan natijalari to'g'risida yaxlit g'oyalarni yaratishi kerak bo'lgan qo'shimcha umumiy ta'lim dasturining mohiyatini va tuzilishini belgilaydi.

XULOSA

1. Xoreografiya san'atini imkoniyati cheklangan bolalarga boshlang'ich maktab yoshida o'qitish eng maqsadga muvofiqdir, chunki aynan shu yoshda jamiyatda o'zini tutish ko'nikmalari, aloqa madaniyatining asoslari yaratiladi, ijodiy did, musiqa va plastik harakatga qiziqish ham shakllanadi. Bolalar ta'lim ufqlarini kengaytirishni, uni maktab dasturida yetishmayotgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan to'ldirishni istaydilar.

2. Ushbu monografiyada ko'rib chiqiladigan savol - bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri - bu imkoniyati cheklangan bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni namoyon bo'lishining turli darajalarini ochib berishdir. Imkoniyati cheklangan bolalar ijodiy qobiliyatlarining ko'p turlari (adabiy, vizual, xoreografik va boshqalar) mavjud, bizning ishimizda o'ziga xos xususiyatlari tufayli biz xoreografiyani o'qitish jarayonida ijodiy qobiliyatlarni o'rganishga e'tibor qaratishimiz, imkoniyati cheklangan o'quvchilarga xoreografiya san'ati - bu bola shaxsi shakllanishi va rivojlanishining shartlaridan biridir, chunki uning yordami bilan bola o'zining ichki tajribasi, shaxsiy hissiy tajribasi orqali umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarni taniydi.

3. Maktab o'quvchilarining umumiy va maxsus ijodiy ta'limi har doim ham yosh avlodni estetik tarbiyalashning ajralmas qismi bo'lgan va shunday bo'lib qolmoqda. Bolaning ma'naviy rivojlanishiga yo'naltirilmasdan, har qanday harakatlarimiz samarasiz qolishi aniq. Zero, xoreografiya - bu insoniyatning ma'naviy tajribasini yangi avlod tomonidan o'zlashtirishdir. Yuqorida aytilganlarning barchasi, imkoniyat cheklangan bolalar uchun xoreografiya darslarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi haqiqatan ham dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

4. Xoreografiya san'atini imkoniyati cheklangan boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarga o'rgatish muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. O'qishdagi qiyinchiliklar bolalarning impulsivligi, ularning zudlik bilan reaksiya ko'rsatishga moyilligi, sinflarga turtki va taranglik berishini va ularning to'yinganligini aniqlagani sababli paydo bo'ladi. O'quvchilarning mavzuga doimiy qiziqishlari, zerikmasliklari uchun bir

topshiriqdan ikkinchisiga tez-tez o'tish kerak, tanaffuslar uzaytirilmasligi kerak. Tajribali o'qituvchidan bolalar bitta darsda ko'p narsalarni o'rganishga vaqtlari bor. Ko'pgina harakatlar va bayonotlarning taqlid qilinishi bu yillarda rivojlanish uchun juda muhim shartdir. Boshlang'ich maktab yoshidagi imkoniyati cheklangan bolalarning ta'sirchanligi, taklifchanligi, ularning aqliy faoliyatining takrorlanish, ichki qabul qilishning kuchayishi xoreografiya san'atini o'rganish uchun o'zlariga mos sharoitlar yaratadi.

5. Imkoniyati cheklangan bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik shartlari quyidagilar bilan belgilanadi deb taxmin qilish mumkin:

- bolaning shaxs haqidagi g'oyasini, insonning o'ziga va atrofidagi dunyoga bo'lgan munosabatini kengaytirish zarurati. Rolli o'yinlardan, ma'ruzalardan, suhbatlardan va hokazolardan foydalanish quyidagi mazmunni ochib berishi kerak: yangi bilimlarning aloqasi, raqs ishining g'oyasi, xarakteri va uning namoyon bo'lishi;

- odob-axloq qoidalarini o'zlashtirish va ongli ravishda foydalanish, ulardan biri boshqalarga yordam berish. Taqlid o'yinlari, raqs eskizlari, musobaqalardan foydalanish kuchli odamning zaif odamga yordam beradigan madaniy xulq-atvorining ko'nikmalarini shakllantiradi;

- faol xoreografiya orqali sog'lom turmush tarzini joriy etish mustaqil xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradigan salbiy odatlarning oldini olish bo'lishi kerak;

- guruh ichidagi kollektivistik munosabatlarni rivojlantirish mas'uliyat, ochiqlik, aloqa va boshqalar kabi axloqiy tushunchalarni o'zlashtirish orqali shakllanadi. Yuqorida aytilganlar ijodiy salohiyatning oshishi bilan namoyon bo'ladi;

- kasbiy mehnatga qiziqish, tengdoshlari bilan muloqot qilish, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan shaxs haqidagi g'oyalarni kengaytirish. Seminar mashg'ulotlari kabi o'quv ishlarining shakllaridan foydalanib, uni va uning harakatlarini tushunishni o'rganishga yordam berib;

- bolaning "men" ining individualligi va qobiliyatlari to'g'risida g'oyalarni shakllantirishga ongli ravishda intilishi;

- ijodiy eskizlar, raqslar kabi samarali shakllarda amalga oshiriladigan ijodiy fikrlash va mustaqillikni rivojlantirish.

6. Tadqiqotda xoreografiya san'ati yordamida o'zini o'zi sintez qiladigan san'at sifatida musiqa, ritm, tasviriy san'at, teatr va plastik harakatlar orqali imkoniyati cheklangan o'quvchilarining ijodiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Bularning barchasi har bir bolaga xoreografik ijod bilan shug'ullanish uchun o'zlarini turli tadbirlarda sinab ko'rishlarini ta'minlashda bitmas-tuganmas istiqbol va imkoniyatlarni ochib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. -T.:O'zbekiston, 2003. 38 b.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni – T.: 2020-yil, 23-sentabr // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi: www Lex.uz.

3. BMT Bosh Assambleyasining "Bola huquqlari to'g'risida»gi Konvensiyasi. 1989-yil 20-noyabr // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi: www Lex.uz

4. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonuni//.-T.; O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlar to'plami 2016. №406- son.46 b.

5. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 20-oktabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi O'RQ-641-son Qonuni.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim- tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4860-sonli qarori, 13.10.2020-yil. Lex.Uz

7. Инчхонская декларация Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни. Инчхон, Республика Корея, 21 мая 2015 год.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoni.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 3808-son Qarori.

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 21-dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-57-son Qarori.

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 820-son Qarori.

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrda "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 638-son Qarori.

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni. www.lex.uz

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. www.uza.uz

II. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

16. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy taptib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariiga bag'ishlangan majlisda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. 104-bet.

17. Mirziyoyev Sh.M. «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyida so'zlagan nutqi. -Toshkent: O'zbekiston, 2017. 80-bet.

18. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -Toshkent: O'zbekiston, 2016. 56-bet.

19. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. 488-bet.

20.Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. 48-b.

21.Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -Toshkent:O'zbekiston, 2017.

22.Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. ~ Toshkent: "O'zbekiston" NMIY, 2017. – 488 b.

23.Mirziyoyev Sh. Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 20.12.2022.

24.Mirziyoyev Sh. M. 3-dekabr – Xalqaro nogironlar kuni munosabati bilan O'zbekiston xalqiga murojaati. 2021-yil 3-dekabr.

III. Manbalar (maxsus adabiyotlar)

25. Abidova N.Z. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar og'zaki nutqida kamchiliklarni bartaraf etish texnologiyalari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertasiyasi. Toshkent, 2018. 29 b.

26.Abdullayeva M. O'smirlarni oilaviy hayotga ma'naviy tayyorlashning ijtimoiy pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom. ...diss. avtoref. – T.: 2004. – 23 b.

27.Abdurahimova F.Y. Mahallada qizlarni sog'lom turmush tarzi asosida oilaga tayyorlashning pedagogik asoslari: Ped. fan. nom. ... diss. – T.: 2007. 170-b.

28.Abdusattorova O.A. Oila muhitida o'smirlarda shakllanadigan jinsiy identifikasiyaning gender xususiyatlari. Psix. fan. nom. ...diss. avtoref. – T.: 2007. 22-b.

29.Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 368 с.

30.Akramova F.A. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning asosiy omillari va ularning psixologik xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim // 2015, №10. 45-52-b.

31.Akramova X.S. Aqli zaif 4-5 sinf o'quvchilarining mehnat ko'nikmalarini shakllantirishda kompyuter dasturidan foydalanish texnologiyasi. Ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ...diss. avtoref.

T.: 2020. 24-b.

32. Аксенова Л.И. Специальная педагогика. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия. 2004. – 400 с.

33. Amirsaidova Sh.M. Maxsus pedagogika fani rivojlanishida Sharq mutafakkirlari g'oyalarining o'rni va roli. (Abu Ali Ibn Sino ta'limoti asosida). Ped. fan. nom. ...diss. avtoref. – T.: 2006. 20-b.

34. Anvarova D.M. O'smirlar ma'naviyati shakllanishi va rivojlanishining psixologik xususiyatlari. Psix. fan. nom. ...diss. avtoref. – T.: 2011. 25-b.

35. Arapbayeva D.K., Arapbayeva D.K. Yoshlarning oilaviy hayotga moslashuvida ma'naviy-axloqiy masalalar. Zamonaviy ta'lim // 2016, №5. 36-41-b.

36. Aripova Sh.D. Bolalar nutqining grammatik qurilishini rivojlantirishda korreksion-pedagogik ish tizimi. Ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ...diss. avtoref. – T.: 2018. 24-b.

37. Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarda oila sharoitida sog'lom turmush ko'nikmalarini shakllantirishning korreksion-pedagogik xususiyatlari. "Zamonaviy ta'lim" ilmiy-amaliy ommabop jurnal. 2015/12. T., 2015. 80-85-bet

38. Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarda oilaviy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlarni shakllantirish. "Pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2018/4. T., 2018. 31-40-b.

39. Arslanova M.M. Aqli zaif bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashda kino san'ati imkoniyatlaridan foydalanish. "Bola va zamon" jurnali. 2020/2. T., 2020. 70-72-b.

40. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy tajribani shakllantirishning ayrim tarbiyaviy-korreksion masalalari. "Pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnali. 2015/1. T., 2015. 34-39-b.

41. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashning ayrim masalalari. "Bola va zamon" jurnali. 2014/4. T., 2014. 22-24-bet.

42. Arslanova M.M. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilaviy hayotga tayyorlashning pedagogik mazmuni. "Pedagogika" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2014/6. T., 2014. 20-23-bet

43. Артемова, Е.Э. Логопедическая работа по формированию звукопроизношения у дошкольников со стертой дизартрией / Е.Э. Артемова //Логопедия сегодня. – 2008. – № 1. – С. 50-53.

44. Артемова, Е.Э. Особенности формирования просодики у дошкольников с речевыми нарушениями. Дисс. ...канд.пед.наук: 13.00.03 /Артемова Ева Эдуардовна. – М., 2005. – 156 с.

45.Архипова, Е.Ф. Логопедическая работа с детьми раннего возраста. М.: АСТ: Астрел, 2007.

46. Ahmedova Z.M. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida disgrafiyanı bartaraf etishda logopedik ish tizimi: Avtoref. ped. fan. nomz. T.: TDPU. 2009.

47.Айупова М.У. Logopediya. Darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007. 560-b.

48.Багдасарян И.С. Межличностные отношения в семье, имеющей умственно отсталого ребенка. Автореф. дисс. ... канд. псих. наук. - Нижний Новгород, 2000. - 17 с.

49.Выгоцкий Л.С. Основы дефектологии (Учебник для вузов. Специальная литература). – СПб.: Издательство «Лан», 2003. – 656 с.

50.Выгоцкий Л.С. Педагогическая психология. - М.: Педагогика-пресс, 1996. - 534 с.

51.Выгоцкий Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения. Обезьяна. Примитив. Ребенок. М: 1993. – 224 с.

52.Галимова Н.М. Подготовка умственно отсталых старшеклассников к будущей семейной жизни. Дисс. ... канд. пед. наук. - М., 2000. – 190 с.

53.Галперин П.Й. Введение в психологию: Учебное пособие для вузов. – М.: Книжный дом “Университет”, 1999. – 332 с.

54.Гамаюнова А.Н. Особенности социальной адаптации детей-сирот с нарушениями интеллекта. Дисс. ... канд. пед. наук. - М.: 1997. 158 с.

55.Дегтярева В.В. Социально-философский анализ социальной адаптации человека с ограниченными возможностями здоровья. Дисс.

... канд. фил. наук. - Новосибирск, 2008. – 178 с.

56. Денисова, А.С. Научные подходы к формированию моторного праксиса в структуре преодоления общего недоразвития речи у детей с дизартрией / А.С. Денисова // Теория и практика современной науки. – 2020. – №7 (61). – С. 194-197.

57.Эпифансева Т.Б. и др. Настольная книга педагога-дефектолога. Ростов на Дону. Феникс, 2006 г. – 576 с.

58.Inomova M.O. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari (mustaqil hayot bo'sag'asidagi yoshlar). Ped. fan. d-ri. ... diss. - T.: 1998. 303-b.

59.Yo'ldosheva S.M. O'zbekistonda sog'lom avlodni ma'naviy tarbiyalashning ijtimoiy-pedagogik asoslari: Ped. fan. nom. ... diss. –T.: 2001.119-b.

60.Карвялис В.Й. Социально-трудовая адаптатсия выпускников специальных школ (На материале Литовской ССР): Автореф. дис... пед. наук. Шяуляй, 1987. - 396 с.

61.Karimova V.M. O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi: Psixol. fan. dok. dis. – T.: 1994. 324-b.

62. Кольцова, М. М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка. М.:1993.

63.Коноплястая С.Й. Воспитание готовности хозяйственно-бытовому труду учащихся вспомогательных школ: (на материале СБО). Дис.... канд. пед. наук. - Киев, 1991.-175 с.

64.Лебединская К.С. Психические нарушения у детей с патологией темпа полового созревания. М., Медицина. 1989 – 156 с.

65.Лебединский В.В. Нарушения психического развития в детском возрасте: Учеб: пособие для студ. психол.фак. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003. – 144с.

66.Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребёнка и обучения. – М.: Издательство “Смысль”. 2019. - 423 с.

67.Лотова И.П. Подготовка ребенка-инвалида к семейной жизни: системный подход. Медико-социальная экспертиза и реабилитация. Том 18, № 4, 2015. – 50-52 с.

68. Лубовский В.И. Специальная психология: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2005. — 464 с.

69. Lutfullayeva N.X. Turmush qurgan talabalarning oilaviy munosabatlarga tayyorligining ijtimoiy psixologik xususiyatlari: Psixol. fan. nom. dis. avtoref. - T.:, 2006. 25-b.

70. Mamarajabova Z.N. Adabiy ta'lim jarayonida zaif eshituvchi talabalar nutqini rivojlantirish: Avtoref. Ped.fan.dok. dis... (DSs) — T.: TDPU, 2020 yil. 81-b.

71. Mahmudova M.S. Bo'lajak logopedlarni tayyorlashda mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish. Avtoref. diss. ped. fan. dok (PhD)... — T.: TDPU, 2021. 22-b.

72. Миронова Н.М. Развиваем фонематическое восприятие у детей подготовительной лого группы. Альбом упражнений для дошкольников с речевыми нарушениями. Москва: 2008 , с 44.

73. Моршинина Э.А. Представление о семье у старшеклассников школ для детей с ЗПР. Дис. канд. псих. наук. - М., 1992. 166 с.

74. Москоленко Н.В. Подготовка умственно отсталых воспитанников-сирот к самостоятельной жизни в условиях интернатного учреждения VIII вида. Дис. канд. пед. наук. — М., 2001.- 167 с.

75. Mo'minova L.R. va b. Maxsus psixologiya. O'quv qo'llanma. — T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2018. 272-b.

76. Муминова Л.Р. Теоретические основы коррекционно-педагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста. Автореф. дис. ...док. пед. наук. Т.: 1992. — 39 с.

77. Mo'minova L.R., D.A.Nurkeldieva. Nogironlikka ega bolalarni me'yorida rivojlanayotgan tengdoshlari jamoasiga ijtimoiylashuvi. "O'zbekistonda nogironligi bor shaxslarning turmush sifatini oshirishning tibbiy va ijtimoiy jihatlari". "21 asrda sotsiologiya va ijtimoiy ishning dolzarb muammolari" nomli 4 — Davriy to'plam. — T.: VNESHINVESTPROM, 2020. 386-b.

78. Munavvarov A. Oila tarbiyasi samaradorligini oshirishning

pedagogik shart-sharoitlari (o'zbek oilalari misolida): Avtoref.diss. ... ped.fanl.dokt. – T.: 1989. 6-b.

79.Musayeva N.C. Aqli zaif o'quvchilarda verbal va noverbal muloqotga kirishish ko'nikmalarini ta'lim jarayonida rivojlantirish (boshlang'ich sinflar misolida). Ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ...diss. avtoref. – T.: 2018. 24-b.

80. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Ped. fan. d-ri. ...diss. T.: 1993. 364-b.

81. Muxsiyeva A. Oilada milliy tarbiya jarayonining metodik asoslari. Ped. fan. nom. ...diss. – T.: 2005. 25-b.

82.Nagmetova N.M. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'smirlarni mustaqil hayotga tayyorlashning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish (Qoraqalpog'iston Respublikasi maktablarining o'smir o'g'il bolalari misolida): pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). ...diss. Avtoref. – Nukus , 2018. 45-b.

83.Nagmetova N.M. O'smir yigitlarni mustaqil hayotga tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari. // Zamonaviy ta'lim. 2017, 2. 79-85-b.

84.Najmidinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rni. Fal. fan. nom. ...diss. avtoref. –T.: 2006. 23-b.

85.Najmidinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy ahloqiy madaniyatning o'rni. Monografiya. -T.: Adolat. 2016. 224-b.

86.Nurkeldiyeva D.A. Aqli zaif bolalarning maktab metodlari nutqiy tayyorgarligini aniqlash. Ped. fan. nom. ...diss. – T.: 2001. 23-b.

87.Nurmuhamedova L.Sh. Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari. Ped. fan. nom. ...diss. – T.: 2005. 23-b.

88.Oila va nikoh munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolar bo'yicha sud amaliyoti. Amaliy qo'llanma. T.: 2017. 273-b.

89.Oila psixologiyasi. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun darslik. G'.B.Shoumarov tahriri ostida. - T., 2007. 289-b.

90.Павленко Т.П. Педагогические основы социальной адаптации подростков с отклонениями в развитии: Автореф. дис. канд. пед.

наук. М.: 1997. 22 с.

91.Певзнер М.С. Психическое развитие детей с нарушением умственной работоспособности: /Вариант гидроцефалии)/ М.С. Певзнер, Л.И. Растягайлова, Э. М. Мастюкова. - М.: Педагогика, 1982. 104 с.

92.Поваляева М.А. Коррекционная педагогика. Взаимодействие специалистов. Ростов на Дону. "Феникс", 2002. 349 с.

93.Погодина Э.К. Основы семейной жизни. Учебное пособие. Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П.М. Машерова» 2003. 94 с..

94.Primova F.A. Oilaviy munosabatni shakllantirishda milliy va diniy qadriyatlarining o'rnini. Fal. fan.nom. ...diss. - T.: 1999. 133-b.

95.Пулатова П.М. Коррекционно-педагогическая работа с газетным материалом в 5-ом классе вспомогательной школы на уроках внеклассного чтения. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 1993.

96.Po'latova P.M. Maxsus pedagogika: Oligofrenopedagogika. T.: G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2005. 224-b.

97.Рахманова В.С. Особенности обучения грамматике умственно отсталых школьников. Автореф. дис. ...канд. пед. наук. - М.: 1986. 18 с.

98. Рахманкулова Н.Х. Теория и практика адаптивного обучения дошкольников и младших школьников: Дис... канд. физ.— мат. наук. — Ташкент, 2009. 272 с.

99. Rizashova M.B. Serebral falaj bolalar bilan korreksion ish jarayonida defektologlar va ota-onalar hamkorligi. P.f.n. diss. Avtoref. Toshkent, 2008. 25-b.

100. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб. Издательство "Питер". 2018. 714 с.

101.Рябова Н.В. Формирование социально-бытовых знаний и умений у умственно отсталых учащихся, проживающих в сельской местности. Дис. канд. пед. наук. — М., 1994.199 с.

102.Садикова Г.А. Воспитание выносливости у умственно отсталых подростков в просессе внеклассной работы. Автореф. дис. ... кан. пед. наук. М.: 1992. 18 с.

103.Saidaliyeva N.Z. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning ijtimoiy-falsafiy muammolari. Fal. fan. nom. ... diss. avtoref. – T.: 2005, 26-b.

104.Смирнова А.М. Коррекционно-воспитательная работа учителя вспомогательной школы. - М.: Просвещение, 1982.104 с.

105.Sog'inov N.A. O'zbek oilalarida yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashning etnopsixologik xususiyatlari. «O'zbekiston mustaqilligi – uning fani va texnologiyalarini rivojlantirish kafolati» II Respublika ilmiy kollokviumi materiallari. – T.: 1998. 98-101-b.

106.Соколова Н.Д. Дети с ограниченными возможностями: проблемы и инновационные тенденции в обучении и воспитании / Н. Д. Соколова, Л. В. Калиникова. — М. : Академия, 2005. 285 с.

107.Стариченко Т.Н. Практико-ориентированный подход к экономическому образованию старшеклассников специальной (коррекционной) общеобразовательной школы VIII вида. Дис. ... д-ра пед. наук. М.: 2004. 417 с.

108.Стебляк Э.А. Представления умственно отсталых старшеклассников о семейной жизни // Дефектология №5. 2019. 29-34 с.

109.Tulenov J., Tulenova K. Qadriyatlar falsafasi. T.: 2007. 148-b.

110.Umarova M.M. O'smirlarda oilaviy qadriyatlar to'g'risidagi tasavvurlar shakllanishining ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari: Psix. fan. nom. ...diss. – T.: 2004. 145-b.

111.Fayziyeva U.Y. Zaif eshituvchilarni savodga tayyorlash va savodga o'rgatish. Ped.fan. nom. Avtoref. T., 1994. 19-b.

112.Фирсова Э.Е. Социально-педагогическое сопровождение семей умственно отсталых лиц. Дисс. ...канд. пед. наук. – М., 1994. 250 с.

113.Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. 2-nashr. T.: Ma'naviyat, 2000. 112-b.

114.Hakimova M.F. Maxsus yordamga muhtoj o'quvchilarni kasb-hunarga tayyorlashning pedagogik asoslari (aqli zaif o'quvchilar misolida). Ped. fan. dok. ...diss. avtoref. – T.: 2010, 41-b.

115.Hamidova M.P. Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so'z

boyiligini oshirishning korreksion-pedagogik asoslari. Ped. fan. nom. ...diss. avtoref. – T.: 2001. 23-b.

116. Hayitov L.R. Bo'lajak defektologlarning ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish. Avtoref. dis. ... ped. fan. ffd (PhD). – T., 2021. 21-b.

117. Xoliqov D.R. O'quvchilarni milliy urf-odatlar asosida oilaviy hayotga tayyorlash (jinsiy tarbiya misolida). Ped. fan. nom. ...diss. – T.: 1993. 151-b.

118. Царсидзе М.Г. Особенности волевого поведения умственно отсталых школьников: Автореф. дис... канд. псих. наук. – М., 1995. 21с.

119. Сиренов В.С. Социально-педагогическая адаптация детей с ограниченными возможностями здоровья в учебной деятельности: На примере школы надомного обучения. Дисс. ... канд. фил. наук. – Улан-Уде, 2006, 183 с

120. Чичерина Й.Е. Коррекционно-развивающая работа с воспитанниками детских домов. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / - Ташкент, 2008.14. 28 с.

121. Shoamirova Y. Noto'liq oilalarda o'smirlarni milliy-ma'naviy tarbiyalash. Ped. fan. nom. ...diss. avtoref. T.: 2006. 21-b.

122. Шипицина Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. - 2-э изд., перераб. и дополн. - СПб. 2005. 477 с.

123. Шомахмудова Р.Ш. Система коррекционно-педагогической работы по развитию русской речи умственно отсталых учащихся 2-3 классов (с узбекским языком обучения). Автореф. дис. ...кан. пед. наук. – М.: 1991. 16 с.

124. Shomahmudova R.Sh., Nurmuxamedova L.Sh. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tarbiyalash. Ota-onalar uchun ilmiy-uslubiy qo'llanma. - T.: 2013. 78-b.

125. Шоумаров Г.Б. Социально-психологические проблемы молодой семьи выпускников специальной школы для детей с задержкой психического развития. Дисс... д-ра псих. наук. – М., 1990. 516 с.

126.Шоумаров Г.Б., Абидова М. Некоторые вопросы подготовки к семейной жизни учащихся вспомогательной школы. Научно-методический сборник. Содействие семьи и школы в воспитании детей с особыми нуждами. Ташкент, ТГПУ им Низами, 2013.

127.Shoumarov G'.B., Shoumarov Sh.B. Muhabbat va oila. - T.: Ibn Sino, 1994. 120-b.

128.Shoumarov G'.B., Qodirov U., Salixova G., Arslanova M. Oilaviy hayotga tayyorlash (yordamchi maktab, maktab-internatlarning 9-sinfi uchun mo'ljallangan uslubiy qo'llanma) "Extremum Press" MCHJ T.: 2015. 128-b.

129.Шпек О. Люди с умственной отсталостью: Обучение и воспитание: Пер. с нем. А.П.Голубева. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. 432 с.

130.Эйдемиллер Э. Г., Добряков И. В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. Учебное пособие для врачей и психологов. Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб.: Речь, 2006, 352 с.

131.Yakubjanova D.B. Bolajak defektologlarda kasbiy ijodkorlikni rivojlantirish texnologiyasi. Ped. fanlari boyicha falsafa doktori (PhD) diss.avtoref. –T., 2017. 22-b.

132.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi». www.ziyouz.com. kutubxonasi

133.Qodirova A.T. O'smirlarda oilaviy nizolar to'g'risida ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi: Psix. fan. nom. ...dis. avtoref. T.: 2007. 22-b.

134.Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali texnologiyalari. Ped. fan. falsafa doktori (DSc). ...diss. avtoref. - T.: 2020. 71-b.

135.Qodirova F.U. Imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ijtimoiy hayotga tayyorlash. - T.: 2019. 271-b.

IV. Xorijiy (ingliz tilidagi) adabiyotlar

136.Baker B., Landen S., Kashima K. Effects of parent training on families of children with mental retardation: Increased burden or generalized benefit? American Journal on Mental Retardation. 1991. 96(2), 127-136.

137. Bauman K.E., Reiss M.L., RoGers R.W., Bailey J.S. Dining out with children: Effectiveness of a parent advice package on pre-meal inappropriate behavior. *Journal of Applied Behavior Analysis*. 1993. 16, 55-68.
138. Bedell G, Coster W, Law M, et al. Community participation, supports, and barriers of school-age children with and without disabilities. *Arch Phys Med Rehabil* 2013; 94: 315–23. – PubMed
139. Feldman M.A., Sparks B., Case L. Effectiveness of home-based early intervention on the language development of children of parents with mental retardation. *Research in Developmental Disabilities*, 1993. 14, 387-408.
140. Lempp R., Lempp F. Was bedeutet ein behindertes Kind für die Eltern und die Familie? In: Ermert, Johann August (Hrsg.): Akzeptanz von Behinderung. Frankfurt/M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, 1994, S. 27-48
141. Pendzick M. J., Demi L. Children and youth with Intellectual and Developmental Disabilities. Upper Saddle River, N. J.: Pearson/Prentice Hall. 2009. p. 313-332.
142. Preuss-Lausitz U. Soziale Beziehungen in Schule und Wohnumfeld. In P. Heyer et.al. (Hrsg), Wohnortnahe Integration. Weinheim: Beltz, 1990. S. 240-241
143. Sanders M. R., Markie-Dadds, Tully C., Bor W. The Positive Parenting Program: A comparison of enhanced, standard, and self-directed behavioural family intervention for parents of children with early onset conduct problems. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2000. 68, p. 624.
144. Speck O. Menschen mit geistiger Behinderung und ihre Erziehung: ein heilpädagogisches Lesebuch-9. überarb. Aufl. – München; Basel: E. Reinhardt. 1999
145. Spock B. Baby and child care: 10 th Edition. 2018.
146. Spratt E.G., Saylor C.F., Macias M.M. Assessing parenting stress in multiple samples of children with special needs. *Journal of Families, Systems, & Health*, 2007. 25(4), p. 435-449.
147. lex.uz – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi

- 148. <http://www.ens-lyon.fr/>
- 149. <http://concours.ens-paris-saclay.fr/>
- 150. <http://www.ens-rennes.fr/>
- 151. <https://www.hu-berlin.de/de>
- 152. www.oecd.org/Berlin/
- 153. <https://lornii.ru/institute/index.php>
- 154. <https://ru.wikipedia.org/>.
- 155. <http://library.ziyonet.uz>

MUNDARIJA

Kirish	3
I bob. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni tayanch harakatlarini xoreografiya san'ati orqali rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari.....	5
II bob. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarni tayanch harakatlarini xoreografiya san'ati orqali rivojlantirishning amaliy-texnologik tizimi ...	41
III bob. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning tayanch harakatlarini xoreografiya san'ati orqali rivojlantirishning samaradorligi.....	81
Xulosa	115
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati	118

O‘ZBEKISTON DAVLAT XOREOGRAFIYA AKADEMIYASI

SHAHZODA XUDOYNAZAROVA

**IMKONIYATI CHEKLANGAN
O‘QUVCHILARNING TAYANCH
HARAKATLARINI XOREOGRAFIYA SAN’ATI
ORQALI RIVOJLANTIRISH**

Monografiya

Noshir: Zayniev F.
Dizayner: Zayniev S.

Nashriyot raqami: AI № № 189562. 18.12.2023-yil
Tashkent sharhi, Yakkasaray tumani, Yakkasaray MFY,
Xushtepa ko‘chasi, 6-uy

Bosishga 06.06.2024-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 84x108. 1/16
«Times New Roman» garniturası.
Ofset bosma ushida bosildi.
Shartli bosma tabog‘i 8.37, Buyurtma № 37
Adadi 100 nusxa.

“BIZNES POLIGRAF” bosmaxonasida chop etilgan.
Manzil: Toshkent shahri, Chilonzor tumani, Katta Qozirabad, 65
Telefon +998 91 135-76-73

